НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ДАВИДЕНКО ПИЛИП ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 342.76

ДИСЕРТАЦІЯ
МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

081 «Право»
08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ П.О. Давиденко

Науковий керівник:
ТКАЧЕНКО Євгеній Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Давиденко П.О. Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2023.

Актуальність дослідження полягає у вивченні механізму забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану в Україні. Передумовою стала російська агресія у Криму та на Сході України у 2014 року з наступним повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року. Однією з важливих складових цих подій є встановлені обмеження прав та свобод громадян, спрямовані на забезпечення безпеки та територіальної цілісності країни. Незважаючи на обґрунтовану необхідність цих обмежень, важливо забезпечити їх законність та пропорційність. Дослідження спрямоване на розробку ефективних механізмів захисту конституційних прав людини в умовах воєнного стану, враховуючи нові загрози, що можуть виникнути внас. Актуальність ґрунтується на необхідності забезпечити належне дотримання обмежень та захисту прав громадян у відповідності з законом.

Автор дисертації визначає нові шляхи вирішення проблем забезпечення конституційних прав людини, що виникають в умовах воєнного стану. Акцентована увага на необхідності додержання принципів: законності, обґрунтованості, пропорційності, справедливості, гуманізму та недискримінації.

Запропоновано доповнення до існуючого механізму введення правового режиму воєнного стану для швидкої відсічі збройної агресії у вигляді випереджаючих (не консумованих) повноважень Президента України. Ці повноваження дозволять передчасно впроваджувати відповідний надзвичайний правовий режим протягом 48 годин до прийняття відповідного рішення Верховною Радою України.

Розроблено оптимальну концепцію призову на військову службу та механізму мобілізації громадян Україні з дотриманням балансу між інтересами держави та людини.

Автором запропоновано вдосконалення чинного воєнного законодавства, що є критично важливим кроком для досягнення оптимального рівня захисту прав людини під час війни. Це вдосконалення включає в себе необхідні зміни та доповнення, спрямовані на адаптацію законодавства до реальних умов воєнного конфлікту та відповідність високим міжнародним стандартам прав людини.

Одним із ключових аспектів цього вдосконалення є ретельний аналіз та усунення прогалин у чинному законодавстві, які можуть призводити до порушень прав людини під час воєнного стану. Також важливо враховувати нові виклики та сучасні реалії ведення військових операцій, щоб законодавство відповідало сучасним вимогам.

Додатково, пропоновані зміни мають на меті усунення можливих колізій у військовому законодавстві та надання ясності та конкретності у забезпеченні захисту прав і свобод людини. Це може включати в себе розширення переліку гарантій та механізмів, спрямованих на запобігання зловживань та недопущення безпідставних обмежень.

Важливим аспектом вдосконалення воєнного законодавства є також забезпечення відповідності йому міжнародним нормам та стандартам. Це стане запорукою того, що Україна не лише дотримується своїх внутрішніх норм, але й відповідає міжнародним зобов’язанням, сприяючи утвердженню та зміцненню прав людини в умовах воєнного конфлікту.

Такі вдосконалення у воєнному законодавстві стануть вагомим кроком для забезпечення ефективного та комплексного захисту прав людини в умовах військового стану, сприяючи сталому розвитку законодавчої бази та підвищенню рівня захисту основних цінностей та свобод людини в умовах конфлікту.

Наукове дослідження, проведене у дисертації, надає істотний внесок як у теоретичні, так і практичні аспекти юридичної науки. Теоретичне значення дослідження виявляється в розширенні та поглибленні наукових знань про

механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану. Дисертація сприяє розвитку юридичної науки, пропонуючи нові підходи та аналізуючи актуальні питання, пов'язані з цією проблематикою.

Практичне значення дослідження полягає в можливості його використання для покращення механізму забезпечення конституційних прав людини в Україні. Рекомендації, розроблені в рамках дисертації, можуть служити основою для внесення змін і доповнень до Конституції України та інших законів країни, спрямованих на удосконалення системи захисту прав громадян в умовах воєнного стану.

Зокрема, дисертація може використовуватись, як рекомендації для законодавчих органів з метою вдосконалення конституційних норм, які регулюють умови воєнного стану та захист прав людини під час конфлікту. Використання наукових висновків дисертації може допомогти у формуванні більш ефективних та сучасних правових механізмів, що гарантують високий рівень прав та свобод громадян в умовах воєнного стану.

Це дослідження є не лише важливим для вчених та науковців, але і має конкретний практичний вплив на поліпшення законодавства та практики захисту прав людини в умовах воєнного конфлікту в Україні.

Ключові слова: права і свободи людини, обмеження прав людини, забезпечення прав людини, гарантії прав людини, органи публічної влади, судова система, неурядові громадські організації, позитивні зобов'язання, войовнича демократія, правовий режим, воєнний стан, війна, збройна агресія, національна безпека, внутрішньо-переміщені особи, відновлення порушених прав.

ABSTRACT

Davydenko P.O. The mechanism for ensuring constitutional human rights under martial law. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 12.00.02 «Constitutional law; municipal law» (081 – Law). – Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, 2023.

The relevance of the research lies in the study of the mechanism of ensuring constitutional human rights in the conditions of martial law in Ukraine. The prerequisite was the Russian aggression in Crimea and the East of Ukraine in 2014, followed by the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine on February 24, 2022. One of the important components of these events is the established restrictions on the rights and freedoms of citizens aimed at ensuring the security and territorial integrity of the country. Despite the justified necessity of these restrictions, it is important to ensure their legality and proportionality. The research is aimed at the development of effective mechanisms for the protection of constitutional human rights in the conditions of martial law, taking into account new threats that may arise in us. The relevance is based on the need to ensure proper compliance with restrictions and protection of citizens' rights in accordance with the law.

The author of the dissertation identifies new ways of solving the problems of ensuring constitutional human rights that arise in the conditions of martial law. Focused attention on the need to observe the principles: legality, reasonableness, proportionality, justice, humanism and non-discrimination.

An addition to the existing mechanism for the introduction of the legal regime of martial law for the rapid repulsion of armed aggression in the form of anticipatory (non-consumed) powers of the President of Ukraine is proposed. These powers will allow premature implementation of the relevant emergency legal regime within 48 hours before the adoption of the relevant decision by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The optimal concept of conscription for military service and the mechanism of mobilization of citizens of Ukraine was developed, while maintaining a balance between the interests of the state and the person;

The author proposed the improvement of the current military legislation, which is a critically important step for achieving the optimal level of protection of human rights during war. This improvement includes the necessary changes and additions

aimed at adapting the legislation to the real conditions of a military conflict and compliance with high international standards of human rights.

One of the key aspects of this improvement is the thorough analysis and elimination of gaps in existing legislation that may lead to human rights violations during martial law. It is also important to take into account new challenges and modern realities of conducting military operations so that the legislation meets modern requirements.

In addition, the proposed changes are aimed at eliminating possible conflicts in military legislation and providing clarity and specificity in ensuring the protection of human rights and freedoms. This may include expanding the list of guarantees and mechanisms aimed at preventing abuses and preventing unreasonable restrictions.

An important aspect of improving military legislation is also ensuring its compliance with international norms and standards. This will be a guarantee that Ukraine not only complies with its internal norms, but also complies with international obligations, contributing to the establishment and strengthening of human rights in the conditions of a military conflict.

Such improvements in military legislation will be an important step to ensure effective and comprehensive protection of human rights in the conditions of martial law, contributing to the sustainable development of the legal framework and increasing the level of protection of basic human values and freedoms in conflict conditions.

The scientific research carried out in the dissertation makes a significant contribution to both theoretical and practical aspects of legal science. The theoretical significance of the research is revealed in the expansion and deepening of scientific knowledge about the mechanism of ensuring constitutional human rights under martial law. The dissertation contributes to the development of legal science, offering new approaches and analyzing current issues related to this issue.

The practical significance of the study lies in the possibility of using it to improve the mechanism for ensuring constitutional human rights in Ukraine. The recommendations developed within the framework of the dissertation can serve as a basis for introducing changes and additions to the Constitution of Ukraine and other

laws of the country, aimed at improving the system of protection of citizens' rights under martial law.

In particular, the thesis can be used as recommendations for legislative bodies to improve the constitutional norms that regulate the conditions of martial law and the protection of human rights during conflict. The use of the scientific conclusions of the dissertation can help in the formation of more effective and modern legal mechanisms that guarantee a high level of rights and freedoms of citizens under martial law.

This study is not only important for scientists and scholars, but also has a concrete practical impact on improving the legislation and practice of human rights protection in the conditions of the military conflict in Ukraine.

Key words: human rights and freedoms, restrictions of human rights, ensuring human rights, guarantees of human rights, public authorities, judicial system, non-governmental public organizations, positive obligations, militant democracy, legal regime, martial law, war, armed aggression, national security, internally displaced persons, restoration of violated rights.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дослідження:

1. Давиденко П. Історія становлення виключного стану в Англії. *Право.ua.* 2021. № 1. С. 25–30.

2. Давиденко П., Костін М., Шаповал А. Проблемні аспекти надання міжнародної гуманітарної допомоги Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 122–125.

3. Давиденко П., Рижкова Ю. Механізм захисту постраждалих від війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 79–83.

4. Давиденко П., Уколова В., Уколова Є. Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 84–87.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

5. Давиденко П. Щодо деяких проблем здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. *Парадигми конституційного права: історія та сучасність*. *XII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 1–2 листоп. 2019 р). Харків, 2019. С. 123–124.

6. Давиденко П. Проблеми інституту права власності в умовах воєнного стану. *Юридична осінь 2019 року* : зб. тез наук. доп. та наук. повідомл. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. молодих уч. (м. Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 403–406.

7. Davydenko P. Habeas Corpus and it's suspension. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Харків, 20 травня 2020 р.). Харків, 2020. С. 16–18.

8. Давиденко П. Генеза інституту виключного положення в Англії. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків, 2020. С. 177–179.

9. Давиденко П. Особливості запровадження правового режиму воєнного стану. *Юридична осінь 2020 року* : зб. тез наук. доп. та наук. повідомл. учасників Міжнар. науково-практ. конф. молодих уч. (м. Харків, 23 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 98–101.

10. Давиденко П. Право на працю у контексті правового режиму воєнного стану. *Сучасні конституційні доктрини: проблеми формування та застосування в юрисдикційній практиці. XIV Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 11 черв. 2021 р.). Харків, 2021. С. 87–88.

11. Давиденко П. Підвищення обороноздатності України шляхом консенсусу між інтересами держави та суспільства. *Український конституціоналізм: виклики, народжені свободою. XV Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 23 груд. 2022 р.). Харків, 2022. С. 97–98.

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМАТИКИ ВОЄННОГО СТАНУ. 12
1.1 Поняття та особливості воєнного стану в системі загальнонаціональних особливих (надзвичайних) правових режимів 12
1.2 Правомірність обмеження прав людини в умовах воєнного стану 30
1.3 Обмеження прав людини через застосування заходів воєнного стану 42
Висновки до Розділу 1 71

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 72
2.1 Гарантії прав і свобод людини, як складова конституційного механізму захисту прав людини. Юридична відповідальність громадян і посадових осіб органів публічної влади в умовах воєнного стану 72
2.2 Позитивні зобов'язання держави в умовах воєнного стану 94
2.3 Механізм захисту постраждалих від війни 111
Висновки до Розділу 2 127

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 128
3.1 Органи публічної влади в механізмі забезпечення прав людини в умовах воєнного стану 128
3.2 Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану 158
3.3 Роль неурядових громадських організацій у сфері захисту прав людини в умовах воєнного стану 172
Висновки до Розділу 3 188

ВИСНОВКИ 190

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 195

ДОДАТКИ 225

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сьогодні дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина визнається найважливішим завданням держави в її правовій сфері. Забезпечення цього пріоритету стає ключовим критерієм визнання країни демократичною та правовою.

Однак, як свідчить міжнародний досвід, іноді допускається тимчасове обмеження конституційних прав і свобод у певних ситуаціях. Такі обставини традиційно включають в себе введення надзвичайного, воєнного стану або режиму надзвичайної екологічної ситуації.

Сучасний соціальний лад створює нові виклики, які змушують державу застосовувати обмеження конституційних прав і свобод громадян. Наприклад, агресивна поведінка іншої країни може загрожувати державній безпеці, громадському порядку, а також життю та здоров'ю населення. Проте відсутні чіткі міжнародні стандарти для реагування на подібні обставини. Отже, у випадку таких ситуацій держави вимушені самостійно визначати свою позицію в межах внутрішньодержавного правового простору.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну, яке розпочалось 24 лютого 2022 року, обумовила введення воєнного стану по всій території України. Військові дії ставлять під загрозу державну безпеку, громадський порядок, життя та здоров'я населення. Проведення військових дій пов'язано з обмеженням конституційних прав і свобод людини та громадянина, що визнається Конституцією України. Зокрема, заборона на пересування громадян в небезпечних районах обмежує конституційну свободу пересування громадян (стаття 33 Конституції України), а заборона поширення інформації, що може містити пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжнаціональної, расової або релігійної ворожнечі, – закріплену свободу слова свободу слова (стаття 34 Конституції України).

Актуальність вибраної теми обумовлена нечіткістю конституційно-правового статусу обмежень прав і свобод людини в умовах дії воєнного стану в

Україні, а також необхідністю визначення конституційно-правових підстав для таких обмежень. Теоретичні та методологічні основи у сфері обмеження конституційних прав і свобод були розроблені у працях визначених українських вчених-конституціоналістів: Ю.Г. Барабаша, С.П. Головатого, М.І. Козюбри, О.В. Марцеляка, В.П. Колісника, А.М. Мерник, В.В. Речицького, ВФ. Погорілка, М.В. Савчина, О.М. Бориславської, Т.М. Слінько, В.С. Кобріна, В.Я. Тація, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького, П.М. Рабіновича, ВМ. Шаповала, Є.В. Ткаченка, О.В. Щербанюк, Ю.С. Шемшученка.

Вказані вчені внесли значний вклад у розроблення загальних підходів до обмеження конституційних прав і свобод, їх юридичної оцінки та механізму функціонування. Одночасно, питання конституційно-правових підстав обмеження прав і свобод людини та громадянина під час введеного воєнного стану майже не порушувалося у їхніх працях.

Актуальність обраної теми також підкреслюється тим, що на рівні дисертаційних досліджень в Україні відсутній комплексний аналіз зазначених питань. У контексті сучасних умов широкомасштабних воєн обговорення впливу цих конфліктів на конституційні права і свободи особи набуває особливої ваги, зокрема в контексті необхідності приведення військового законодавства у відповідність до норм Конституції України. Також важливим аспектом є удосконалення практики гарантування конституційних прав і свобод в умовах сучасних реалій.

Це наукове дослідження присвячено науковому аналізу конституційності обмежень прав і свобод особи в контексті введеного воєнного стану, а також їх відповідності міжнародним стандартам правозахисту.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно плану наукових досліджень кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Конституційно-правові проблеми забезпечення верховенства права у функціонуванні механізму публічної влади в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000966).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертації є отримання нових результатів у формі наукових висновків щодо правового забезпечення та реалізації конституційних прав і свобод особи під час введеного воєнного стану, виявлення проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також надання обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення.

Ця мета зумовила необхідність вирішення наступних основних завдань:

– встановити походження причин та історико-правові основи обмеження державою конституційних прав і свобод особи внаслідок збройної агресії;

– визначити місце правового режиму воєнного стану в системі національних правових режимів;

– визначити конституційно-правовий статус заходів воєнного стану, як правообмежувального режиму та з'ясувати їх місце серед інших станів вимушеного обмеження конституційних прав і свобод;

– розкрити місце та роль правового режиму воєнного стану у системі національної безпеки України та механізмі захисту конституційних прав і свобод;

– охарактеризувати сучасний стан та проблеми конституційно-правового регулювання відносин під час дії воєнного стану;

– охарактеризувати конституційно-правовий аналіз підстав та порядку введення правового режиму воєнного стану в Україні;

– надати розгорнуту характеристику обмеженням конституційних прав і свобод крізь призму додержання вимог Основного Закону України;

– висвітлити інституційну систему забезпечення конституційних прав і свобод громадянина та держави в умовах дії воєнного стану;

– розглянути каталог гарантій конституційних прав і свобод, пов'язаних з дією правового режиму воєнного стану;

– запропонувати напрями удосконалення законодавства України щодо гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина у зв'язку з дією правового режиму воєнного стану.

Об'єктом дослідження є конституційні права і свободи людини та громадянина.

Предметом дослідження є механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стану.

Методи дослідження. Для отримання достовірних наукових висновків у дисертаційному дослідженні використано загальнонаукові та спеціалізовані методи вивчення об'єктивної реальності, що базуються на діалектичному підході до аналізу об'єкта. Враховано різноманітні наукові методи, такі як діалектичний, історико-правовий, логіко-семантичний, формально-логічний, системно-структурний, системний, порівняльно-правовий та інші.

Діалектичний підхід використовувався для аналізу обмежень конституційних прав і свобод у контексті воєнного стану, враховуючи взаємодію з конституційними нормами, міжнародними стандартами прав людини та іншими юридичними факторами. Були визначені переваги та недоліки інституційних моделей гарантування конституційних прав і свобод, а також вивчено обґрунтованість обмежень та їх компенсацій. На основі цього були сформульовані пропозиції з удосконалення нормативного регулювання зазначених обмежень. Історико-правовий метод дозволив вивчити ретроспективно генезис причин та історико-правові основи обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина у зв'язку з збройними конфліктами в різні періоди (підрозділ 1.1). Логіко-семантичний метод дозволив сформулювати та поглибити понятійно-категорійний апарат (підрозділи 1.1, 1.2). Використовуючи формально-логічний метод, здійснено юридичний аналіз чинних нормативних конструкцій, встановлено ступінь обмежень конституційних прав особи в умовах воєнного стану, виявлено їхні проблеми та сформульовано пропозиції (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). Системно-структурний метод використано для аналізу обмежень конституційних прав і свобод у контексті воєнного стану, їх необхідності, а також при вивченні внутрішньої структури та взаємозв'язків елементів правового режиму воєнного стану, а також щодо підстав та порядку його

введення (підрозділи 1.2, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Системний підхід використано для розгляду окремих елементів воєнного стану та обмежень конституційних прав і свобод в умовах воєнного стану як єдиної системи, що має свої специфічні ознаки, які не є простою сумою ознак окремих елементів (підрозділи 1.3, 2.1). Метод порівняльно-правового дослідження використано для порівняння різних правових режимів, які передбачають обмеження конституційних прав і свобод, а також для аналізу законодавчих норм з метою з'ясування їх відповідності конституційним засадам та міжнародним стандартам у сфері прав людини (підрозділи 1.1, 2.2). Синтезування ідей застосовано розробки нових методів і засобів боротьби з класичними деструктивними чинниками (підрозділи 1.2, 3.3).

Усі наукові методи були використані в комплексі, що дозволило провести дослідження системно, всебічно й об'єктивно.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є однією із перших в національній науці конституційного права, у якій розглядається та вирішується наукове завдання щодо визначення конституційно-правових підстав обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану, а також розкривається відповідність таких обмежень конституційним засадам.

У результаті дисертаційного дослідження були розроблені нові теоретичні положення та практичні рекомендації, які мають наукову новизну, зокрема:

***вперше**:*

– наведено класифікацію заходів правового режиму воєнного стану відповідно до їхнього характеру та змісту;

– визначено обґрунтування чіткого визначення конституційно-правового статусу, підстав та критеріїв обмеження прав і свобод людини та громадянина під час воєнного стану; визначення є необхідним для забезпечення можливості ефективної оцінки обмежень щодо їхньої відповідності конституційним стандартам у сфері прав людини;

– встановлено невідповідність окремих обмежень конституційних прав і свобод людини та громадянина під час дії правового режиму воєнного стану положенням Конституції України;

– запропоновано доповнення до існуючого механізму введення правового режиму воєнного стану для оперативного протидії збройній агресії шляхом надання Президенту України передчасних (не консумованих) повноважень, що дозволяють ввести в дію відповідний правовий режим на 48 годин до ухвалення відповідного рішення Верховною Радою України;

– запропоновано внести доповнення до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про доступ до судових рішень» у котрій зазначено перелік відомостей, що не можуть бути розголошені, такого змісту: «адреси місць розташування (фактична та юридична адреса місцезнаходження) та найменування підприємств-членів Акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість»; будь які відомості, у т.ч. назва та кількість, товарно-матеріальних цінностей військового призначення в судових провадженнях, де стороною є виконавець або замовник державного оборонного замовлення»;

– визначено поняття «захист національної безпеки» через встановлення критеріїв критеріїв, які визначать обсяг і характер заходів, необхідних для забезпечення стійкості та невразливості національної безпеки;

– розроблено оптимальну концепцію призову на військову службу та механізму мобілізації громадян Україні з дотриманням балансу між інтересами держави та людини;

удосконалено:

– ознаки надзвичайних повноважень держави під час внутрішньої або зовнішньої загрози. А саме вказано, що вони мають такі характеристики: по-перше, підставою виникнення надзвичайного правового регулювання є певна загроза порушення безпеки суспільства або держави. Вона може бути як природного, соціального, техногенного або воєнного характеру. За таких умов суспільні інтереси превалюють над приватними. По-друге, метою надзвичайного правового регулювання є подолання надзвичайної ситуації, стабілізація

відносин, що склалися, і перехід від критичної ситуації до нормальної життєдіяльності суспільства. По-третє, при надзвичайному правовому регулюванні зростають імперативні засади у правовому впливі на суспільні відносини та скорочується сфера дії диспозитивних юридичних норм. По-четверте, відбувається централізація правового регулювання та звужується або зовсім зупиняється участь у правовому регулюванні регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування. По-п'яте, при надзвичайному правовому регулюванні посилюється дискреція дій владних органів, свобода розсуду при прийнятті управлінських рішень та правових актів центральних органів державної влади, коли ці органи виходять за звичні межі власної компетенції;

– підхід щодо розуміння «національні інтереси України», з метою захисту яких вводиться режим воєнного стану. Зокрема, вони включають життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави. Ці інтереси охоплюють багато аспектів, такі як фізичне благополуччя громадян, їх емоційне задоволення, доступ до якісної освіти та можливостей для особистого і професійного розвитку. Також до національних інтересів належить стабільність, безпека та економічний розвиток країни, забезпечення соціальної справедливості і рівності, а також збереження культурної спадщини і природного середовища. Ці інтереси є основою для реалізації державного суверенітету, прогресивного демократичного розвитку та забезпечення безпечних умов життєдіяльності і добробуту громадян України;

– процедури контролю за застосуванням заходів воєнного стану з метою забезпечення високого ступеня їх відповідності вимогам конституційної легітимності;

набули подальшого розвитку:

– викладення переліку конституційних прав і свобод, які можуть або не можуть бути обмежені під час воєнного стану, разом із визначенням гарантій;

– обґрунтування теоретичних та прикладних аспектів важливості заходів воєнного стану в контексті національної безпеки, а також захисту конституційних прав і свобод;

– практичні та праксіологічні підходи до удосконалення чинних нормативно-правових актів, які регулюють питання гарантування конституційних прав і свобод під час введення воєнного стану. Зокрема, пропонується розгляд способів додаткового правового захисту конституційних прав через вибіркове застосування заходів воєнного стану, адаптованого до конкретного стану безпеки в регіоні.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є кваліфікаційною науковою працею, наукова новизна, висновки та пропозиції сформульовані автором самостійно й обґрунтовані на підставі особистих досліджень.

Деякі статті, що відображають результати роботи, написані у співавторстві. Особистий внесок здобувача у статтях полягає:

– «Проблемні аспекти надання міжнародної гуманітарної допомоги Україні в умовах воєнного стану» – через наукову розробку пропозицій щодо запровадження спрощеного митного контролю та податкового навантаження для товарів, що завозяться, як гуманітарна допомога;

– «Механізм захисту постраждалих від війни» – через вдосконалення концепції захисту постраждалих від війни, визначення поняття «захист постраждалих від війни», виділення його основних напрямків та принципів.

– «Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану» – через визначення основних особливостей діяльності судової системи в умовах воєнного стану, зокрема: зменшення обсягу та зміни пріоритетів судової діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення та висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дослідженні, можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень питань забезпечення конституційних прав і свобод людини в умовах воєнного стану та інших надзвичайних правових режимів;

– у правотворчості – для удосконалення системи чинного законодавства України, зокрема, при розробці змін до Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та інших нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення конституційних прав і свобод людини під час воєнного стану.

– у правозастосовній діяльності – при вдосконаленні практичних аспектів гарантування та захисту конституційних прав і свобод людини під час вимушеного обмеження їх в зв'язку з дією воєнного стану.

Апробація результатів дисертації. Одержані у процесі дослідження висновки, узагальнення та пропозиції обговорювались на засіданні кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, оприлюднювалися на Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Парадигми конституційного права: історія та сучасність: XII Тодиківські читання» (м. Харків, 1-2 листопада 2019 р.); «Юридична осінь 2019 року» (м. Харків, 29 листопада 2019 р.); «Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців» (м. Харків, 29 травня 2020 р.); «Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня: XIII Тодиківські читання» (м. Харків, 19 червня 2020 р.); «Юридична осінь 2020 року» (м. Харків, 23 листопада 2020 р.); «Сучасні конституційні доктрини: проблеми формування та застосування в юрисдикційній практиці: XIV Тодиківські читання» (м. Харків, 11 червня 2021 р.); «Український конституціоналізм: виклики, народжені свободою. XV Тодиківські читання» (м. Харків, 23 грудня 2022 р.)

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації складається з 226 сторінок. Список використаних джерел містить 240 найменувань та викладений на 30 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМАТИКИ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1 Поняття та особливості воєнного стану в системі загальнонаціональних особливих (надзвичайних) правових режимів.

Основною функцією держави – вважається забезпечення вищого блага для людини, тобто блаженне забезпечення життя, звідси й висловлювання: «благо народу – вищий закон» [1, с. 347].

Цицерон був одним з перших, хто звернув увагу на необхідність надзвичайних засобів кажучи про державне управління: «Великі нещастя потребують значних заходів» (silus populi suprema lex esto – лат.). Також слушно зазначив Шарль Монтеск'є: «Досвід найвільніших народів, які будь-коли існували на землі, змушує мене визнати, що існують випадки, коли потрібно на деякий час накинути на свободу покривало, як колись покривали статуї богів» [2, с. 64].

Весь час існування людства супроводжується різного рівня загрозами. Природні катаклізми, великомасштабні пожежі та викиди отруєних речовин, соціальні, політичні та воєнні конфлікти – усі ці обставини становлять загрозу для мирного існування та розвитку людини, суспільства та держави. Вони вимагають для свого врегулювання іншого нормативного підходу, ніж котрий діє у звичайних умовах.

Ще в Римській республіці в V – II ст. для розв'язання політичних криз, ведення війни, придушення смут та громадянських зіткнень використовувалася диктатура. Терміном на 6 місяців у Римі обирався диктатор, який отримував всю повноту державної влади для подолання ситуації, що становила загрозу існуванню Риму. Цікаво, що найчастіше повноваження диктатор складав раніше, коли домагався поставленої мети – вирішення кризової ситуації. Причому за такого правового режиму зупинялася дія виборних магістратів (консулів, преторів та ін.) та звичайного законодавства, а сам диктатор міг вдатися

практично до будь-яких засобів для вирішення кризової ситуації. По суті, диктатор отримував всю повноту державної влади всіх простих магістратур. На рішення диктатора про застосування страти не можна було подати скаргу до народних зборів. Навіть плебейські трибуни було неможливо накладати вето на акти диктатора [3, с. 100].

Згідно з С. Олейниковим, правовий режим є логічним продовженням державного режиму, а також вищим ступенем організованості та органічного поєднання з ним. Правовий режим, перш за все, проявляється в системі чинного законодавства, сукупності методів правового регулювання, процесах правотворчості та реалізації права, правовій свідомості суспільства [4].

Правовий режим уточнюється за допомогою поняття «порядок правового регулювання», який забезпечується особливим поєднанням способів його здійснення, методів та видів правового регулювання» [5]. Та розуміється, як особлива, цілісна система регулятивного впливу, що характеризується специфічними прийомами регулювання – особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх здійснення, специфікою санкцій, способом їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, що поширюються на таку сукупність норм [6].

Свого часу А. Дайсі стверджував, що у житті кожної країни «трапляються періоди смути або вторгнення, коли заради збереження самої законності необхідно порушити норми права» [7, с. 42].

Карл Шмітт вважав, що в надзвичайних обставинах, коли стандартний порядок стає нестабільним, правові норми не можуть бути застосовані і не виконують свою звичну регулятивну функцію. В такій ситуації виникає потреба в оперативній реакції для відновлення правопорядку та нормалізації ситуації. Саме тому виникає поняття «надзвичайний», яке відрізняється від «звичайного» стану справ і не підлягає звичайним способам регулювання. [8]

У 1908 році В. М. Гессен у монографії «Виключне положення» розробив концепцію виключного стану, визначивши його як сукупність виключних повноважень, які надаються урядовій владі у випадках, коли держава

знаходиться під загрозою зсередини або ззовні. Ці повноваження стосуються різних сфер суспільних відносин, включаючи соціальні, політичні та економічні аспекти [2, с. 74].

Концепція «виключного положення» є єдиним винятком, коли може бути зроблено відступ від закону та принципів правової держави в інтересах порятунку суспільства та держави. Виключне положення передбачає обмеження та вилучення звичайного законодавства і формування нового «надзвичайного права», яке зазвичай виражається у юридичному оформленні необмеженої державної влади. Проте, використання цього «виключного положення» повинно бути детально юридично обґрунтоване, з обмеженнями та чіткими межами, щоб запобігти перетворенню держави на інструмент насильства та придушення, як це попереджав Т. Гоббс [9].

Формування теорії «надзвичайного стану» було продовжено Дж. Агамбеном, який під надзвичайним станом розумів право особливого роду, тобто право, що тимчасово скасовувало юридичний порядок, позначало його межу, за якою знаходилося вже «законне неправо» [10, с. 8].

У необхідності надання розширених повноважень державі, коли вона перебуває під загрозою знищення, ще у XIX в. наголосив Йоганн-Каспар Блюнчлі: «Держава є істота настільки високого порядку, що збереження її існування, турбота про яку становить перший обов’язок уряду, може, у крайньому випадку, виправдовувати порушення індивідуальних прав та відступ від звичайного порядку життя суспільства». Він вважав, що коли йдеться про порятунок держави, і це неможливо без порушення прав окремих осіб або навіть цілих прошарків населення, уряд, згідно з принципом, що воля народу є вищим законом, має зробити все необхідне для збереження та порятунку держави. Наприклад, як майстерний капітан, щоб врятувати корабель під час бурі, без вагання може використати майно пасажирів; або полководець, для досягнення перемоги армії в битві або її благополучного відступу, може ризикувати загибеллю окремих батальйонів, якщо це єдиний доступний спосіб. У таких

випадках державний діяч, правитель, не може діяти інакше, коли держава перебуває в крайній небезпеці [11, с. 112-113].

Правову основу сучасного надзвичайного стану будь якої країни становить Європейська Конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ), яка за виняткових обставин надає урядам держав-учасниць можливість у тимчасовий, обмежений і контрольований спосіб відступити від свого зобов'язання забезпечити певні права та свободи відповідно до Конвенції (ст. 15). Однак цьому передує декілька обов'язкових умов:

1. право на відступ може застосовуватись лише у воєнний час чи під час іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації;

2. держава повинна вживати заходів щодо відступу від своїх зобов'язань за Конвенцією лише в межах, яких вимагає гострота становища;

3. будь-які відступи не можуть суперечити іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом;

4. певні права за Конвенцією не дозволяють відступ: пункт 2 статті 15 зокрема забороняє відступ від зобов'язань стосовно права на життя, за винятком випадків законних дій у воєнний час, заборони катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборони рабства та примусової праці, а також правила «ніякого покарання без закону»; так само неможливий відступ від зобов'язань за ст. 4 Протоколу № 7 до Конвенції (право не бути притягненим до суду або покараним двічі) [12].

У розумінні ст. 15 ЄКПЛ [13] відступ держави від своїх зобов'язань перед людиною можливий у воєнний час чи під час іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації. Цікаво, що загроза «життю нації» є обов'язковою умовою обмеження навіть під час війни. На нашу думку, тут безпека «життя нації» виступає додатковою гарантією недопущення свавільного обмеження прав і свобод людини державою, що має намір скористуватися правом передбаченим ст. 15 ЄКПЛ. Ця гарантія спрацьовує у трьох випадках: 1) коли така держава надає військову допомогу(військами, що воюють на підставі створеного військового альянсу або набуття статусу іноземних легіонів у складі збройних

сил другої країни) іншій країні для війни з третьою країною; 2) коли держава виступає в ролі агресора та вторгається на територію іншої країни; 3) коли держава перенесла театр бойових дій на територію агресора.

Однак Європейська конвенція з прав людини не масштабує певну категорію людей, які знаходяться під загрозою до певної кількості або території їх розселення, а оперує поняттям нації. У розумінні Конвенції, загроза життю населення певного регіону країни, не може бути підставою застосування обмежень прав і свобод людини на всій території країни, що набуває право відступу за статтею 15.

Окрім звичайного правового режиму, українське законодавство містить три правових режими надзвичайного характеру, що забезпечують повернення країни до звичайного безпечного плину життя. На рівні Основного закону вони закріплені у ст.ст. 64, 92, 106 та мають назви: надзвичайного стану, воєнного стану та надзвичайної екологічної ситуації. Також їх дія регламентована Законами України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року №1550-III (далі – Закон № 1550-III), «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIIII (далі – Закон № 389-VIIII), «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 року 1908-III (далі – Закон № 1908-III), а також іншими галузевими нормативно-правовими актами, що направлені на деталізацію дії вищенаведених законів.

Відповідно до ст. 1 Законами України «Про правовий режим надзвичайного стану», надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров’ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення

безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [14].

Згідно ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану, де закріплено, що це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [15].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації, правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації – це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації» [16].

Отже, виходячи з понять правових режимів надзвичайного стану, воєнного стану та надзвичайної екологічної ситуації розуміється, що усі три надзвичайні режими передбачають надання спеціальної (ширшої, ніж зазвичай) компетенції відповідним органам публічної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування. Також вони допускають тимчасові, зумовлені загрозою обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод людини і

громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, однак із зазначенням строку дії цих обмежень.

Але розглядаючи поняття правового режиму воєнного стану закріплене у законодавстві через призму ст. 15 ЄКПЛ, то не можна залишити поза увагою той факт, що на відміну від інших українських надзвичайних режимів, серед підстав введення такого режиму, відсутні поняття «людина», «громадянин», «нація» або «народ». Тобто гуманістична підстава: «попередження/відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян» – притаманна тільки режимам надзвичайного стану та надзвичайної екологічної ситуації. У свою чергу воєнний стан, за своїм визначенням наведеним у законі, направлений на забезпечення тільки держави, це видно з переліку об'єктів його охорони: «національна безпека», «державна незалежність України», «територіальна цілісність».

Визначення поняття «воєнного стану» у Законі № 389-VIII є центральним та нормоутворюючим визначенням, оскільки воно містить у собі квінтесенцію з усіх елементів цього правового режиму та визначає дух цього режиму. Як бачимо, людини там немає. Тому і не потрібно очікувати гуманістичної спрямованості окремих елементів воєнного стану, будь то компетенція уповноважених органів відносно людини або легітимне, обґрунтоване та пропорційне застосування заходів правового режиму воєнного стану.

Крім того, надзвичайний стан спрямований на усунення загрози та якнайшвидшу ліквідацію особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру, а також при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства. Введення зони надзвичайної екологічної ситуації спрямоване на попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації. У воєнного стану це включає в себе відвернення загрози, відсіч збройної агресії та забезпечення національної безпеки, а також усунення загрози небезпеки державній незалежності України і її територіальній цілісності.

Потрібно звернути увагу, що правовий режим надзвичайного стану за українським законодавством може бути введений на підставі, що більше характерна для воєнного – при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства. Однак це рудимент, що залишився від традиційного виключного положення (за Гессеном прим. Авт.), котре вже в середині системи поділялось на стан війни, якщо ворог «зовнішній» та стан облоги, якщо «внутрішній» (повстання, революційний рух тощо). Також цей рудимент зумовлений відносною новизною правового режиму воєнного стану, як окремого інституту права.

Не дивлячись на поверхню схожість вищезазначеної підстав введення для воєнного та надзвичайного стану, вони все ж таки мають різну кінцеву мету. За надзвичайним станом обов'язковою умовою його ведення є насильство під час спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу. Він не може бути застосований під час «оксамитової революції», що у свою чергу є гарантією неписанного права народу на повстання проти несправедливого режиму у державі, або як визначає Ю. Барабаш реалізація народом свого природнього «права на майдан». Розмірковуючи про природу захисту від «внутрішніх» загроз для держави, які повинен усунути воєнний стан, то він оперує поняттями «забезпечення національної безпеки» та «усунення загрози небезпеки державній незалежності України». На відміну від надзвичайного стану тут вже не має обов'язкового критерію «насильства» під час проявлення певних загроз. Однак наголос на захисті національної безпеки можна тлумачити дуже широко. У розумінні Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, національна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [17]. У свою чергу, національні інтереси України включають життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави. Ці інтереси охоплюють багато аспектів, такі як фізичне благополуччя громадян, їх емоційне задоволення, доступ до якісної освіти та можливостей для особистого і професійного розвитку. Також

до національних інтересів належить стабільність, безпека та економічний розвиток країни, забезпечення соціальної справедливості і рівності, а також збереження культурної спадщини і природного середовища. Ці інтереси є основою для реалізації державного суверенітету, прогресивного демократичного розвитку та забезпечення безпечних умов життєдіяльності і добробуту громадян України.

Але вищенаведений перелік не є виключним і завершеним, бо інтереси людини органічні, а суспільство постійно змінюється. Навіть остання затверджена Указом Президентом України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 Стратегія національної безпеки України під такою людино-центричною назвою «Безпека людини – безпека країни» не може передбачити усю варіативність інтересів людини, що будуть підлягати захисту [18]. Наприклад, ще 20 років тому нікому не припадало на думку право людини на доступ до інтернету, яке зараз є надактуальним у світовому масштабі.

«Національний інтерес» є широким поняттям, яке може виправдовувати різні дії держави, включаючи неправомірні. За його приводом можна згадати військові конфлікти, спричинені Російською Федерацією за останні роки, такі як вторгнення в Ічкерію, Грузію та Сирію. Особливо болючим для України є вторгнення РФ під претекстом «захисту російськомовного населення». У всіх цих випадках національний інтерес використовувався як підстава для забезпечення національної безпеки, але це виправдання не легітимізує неправомірні дії держави.

Отже, звертаючись до підстав введення правового режиму воєнного стану, «захист національної безпеки» стає надзвичайно важливим для України, особливо в умовах тривалої війни, що почалася з 2014 року. Проте, необмежене тлумачення цього поняття може викликати не лише користь, а й шкоду для людини, суспільства та держави, якщо не існує процесуальних гарантій, що запобігають безпідставному введенню воєнного стану. Це може призвести до надмірних повноважень влади та обмеження прав і свобод людини.

Так, наприклад, коли США вступили до Другої світової війни, Президент Франклін Д. Рузвельт 19 лютого 1942 року підписав Указ № 9066. Цим указом доручалося Міністру війни та збройним силам виселити людей японського походження з територій, які вони визначали як військові зони та прилеглих до них території. Ці зони були законно закриті для японських іммігрантів та американських громадян японського походження.

Цей указ спричинив масове переміщення понад 120 000 японців на місця, які уряд називав «таборами утримання», що були організовані та заселені протягом близько 14 тижнів. Більшість переселених людей проживала на Західному узбережжі, і дві третини з них були громадянами Сполучених Штатів. Згідно з указом, військові перевозили їх до 26 місць у семи західних штатах, включаючи віддалені регіони Вашингтона, Айдахо, Юти та Аризони.

У 1944 році Веховний Суд Сполучених Штатів у рішенні по справі Коремацу проти США, 323 U.S. 214 (1944), враховуючи міркування національної безпеки, підтримав скандальне рішення про інтернування в концентраційні табори громадян США японського походження [19].

Однак у справі «Трамп проти Гаваїв», 138 S. Ct. 2392 (2018), Верховний Суд відкрито заявив, що примусове переміщення громадян США до концентраційних таборів виключно на підставі раси є об’єктивно незаконним і виходить за рамки повноважень Президента. Суд не повинен був санкціонувати цю дискримінаційну політику у ім’я поверхневої заяви уряду про національну безпеку. Таким чином, Веховний Суд Сполучених Штатів Америки визнав, що справа Коремацу була «серйозною помилкою в день її прийняття» і рішення по ній повинно бути «скасоване в суді історії» [20].

Розглянемо порядок введення надзвичайних правових режимів. Для кожного режиму закріплено свій порядок введення – ст. 5 ЗУ «Про правовий режим надзвичайного стану», ст. 5 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», ст. 6 «Про зону надзвичайної екологічної ситуації». Якщо розглядати загалом, то механізм запровадження майже однаковий – введення в дію відбувається шляхом видання указу Президента України, якому передує відповідна пропозиція Ради

національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), далі цей указ підлягає подальшому розгляду та затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення голови держави з подальшим оприлюдненням у засобах масової інформації.

Однак, якщо процедура введення воєнного стану вимагає попередньої пропозиції саме РНБО, то процедура оголошення надзвичайного стану та надзвичайної екологічної ситуації допускає альтернативні підстави для видання відповідного указу головою держави: для надзвичайної екологічної ситуації – подання Кабінету Міністрів України, та подання Верховної Ради Автономної Республіки Крим (коли справа йде про територію АРК);.для надзвичайного стану подання Верховної Ради Автономної Республіки Крим (коли справа йде про територію АРК).

Як зазначалося, у випадку введення будь якого з вищезазначених правових режимів, процедура вимагає указу Президента України та подальше його затвердження Верховною Радою України протягом 2 днів. Профільні закони чітко регламентують дії глави держави та вимагають консумацію його дій з боку парламенту. Однак сам порядок затвердження відповідних указів закріплений у Главі 31 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI, котрий також надає парламенту 2 дні на прийняття рішення з необхідності застосування правових режимів [21]. Цікаво, що у ході системного аналізу Регламенту стає зрозумілим, що в ньому не зазначено варіанту подій, коли парламент з об’єктивних причин не зможе зібратися у зазначений двохденний строк та затвердити або відхилити проект закону про затвердження відповідного указу Президента України. Тобто за наявності об’єктивних причин введення надзвичайних правових режимів їх може бути не введено із за недотримання процедури, навіть якщо ситуація вимагає невідкладних дій, використання яких можливе виключно у межах відповідного правового режиму. Додатково у розрізі цього питання, потрібно зважати, що темпоральна лакуна між виникненням умов, що вимагають надзвичайного регулювання та введенням в дію відповідних режимів – може становити до 2 днів

(48 годин). У цей час можливе суттєве погіршення ситуації при відкладанні прийняття рішень на цей час. Тому на нашу думку, доцільним було би застосувати, так би мовити випереджуючі (не консумовані) повноваження Президента України. Тобто попереднє введення відповідного надзвичайного правового режиму строком до 48 годин, поки не буде прийнято рішення Верховною Радою України. Запобіжником тут виступає попереднє обов'язкове рішення колегіального органу, а саме Ради національної безпеки і оборони та у випадку оголошення зони надзвичайної екологічної ситуації – Кабінету Міністрів України та/або Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

У 2018 році, внаслідок актів воєнної агресії Російської Федерації у Керченській протоці, президентом України Петром Порошенком було оголошено воєнний стан у деяких регіонах країни з політичних мотивів. Цей випадок свідчить про те, що навіть існуючий механізм не забезпечує повних гарантій, що президент не скористається своїм правом зловживати введенням воєнного стану.

Форма указу Президента України при введенні надзвичайного стану, воєнного стану або надзвичайної екологічної ситуації вимагає зазначення обов'язкових реквізитів:

1) обґрунтування необхідності відповідного правового режиму;

2) територія дії правового режиму;

3) час запровадження та термін дії воєнного стану;

4) перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина та межа їх обмеження;

5) уповноважені державні істнитуції, що забезпечуватимуть дію заходів надзвичайного стану.

Надзвичайний стан в Україні темпорально обмежений. Це відрізняє його від воєнного стану та режиму надзвичайної екологічної ситуації, що діють до їх скасування або закінчення строку дії зазначеного в Указі Президента України. Відповідно до ст. 7 Закону № 1550-III, надзвичайний стан має темпоральний ліміт дії на всій території – 30 діб, та в окремих місцевостях – 60 діб. Виходячи

зі змісту ч.2 ст. 7 вищезазначеного закону він може бути продовжений главою держави, але не більше ніж ще на 30 діб. Однак не має обмежень у кількості указів про продовження дії надзвичайного стану, що може випускати Президент України [14].

У разі необхідності, будь який з надзвичайних режимів може бути скасовано або продовжено Указом Президента України. Документ набуває чинності тільки після затвердження Верховною Радою України. Однак потрібно зазначити, що доцільніше пролонгувати ді воєнного стану за тим же механізмов, що і його введення.

Особливістю усієї системи надзвичайних режимів в Україні є зміни у звичайному суспільному житті, котрі можна сформувати через опосередкований та прямий вплив на населення. У першому випадку це внутрішня трансформація самого державного апарату. Це створення нових суб'єктів владних повноважень, до котрих переходить компетенція інших органів (військові адміністрації обласних замість обласних державних адміністрацій при запровадженні воєнного стану тощо) або створення колегіальних органів з унікальними повноваженнями, характерними тільки для них (оперативні штаби при запровадженні надзвичайного стану тощо) та розширення повноважень вже існуючих органів (правоохоронних тощо). Система державного апарату при надзвичайних режимах набуває підвищеної стабільності, котра відбувається шляхом заборони обмеження чи припинення повноважень Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, судів, органів прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, розвідувальних органів та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність.

Прямий вплив на звичайне життя населення України під час дії надзвичайних правових режимів здійснюється шляхом запровадження спеціальних заходів направлених на усунення суспільної загрози, що виникла та забезпечення охорони життя та здоров'я населення. Забезпечення виконання цих

заходів виконує вся система органів публічної влади відповідно до законодавства.

Неможливо залишити без зауваження важливу особливість застосування цих заходів під час дії надзвичайної екологічної ситуації. Цей режим не має самостійних заходів, які консеквентно обмежують права людини. Виходячи зі змісту ч. 5 ст. 10 Закону № 1908-III, обмежуватися права людини можуть тільки під час одночасного запровадження одразу двох правових режимів: надзвичайної екологічної ситуації та надзвичайного стану. Цей механізм узгоджується із нормою ст. 64 Конституції України, де допускається встановлення окремих обмежень прав і свобод людини тільки в умовах воєнного чи надзвичайного стану з встановленням строку дії цих обмежень.

Правові режими надзвичайного та воєнного стану мають як загальні для них обох заходи, так і власні, що застосовуються державою для нормалізації життя населення. Наприклад, загальними заходами, які обмежують права людини, є:

- встановлення комендантської години, що полягає у забороні перебування на вулицях та в громадських місцях без спеціальних перепусток у визначений час;
- перевірка документів громадян та проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу, вантажів, службових приміщень та житла громадян;
- обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних речовин, сильнодіючих хімічних речовин, алкоголю тощо;
- встановлення особливого режиму в’їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування на певній території, де оголошений надзвичайний або воєнний стан;
- заборона проведення масових заходів, що передбачає скасування або обмеження організації та проведення масових зібрань, зустрічей, демонстрацій та інших публічних заходів;

– примусове відчуження або конфіскація майна у юридичних та фізичних осіб з метою забезпечення потреб оборони;

Крім заходів, що застосовуються під час надзвичайного стану, під час воєнного стану можуть бути введені такі заходи:

– запровадження трудової повинності для працездатного населення, яке не залучене до роботи в оборонній сфері та сфері її життєзабезпечення і не має приписки до підприємств, установ і організацій на період мобілізації та воєнного часу;
– використання потужностей та трудових ресурсів підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони та інших необхідних завдань;
– встановлення заборони або обмеження щодо вибору місця перебування чи проживання осіб на території, де діє воєнний стан;
– встановлення військово-квартирної повинності для фізичних і юридичних осіб, що передбачає розміщення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ;
– інтернування (примусове оселення) громадян іноземної держави, яка загрожує нападом або здійснює агресію проти України.

Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про правовий режим воєнного стану», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» передбачають відповідальність за порушення умов цих режимів. У кожному випадку юридична норма має різну конструкцію, але однак бланкетну форму та та відсилає до законодавства. Правові режими надзвичайного та воєнного стану передбачають відповідальність суб’єкта, що настає за порушення вимог або невиконання заходів цих режимів (ст. 29 Закону № 1550-III та ст. 25 Закону № 389-VIIII відповідно). Правовий режим зони екологічної ситуації на відміну від інших містить загальну юридичну конструкцію, він передбачає настання відповідальності за порушення самого правового режиму (ст. 16 Закону № 1903-

III). Ця конструкція є недієвою з огляду на відсутність суб'єктивної сторони правопорушення, навіть при аналізі елементів, що притаманні будь якому правовому режиму: механізм правового регулювання, суб'єкти, об'єкти права, методи взаємодії конкретних суб'єктів з об'єктами, система гарантій його виконання [22, с. 29].

Під час надзвичайного та воєнного стану, регламентація порушень зводиться до застосування пункту 11 частини 1 статті 67 Кримінального кодексу України. Вчинення злочину в таких умовах обтяжує покарання, оскільки особа використовує небезпечний для суспільства час та умови воєнного стану. Суд призначатиме покарання з урахуванням цієї обставини, наближене до максимального розміру, передбаченого Кримінальним кодексом України [23].

Також після повномасштабного вторгнення, Кримінальний кодекс України зазнав змін, зокрема, ст. 127, що стосується катування, була доповнена новою частиною. Ця зміна встановлює особливу кваліфікацію для злочинів катування, вчинених представниками держави, включаючи іноземних. Також була посилена відповідальність за окремі військові кримінальні правопорушення.

Внесено зміни до норм Кримінального кодексу України, пов'язаних з військовою службою. Наприклад, невиконання наказу у воєнний час або бойовій обстановці, яке має серйозні наслідки, тепер карається позбавленням волі на строк від 5 до 8 років (раніше – від 3 до 7 років). Також встановлено, що засуджених за певні злочини, такі як невиконання наказу, погроза або насильство щодо начальника, самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство, самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю, більше не можна звільняти з відбування покарання з випробуванням. До Кримінального кодексу України були додані нові злочини, зокрема мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними. Також додана ст. 111-1 «Колабораційна діяльність», яка визначає колабораціонізм як співпрацю

громадян держави з ворогом з метою забезпечення інтересів ворога та заподіяння шкоди власній державі [24].

Підсумовуючи, надзвичайний, воєнний стан та надзвичайна екологічна ситуація мають певні загальні ознаки, котрі дають змогу визначити, як правові режими надзвичайного характеру:

1) закладені в основу Конституції України та відповідають вимогам міжнародного права, яке забезпечує демократичні та справедливі принципи застосування заходів надзвичайного впливу;
2) створюються за допомогою правових засобів, які обмежують права та свободи людей і організацій;
3) імперативний метод правового регулювання із переважання дозвільного типу правового регулювання;
4) публічно-правовий характер відносин;
5) закріплюються на рівні нормативно-правового акту;
6) спрямованість на локалізацію та ліквідацію загрози законним інтересам держави, суспільства та людини;
7) спрямовані на охорону законних інтересів держави, суспільства та людини;
8) тимчасовий характер дії;
9) встановлюються з позначенням просторових меж дії;
10) надають додаткову компетенцію органам публічної влади;

У сучасному світі ідея про надзвичайні повноваження, що надаються державі під час внутрішньої або зовнішньої загрози, отримала чіткої нормативної форми у вигляді багатообразної та розгалуженої системи нормативно-правових актів, що загалом містять у собі комплексний інститут надзвичайного права, котрий набув певних характеристик:

По-перше, підставою виникнення надзвичайного правового регулювання є певна загроза порушення безпеки суспільства або держави. Вона може бути як природного, соціального, техногенного або воєнного характеру. За таких умов суспільні інтереси превалюють над приватними.

По-друге, метою надзвичайного правового регулювання є подолання надзвичайної ситуації, стабілізація відносин, що склалися, і перехід від критичної ситуації до нормальної життєдіяльності суспільства.

По-третє, при надзвичайному правовому регулюванні зростають імперативні засади у правовому впливі на суспільні відносини та скорочується сфера дії диспозитивних юридичних норм.

По-четверте, відбувається централізація правового регулювання та звужується або зовсім зупиняється участь у правовому регулюванні регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

По-п’яте, при надзвичайному правовому регулюванні збільшується дискреція дій владних органів, свобода розсуду при прийнятті управлінських рішень та правових актів центральних органів державної влади, коли ці органи виходять за звичні межі власної компетенції.

Розширення дискреційних повноважень органів публічної влади пояснюється непередбаченим характером ситуації, коли управління криз відбувається у вигляді вживання оперативних та індивідуальних заходів, які заздалегідь неможливо передбачити в нормативних правових актах.

По-шосте, частково призупиняється дія звичайного «мирного» законодавства і починає застосовуватися надзвичайне законодавство.

По-сьоме, у межах надзвичайних режимів відбуваються обмеження прав людини.

По-восьме, надзвичайне правове регулювання має строковий характер та зупиняється з припиненням загрози для безпеки держави і суспільства.

Підсумовуючи, воєнний стан має всі ознаки, що дають змогу виділити його у самостійний надзвичайний режим. За своєю природою він жорсткіший ніж інші правові режими надзвичайного стану та зони екологічної ситуації. Його обмежувальна дія є найширшою для усієї категорії прав і свобод людини, але у той же час він покликаний захищати життя та здоров’я людини шляхом усунення загроз щодо існування незалежної держави жорстикими заходими, зокрема військового характеру. Зважаючи на його жорсткий характер, він вимагає чіткої

регламентації усіх елементів свого механізму: порядку та форми введення, строку та території дії, переліку заходів, що своїм застосуванням можуть обмежувати права і свободи людини, компетенції органів публічної влади, гарантій.

1.2 Правомірність обмеження прав людини в умовах воєнного стану.

На сьогодні склалася ціла система міжнародних нормативно-правових актів, що стосуються прав людини та захищають права окремих категорій людей. До базових нормативно-правових актів відносяться Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародний пакт про економічні та культурні права людини 1966 року та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року. Вони визначають загальні права людини на міжнародному рівні та слугують стандартом, відповідно до якого країнами закріплюються та гарантуються права і свободи людини на національному рівні.

У Конституції України, яка визнається соціальною та правовою демократичною державою (згідно зі статтею 1 Основного Закону), відведено окремий розділ, присвячений правам і свободам людини і громадянина. Зокрема, стаття 21 Конституції України заявляє про всеосяжну свободу і рівність всіх осіб у гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними, наприклад, право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, право на свободу думки і слова, право на освіту, право на працю, право на соціальний захист.

Згідно зі статтею 22 Основного Закону, держава гарантує права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, і ці права і свободи не можуть бути обмежені. Важливо зауважити, що конституційні права і свободи не є вичерпними. Наприклад, стаття 1 Конституції України проголошує, що Україна

є правовою державою, а це означає, що права і свободи людини гарантуються не лише Конституцією, а й іншими законами та міжнародними договорами, які є частиною національного законодавства України. Зазначена частина 3 статті 22 Конституції України підкреслює, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до існуючих законів забороняється звуження змісту і обсягу існуючих прав і свобод [25].

Немає сумнівів в обґрунтованості тверджень А. Мерник, котра вважає, що демократичне суспільство потребує обмежень для досягнення загального блага і досягнення консенсусу. Ці обмеження стосуються прав і свобод людини і громадянина, які забезпечуються в країнах з демократичним політичним режимом. Хоча права людини можуть бути обмежені для спільного інтересу, необхідно враховувати, що незаконне зловживання своїми можливостями може призвести до порушення прав людини і громадянина. Зловживання правами може включати неправомірні підстави обмежень, порушення процедур їх реалізації, непропорційність наслідків обмеження та шкоду суспільству [26].

Збройна агресія чи загроза нападу, небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності, що походить від країни-агресора зумовлює до відповідних оборонних та безпекових дій з боку України. Необхідність застосування правового режиму воєнного стану та його інструментів може зачіпати права і свободи людини. Усе залежить від обсягу застосованих заходів цього режиму. Та послідовно виникає питання щодо правомірності обмежень прав і свобод людини у цей момент. За відсутності критеріїв обмеження статусу людини, держава ризикує сунути на шлях авторитаризму, що не припустимо для країни, що закріплює принцип верховенства права у своєму Основному законі.

Тому обмеження прав і свобод людини повинно відбуватися з урахуванням принципу верховенства права. Ця засада конституційного ладу протилежна за своїм змістом свавіллю держави. Та як зазначає Альберт Венн Дайсі, дія принципу верховенства права протилежна широкій дискреції влади держави [27, с. 120]. Мова йде про необмежену та неконтрольовану дискреційність, що порушує будь які правові процедур. Відповідно до рішення Конституційного

Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019, верховенство права є механізмом забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади», таке зазначається в вищезгаданому [28].

Міжнародне законодавство закріплює можливість відступу Держав-учасниць від своїх зобов'язань у сфері забезпечення прав і свобод людини у обставинах, що загрожують життю нації. Але навіть у таких випадках існують абсолютні права, котрі за неяких обставин не можуть бути обмежені.

Як відзначає Ю. Фігель, здатність держави обмежувати основні права і свободи людини фактично передбачена у всіх міжнародно-правових актах, які регулюють права людини й основні свободи. Кожен міжнародний договір встановлює рамки можливих обмежень та докладний перелік підстав для них, а також визначає низку прав, які під жодними обставинами не можуть бути обмежені [29].

На міжнародному рівні найдетальніший перелік абсолютних прав людини міститься у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [30]. У ньому зазначено загальні принципи введення та дії надзвичайного становища (як правового режиму – прим. Авт.), порядок його введення та права і свободи людини та громадянина, які не можуть бути обмежені в жодних умовах. Зокрема не обмежуються:

– Право на життя є невід'ємним правом кожної людини.

– Ніхто не може бути підданий катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому поводженню чи покаранню.

– Рабство і работоргівля заборонені в усіх їх видах, і нікого не можуть тримати в рабстві.

– Ніхто не може бути утримуваний в підневільному стані.

– Ніхто не може бути примушуваний до примусової чи обов'язкової праці.

– Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність.

– Ніхто не може бути позбавлений волі лише через нездатність виконати яке-небудь договірне зобов'язання.

– Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

– Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію.

– Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії.

Згідно з частиною 2 статті 29 Загальної Декларації, при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна обмежуватися лише такими обмеженнями, які визначені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших, а також забезпечення відповідності справедливим вимогам моралі, суспільного порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві [31].

У статті 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод міститься наступне положення: під час війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, які відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, лише в тих межах, які вимагає гострота становища, та за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [13]. Також цією ст. зазначено, що при цьому держава не може відступити від зобов'язань, які встановлені у ст. 2 Конвенції (право на життя), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, а також від ст. 3 (заборона катування), ст. 4 (заборона примусової праці) та ст. 7 (нікого не може бути покарано інакше як за законом).

Отже, положення міжнародних нормативно-правових актів про права людини не виключають того, що зобов'язання держави повинні застосовуватися коли має місце збройний конфлікт, однак, з іншої сторони, вони передбачають можливість відступу держави від окремих зобов'язань під час надзвичайної ситуації.

Щодо аналізу національного законодавства та потрібно звернутися до аналізу змісту ст. 64 Конституції України, у котрій закріплено, що конституційні

права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, за винятком ситуацій, передбачених самим Основним законом, а саме в умовах воєнного або надзвичайного стану. Тут же, у частині другій, наведено перелік прав і свобод, котрі не обмежуються, зокрема:

- права на рівність і свободу за ознаками раси, етнічного та соціального походження, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками;
- рівність між чоловіками та жінками;
- громадяни не можуть бути позбавлені громадянства України, їх видворення за межі країни або видача громадян іншим країнам неможливе. Зберігається обов'язок України захищати та оберегати своїх громадян, що знаходяться за кордоном;
- право на життя, на повагу гідності, свободу та особисту недоторканність;
- право на надсилання індивідуального або колективного звернення до органів державної влади або органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів. Обов'язок цих органів надавати повної обґрунтованої відповіді у встановлений законом термін;
- права особи на житло [25].

Положення українського та міжнародного законодавства передбачає існування ситуації, за яких права і свободи людини можуть бути обмежені, а також перелік прав і свобод, що не можуть бути обмежені.

Україна захищається від збройної агресії вже тривалий час і в 2015 році використала право відступу від своїх позитивних зобов'язань. Зокрема, Верховна Рада України Постановою від 21.05.2015 № 462-VIII затвердила Заяву «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод». Зокрема, Україна скористалася своїм правом на

відступ від зобов'язань, визначених п.3 ст. 2 (право на правовий захист), ст.ст. 9 (право на свободу та особисту недоторканність), 12 (право на вільне пересування та вільний вибір місця проживання), 14 (право на справедливий суд) та 17 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст.ст. 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які стосуються тих же прав [32]. Всі ж інші права таким відступом не охоплюються.

В цій заяві ставиться акцент на відповідальність держави, яка здійснює ефективний контроль над тимчасово неконтрольованими українською владою територіями, зокрема Російська Федерація, щодо дотримання прав людини і виконання міжнародних договорів на цих територіях. Зазначається, що відступ у заяві обмежувався районом проведення антитерористичної операції.

Загалом, практика ЄСПЛ передбачає, що держава може відступати від своїх конвенційних зобов'язань у випадках, коли це необхідно з огляду на поточну ситуацію. У сфері оцінювання загрози державній владі надається значна свобода, і вона не повинна чекати наступу катастрофічної ситуації, а забезпечувати превентивні заходи.

У той же час, ЄСПЛ у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» від 08.07.2004 року зазначив, що у випадках, коли на всій території Держави виникають перешкоди для здійснення її повноважень, що призводять до формування ситуації сепаратистського режиму, незалежно від наявності військової окупації іншою Державою, це не позбавляє Державу юрисдикції згідно зі статтею 1 Конвенції над частиною території, що тимчасово контролюється місцевими владними органами, які підтримують повстанські сили або інша Держава. Проте така фактична ситуація обмежує обсяг юрисдикції, оскільки зобов'язання, взяте на себе Державою за статтею 1, повинно розглядатися Судом лише щодо позитивних обов'язків Держави стосовно осіб, що знаходяться на її території. Держава має використовувати всі доступні юридичні та дипломатичні можливості, підтверджені перед іноземними

державами та міжнародними організаціями, для забезпечення подальшого гарантування задоволення прав та свобод відповідно до Конвенції [33].

Отже, право держави відступити свої зобов'язань може застосовуватися лише в умовах війни та іншої суспільної небезпеки, яка дійсно загрожує життю нації. Відступ може мати місце лише в межах, які вимагає ситуація в даній державі, з дотриманням обмежень, передбачених пунктом 2 статті 15 ЄКПЛ, і не повинен суперечити іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом.

Критерії правомірності втручання держави у права людини, відомі як «трискладовий тест» (закладений у статті 1 Першого Протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [34]), допомагають оцінити відповідність такого втручання. Ця юридична конструкція застосовується на етапі прийняття рішень відповідними суб'єктами публічного права щодо втручання у права людини, але найчастіше використовується під час судового захисту.

На практиці застосування «трискладового тесту» означає, що будь-яке обмеження права потрібно перевірити за трьома умовами: чи здійснено втручання «згідно із законом»; чи є законна (легітимна) мета; та воно повинно бути «необхідним в демократичному суспільстві». Обмеження, які не відповідають зазначеним умовам, порушують права людини. Назва «трискладовий тест» є умовною, проте саме на ці критерії Європейський Суд з прав людини посилається в багатьох своїх рішеннях, що можна вважати усталеною практикою (рішення ЄСПЛ у справах «Бартік проти Російської Федерації» (2006) § 39–52; «Швидка проти України» (2015) § 33; «Джавит Ан проти Туреччини» (2003) § 63.). Варто зазначити, що поняття «закон» у практиці ЄСПЛ тлумачиться як норма, визначена писаним правом, а також правила, сформовані у прецедентному праві. Сам закон повинен відповідати вимогам «якості», зокрема «доступності» та «передбачуваності» (Рішення ЄСПЛ у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» від 13 липня 1995 року, § 37) [35].

Обмеження прав і свобод людини допустиме лише за умови передбачуваності застосування нормативно-правових актів, якими встановлюються такі обмеження. Конституційний Суд України у своєму рішенні від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 наголосив, що «… обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [36].

Переходячи до змісту «трискладового тесту», то правомірним обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану, коли буде застосовано усі три його елементи:

1. Обмеження прав людини ґрунтується на законі. Наявність самого лише тексту нормативно-правового акту, навіть з однойменною назвою – «закон», не передбачає автоматичного сприйняття обмеження як такого, що здійснюється «відповідно до закону».

Як зазначає Д. Гом'єн, поняття «законність» набуває в практиці Європейського суду з прав людини (далі – Суд, ЄСПЛ) автономного тлумачення, чинний національний закон ураховується лише як вихідний пункт, текст та/або застосування якого Суд перевіряє у світлі більш широких критеріїв законності [37, с.38]

Суд застосовує певні критерії до аналізу «якості» закону. Основні з них Суд визначив у рішенні «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» 1979 року: 1) закон повинен бути досить доступним, він повинен служити для громадянина відповідним орієнтиром, достатнім у контексті, в якому застосовуються певні правові норми у відповідній справі; 2) норма не може вважатися законом, якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, яка дає можливість громадянинові регулювати свою поведінку. Згодом у рішенні «Мелоун проти Сполученого Королівства» 1984 року Суд наголосив, що закон має з достатньою чіткістю визначати межі дискреції, наданої компетентним органам, і порядок її здійснення з урахуванням законної мети відповідного заходу, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання.

Таким чином, була сформульована третя складова частина законності за Конвенцією [37, с. 81-82].

У справі «Олександр Волков проти України» 2013 року Європейський суд з прав людини наголосив, що вираз «відповідно до закону» вимагає, по-перше, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві. По-друге, це стосується якості закону, про який йдеться, вимагаючи, щоб він був доступним для відповідної особи, яка, крім того, має бути в змозі передбачити його наслідки для себе, і сумісний із верховенством права» [38]. Також обмеження мають бути передбачуваними, адже суб'єкт правозастосування «…може передбачати й планувати свої дії та розраховувати на очікуваний результат» (Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019 [39]).

Та як зазначає І. Дахова, закон, який вказує на можливість обмеження реалізації прав і свобод, має відповідати певним умовам, до яких відносять, зокрема, ясність, чіткість і доступність [40].

2. Наявна легітимна мета. Легітимність державного втручання в права людини вимагає, щоб можливість такого втручання була визначена законом і здійснювалася для досягнення легітимних цілей, які завжди підпорядковані конкретним суспільним. Або захисту національних цінностей, необхідних для демократичного суспільства.

ЄСПЛ вказує на те, що критерій «необхідності» випливає з наміру держави довести перед Судом «нагальну суспільну потребу» у втручанні та у встановленні відповідних обмежень. При цьому ця нагальна суспільна потреба повинна бути відповідною до законної мети, яку передбачає засіб втручання. У справі «Савін проти України» ЄСПЛ вказав, що для визначення, чи було конкретне втручання «необхідним у демократичному суспільстві», Суд повинен з'ясувати, чи були мотиви, які вказані як виправдання втручання в реалізацію прав особи, адекватними і достатніми, і чи був відповідний процес прийняття рішень справедливим і здатним забезпечити належний захист інтересів [41]. Не даючи вичерпної відповіді на питання про те, що ж Конвенція вважає

«демократичним суспільством», Суд визначає його ознаки: толерантність, плюралізм, верховенство права, відсутність свавільного втручання у передбачені Конвенцією права людини («Dudgeon v. United Kingdom» від 02.10.1981 року) [42, с.238].

В. Буткевич та В. Речицький правильно зауважують, що згідно з Конвенцією перед застосуванням обмежень необхідно визнати необхідність таких обмежень не лише в будь-якій державі, а в демократичній державі зокрема. Загальна ідея полягає в тому, що демократична держава повинна вдастися до застосування обмежень лише у випадках крайньої необхідності, коли інше вирішення проблеми стає неможливим. В контексті демократії важливо, щоб сама держава стимулювала громадян до самоконтролю та корекції їхньої поведінки, і лише у виняткових випадках вживала заходи обмеження. Ключовий елемент тут – атмосфера толерантності в демократичних державах, яка сама по собі сприяє індивідуальному виправленню, запобігаючи зловживанню правами за допомогою терпимого підходу. Така держава високо цінує гідність людини та уникає вживання примусу чи насильства, дотримуючись принципу обережності у справедливому балансі між правами і обов'язками [43, с.48].

3. Необхідність у демократичному суспільстві (пропорційність обмеження прав і свобод людини). Органи публічної влади, застосовуючи правовий режим воєнного стану, зобов'язані визначити конкретний перелік прав і свобод людини, що можуть бути обмежені та у який спосіб.

Принцип «пропорційності» існуючи поряд з принципом верховенства права створюють єдиний механізм з захисту прав і свобод людини і забезпечення справедливого правового регулювання. З цього приводу Конституційний Суд України у своєму рішенні від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 у справі № 1-11/2012 наголосив, що: «...одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею ...» [44].

Базовими критеріями, які розкривають природу принципу пропорційності, є категорії «обмеження» та «баланс». Вказана пропорція має забезпечувати належний баланс загальносоціальних та індивідуальних інтересів. Держава має право обмежувати права людини тільки тоді, коли це дійсно необхідно, тільки в такому обсязі, в якому це необхідно для досягнення мети [45, с. 39]. Обмеження повинні бути найменш обтяжливими для людини у конкретних умовах.

Наслідком порушення вимоги пропорційності є надмірне втручання у права і свободи осіб, необґрунтоване обмеження приватних інтересів чи навіть повне їх ігнорування, що призводить до свавілля, незахищеності, дисбалансу у суспільстві, порушення справедливості, верховенства права, правової визначеності.

Застосування даного принципу ЄСПЛ виявляється, зокрема, у контексті права на свободу висловлювання. Наприклад, у справі «Кумпана та Мазаре проти Румунії» (2004), коли розглядалося питання про засудження журналістів та їх дискваліфікацію за наклеп, Європейський Суд з прав людини відзначив: «Хоча можна виправдати перешкоджання національними органами влади реалізації права позивачів на свободу висловлювання нагальною необхідністю відновити баланс між різними конкуруючими і зважуваними інтересами, кримінальна санкція та супровідні заборони, на які національними судами було засуджено позивачів, виявилися явно непропорційними за своїм характером і тяжкістю законній меті, що переслідувалася – засудження позивачів за образу і наклеп.» [46].

Необхідно забезпечити обґрунтоване та належне співвідношення між цілями та засобами правового впливу. Суть принципу пропорційності полягає в розумному співвідношенні між метою та засобами для її досягнення. Обрані засоби, які мають забезпечити досягнення мети, та шкода, завдана інтересам тих, чиї права порушуються, повинні бути пропорційними отриманому позитивному результату в інтересах громадськості.

Такий складний механізм «трискладового тесту» виникає з уявлення про права людини як про природні та невід’ємні для кожної людини з народження.

Будь-яка демократична держава має застосовувати критерії обмеження ЄСПЛ при необхідності втручання у права людини. Це також є основою національної конституційної парадигми. Конституційний Суд України відзначає значення критеріїв обмеження прав людини у своєму рішенні від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016, звертаючи увагу, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [47].

Українська конституційна парадигма в цілому відповідає критеріям обмеження прав і свобод людини, визначеним у практиці Європейського суду з прав людини. Однак, деякі позиції Конституційного Суду України сформовані без належного урахування умов, передбачених статтею 64 Конституції України, зокрема, необхідності введення правового режиму воєнного стану. Головна роль у механізмі обмеження прав людини надається законодавцю, який має вирішувати завдання прийняття законів, що оптимально обмежують права людини у разі необхідності.

Загалом, обмеження фундаментальних прав людини, відповідно до принципу верховенства права, мають на меті забезпечення легітимного втручання держави у приватну автономію індивіда з метою досягнення загального блага. Хоча захист прав і свобод людини має абсолютне значення, необхідно враховувати правові обмеження для забезпечення виживання суспільства в цілому. Проте, будь-яке обмеження повинно відповідати принципу верховенства права і проходити тест на відповідність трьом критеріям. В умовах воєнного стану особливо важливим є чітке законодавче визначення переліку

прав і свобод, які тимчасово призупиняються або обмежуються. Такий підхід сприяє високому рівню правового захисту людини.

1.3 Обмеження прав людини через застосування заходів воєнного стану.

Розглядаючи питання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, потрібно зауважити, що такі обмеження реалізуються через систему заходів правового режиму воєнного стану, що закріплено у ст. 8 вищенаведеного закону. Тому розглядаючи процедуру обмеження доцільно звернутися до загального поділу прав людини на: особисті, політичні, громадянські, економічні, соціальні, культурні права – котрий зумовлений сферами життя людини. Цей поділ виходить з розуміння з Загальної декларації прав людини 1948 року, Міжнародних пактів 1966-го, Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, Європейській соціальній хартії 1961 року

Тенденція до глобалізації, загальний розвиток суспільства, прагнення відкрити доступ до важливих історичних, культурних і природних цінностей, активна співпраця держав у правовій економічній сфері, розширення міжнародних контактів фізичних осіб та спрощення перетину кордонів – усе це є передумовою для зняття обмежень із вільного вибору місця перебування. Однак, загрозливе геополітичне становище, що виникло в результаті окупації Криму та початку збройного конфлікту на Сході України у 2014 році, а також наступне повномасштабне вторгнення в 2022 році, змушують Україну вживати надзвичайних заходів для забезпечення свого суверенітету.

Одним з необхідних заходів під час воєнного стану є обмеження деяких прав людини, зокрема, права на свободу пересування, яке здебільшого обмежується у різних його проявах. Перш за все це проявляється у двох аспектах:

1)внутрішньому, під яким розуміють можливість фізичної особи вільно пересуватися по території України;

2)зовнішньому, під яким розуміють можливість будь якої фізичної особи залишати територію України, а для фізичної особи, яка має громадянство України,– ще й свободу повернення в Україну [48, с 6].

Юридична можливість вільно пересуватися передбачає відсутність будь-яких спеціальних заборон чи обмежень у відвіданні певних районів, територій, місцевостей чи міст своєї країни, включаючи вільний доступ у будь-яку її точку. Право фізичної особи на свободу пересування може обмежуватись лише у випадках, передбачених законом.

Тому особливо цікавим є захід з інтернування військовим командуванням або військовою адміністрацією громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України (п. 6 ч.1 ст. 8 Закону № 389-VIIII). Цікаво, що сам інститут «інтернування» не має жодного визначення або регулювання у вітчизняному законодавстві, тому для з'ясування сутності цього заходу потрібно звертатися до словників та міжнародного законодавства.

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови слово «інтернований» означає людину, що була затримана в якійсь країні до закінчення війни й перебуває в умовах обмеженої свободи [49].

Відповідно до міжнародного законодавства, під час міжнародних збройних конфліктів сторони можуть вживати заходів інтернування щодо цивільних осіб або військовополонених. Різниця між інтернуванням і затриманням полягає у тому, що рішення про інтернування приймаються адміністративними або військовими органами влади, тоді як затримання, як правило, підпадає під відповідальність судових органів. Норми, що регулюють інтернування та затримання комбатантів під час міжнародних збройних конфліктів, визначаються точними та детальними положеннями гуманітарного права, що стосуються поводження з військовополоненими (наприклад, статті 21, 22, 30, 31 та 72 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року). У цьому типі конфлікту міжнародне гуманітарне право встановлює конкретні гарантії для осіб, які заарештовані, затримані або інтерновані у зв'язку зі

збройним конфліктом (наприклад, стаття 75.6 Протоколу I до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1977 року) [50].

Тобто, в умовах воєнного стану українське законодавство передбачає можливість затримання й утримання не тільки комбатантів, але й громадян країни-агресора до закінчення війни. Це відрізняє українське законодавство від міжнародного права, яке регулює поводження з військовополоненими та встановлює конкретні гарантії для осіб, заарештованих, затриманих або інтернованих під час міжнародних збройних конфліктів.

В Україні свобода пересування іноземців регулюється ст. 26 та 33 Конституції України. Згідно з першою з них, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, мають ті ж самі права і свободи, а також несуть такі самі обов'язки, що й громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [25].

Також відповідно до с. 33 Основного закону, кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом [25].

Тобто відповідно до норм ст. 26 та 33 Конституції України іноземці, особи без громадянства, які перебувають на законних підставах на території України користуються тими же правами та мають таку ж свободу, як і громадяни України. Зауважимо, що дія вищенаведених норм може бути обмежена у порядку ст. 64 Основного закону.

На нашу думку, застосування цього заходу з вже існуючим формулюванням – недопустиме. Бо у такому випадку іноземці, що походять з країни-агресора потрапляють у особливе, майже безправне, становище та стають повністю залежними від українських органів публічної влади. Це випливає з з визначення цього заходу, закріпленому у ст. 8 Закону №389-VIII: «інтернування військовим командуванням або військовою адміністрацією громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України». Тобто

затриманою та утриманою тільки на підставі приналежності до певної держави може бути абсолютно будь яка особа, без рішення суду на необмежений строк, тривалість котрого залежить тільки від милості органу, що ув'язнила таку особу.

Тому прикриваючись необхідністю надання відсічі збройної агресії, забезпеченням національної безпеки, усуненням загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальної цілісності – державна влада може обмежити свободу іноземців на власний розсуд.

Схожий інструмент використовувався у XVII сторіччі Англією у вигляді припинення Habeas Corpus Act, що оформлювалось у вигляді акту. Документ надавав право правоохоронним органам, за наказом королівської Таємної ради, підписаним не менш ніж шістьма її членами, утримувати осіб, затриманих підозрюваними у державній зраді, до відновлення дії Habeas Corpus Act без права бути відпущеними на поруки. Цей порядок застосовувався лише до осіб, затриманих за підозрою у державній зраді, і суддям було заборонено проводити судочинство над обвинуваченими, крім випадків, коли такий наказ отримувався від королівської Таємної ради. Незважаючи на зрозумілу правову природу такого механізму, на практиці часто під прикриттям звинувачення у «зраді» затримувалися особи з політичних мотивів. Політичних опонентів затримували правоохоронні органи без належних доказів вини або мотивуючи це показаннями агентів, які, звісно ж, не могли бути представлені суду [51].

Захід інтернування іноземців у сучасному законодавстві не є просто забутим положенням, оскільки у 2020 році Уряд прагнув не видалити його, а навпаки, актуалізувати шляхом регламентації. Він розробив Проект Закону від 05.11.2020 року №4327 [52] під назвою «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими та інтернованими особами в особливий період». У ньому визначено, що інтернована особа – громадянин держави, що загрожує нападом чи здійснює агресію проти України, який перебуває на території України, примусово поселений у визначених місцях, якщо це є абсолютно необхідним для забезпечення національної безпеки України.

Але знову же, чи доцільно застосувати визначення «абсолютної необхідності» з огляду на його оціночний характер? Чи може варто конкретніше визначити ознаки загрози для національної безпеки України, а також у якій формі вона може проявлятися? Які саме дії повинні бути підставою для інтернування громадянина країни-агресора?

Також цей законопроект не містить у собі будь якого механізму застосування, у тому числі: відсутні суб'єкти утримання інтернованих осіб, механізм утримання, фінансово-правова база для здійснення заходу.

На сьогоднішній день, цей проект досі очікує розгляду, і захід інтернування, який є складовою частиною воєнного стану, не застосовується, принаймні у публічному полі. Замість цього, Україна широко практикує відмову у прийомі та розгляді заяв про обмін або отримання посвідки на тимчасове проживання зі сторони громадян країни-агресора, а саме Російської Федерації. З плином часу, документи, які дають громадянам РФ право перебувати на території України, закінчують свою дію. У таких випадках, кожен з цих громадян автоматично стає правопорушником згідно зі статтею 203 Кодексу України про адміністративні правопорушення, оскільки не має дозвільних документів на проживання [53]. Як наслідок, Державна міграційна служба видає наказ про депортацію особи, що не має законних підстав для знаходження на території України. Якщо такий іноземець відмовляється виїжджати з України добровільно, то він підлягає затриманню та переведенню до пункту тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства з подальшим видворенням з території України. Ця процедура передбачена Інструкцією про порядок утримання іноземців та осіб без громадянства в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні затвердженою Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 29.02.2016 року № 141 та Інструкцією про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства затвердженої спільним наказом МВС, Адміністрацією ДПСУ, СБУ від 23.04.2012 року № 353/271/150 [54, 55].

Натомість, громадяни РФ з різних причин, таких як сімейні зв'язки, працевлаштування або наявність нерухомості в Україні, намагаються оскаржити накази про депортацію та вимагати від Державної міграційної служби надання посвідок на тимчасове або постійне проживання в Україні. Однак, щодо цього питання не існує єдиного судового підходу, і в кращому випадку суди застосовують концепцію дискретних повноважень ДМС щодо видачі дозволів на проживання. Тому суди зобов'язують орган повторно розглянути пакет документів для видачі такої посвідки. Відповідна позиція судів наводиться у справах № 160/13566/22 [56] та 160/12012/22 [57].

У воєнний стан входить також захід – комендантська година, яка обмежує перебування на вулицях та в громадських місцях певний період доби без спеціальних перепусток і посвідчень (п. 5 ст. 8). Україна переживає складний період своєї історії, спричинений військовою агресією РФ та загостренням суспільно-політичної ситуації в умовах війни.

Введення комендантської години в Україні допускається лише в разі реальної загрози життю і безпеці осіб, інтересам суспільства або держави, а також для забезпечення громадського порядку. Порядок застосування комендантської години та встановлення спеціального режиму світломаскування в окремих місцевостях, де оголошений воєнний стан, регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 року № 573 [58].

Проте в Україні встановлення комендантської години супроводжується рядом проблем та складнощів, серед яких можна виділити наступні:

- Незадовільна реакція громадян. Оскільки комендантська година обмежує свободу руху та дій громадян, часто вона сприймається як недоцільна та обмежувальна.
- Порушення прав людини. Встановлення комендантської години може призводити до порушення прав людини, зокрема права на свободу руху Коли комендантська година діє протягом тривалого періоду, це значно обмежує права та свободи громадян.

- Неспроможність дотримання. Встановлення комендантської години вимагає від влади забезпечення безпеки громадян та дотримання прав людини одночасно.
- Негативний вплив на економіку. Встановлення комендантської години може мати негативні наслідки для економіки, оскільки обмежує можливості підприємств та громадян працювати цілодобово. Особливо сильно це відчувається в областях, що знаходяться на значній відстані від лінії фронту.
- Проблеми з організацією. Встановлення комендантської години вимагає від влади певної організаційної роботи, зокрема, забезпечення дотримання законодавства та контролю за ситуацією в місті. Однак, в умовах воєнного конфлікту та загострення суспільно-політичної ситуації, це може стати дуже складним завданням, оскільки збройні формування та диверсійні групи можуть ігнорувати комендантську годину та здійснювати напади на населення. Це призводить до зростання кількості порушень закону та загострення конфліктів.

Узагальнюючи, комендантська година є невід'ємною частиною управління країною в умовах воєнного стану, проте вона може супроводжуватися проблемами та складнощами, які важко вирішити в умовах конфлікту. Тому важливо збалансувати необхідність запровадження комендантської години з правами та свободами громадян та забезпеченням безпеки країни.

Юридична конструкція комендантської години, як заходу воєнного стану, передбачає відповідальность за його порушення, згідно «загальної» для всього Закону № 389-VIII відповідальності (ст. 25 – прим. Авт яка вимагає дотримання чинного законодавства. Проте, варто зазначити, що ні Кримінальний кодекс, ні Кодекс про адміністративні правопорушення не містять прямого положення про кримінальну або адміністративну відповідальність за порушення комендантської години.

У зв'язку з цим, співробітники Національної поліції України, намагаючись притягнути порушників комендантської години до відповідальності, складають

протоколи за статтею 185 КУпАП. Ця стаття передбачає відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку та державного кордону, військовослужбовця.

Враховуючи правозастосовчу практику, виникає проблема законності, яка відображається у судовій практиці. Судді районних судів м. Києва часто критично оцінюють більшість протоколів, складених поліцією щодо порушення громадянами комендантської години. Наприклад, у справі № 752/5504/22, розглянутій Голосіївським районним судом міста Києва [59], поліцейські склали протокол за ст. 185 КУпАП щодо громадянина, який перебував на вулиці через пів години після початку комендантської години. В суді громадянин заявив, що не проявляв жодної злісної непокори поліції, а лише затримався в гостях і поспішав додому. При цьому поліцейські обмежилися складанням протоколу про правопорушення, оскільки у громадянина були при собі документи, що засвідчують його особу. Суд у цьому випадку підкреслив, що ст. 185 КУпАП передбачає категоричну відмову порушника громадського порядку виконувати вимоги та розпорядження поліції, що в даному випадку не спостерігалося.

Вищенаведена практика має широке застосування по усій території України. Однак на великий жаль суди знаходять інший вихід з цієї ситуації, коли свідомо затягують розгляд цієї категорії справ та як наслідок, закривають провадження у зв’язку з закінченням строків давності за 185 КУпАП [60].

Державна влада дійсно внесла спробу встановити відповідальність за порушення комендантської години шляхом створення Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порушення окремих вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану № 8096 від 4 жовтня 2022 року [61]. Проектом пропонується додати до КУпАП ст 210-2: Порушення комендантської години, тобто перебування у певний період доби, під час дії воєнного стану, на вулицях та в інших громадських місцях або рух транспортних засобів, без спеціально виданих перепусток або посвідчень з зазначенням санкції за порушення. Встановлення відповідної санкції за

порушення комендантської години поставило би крапку на застосуванні поліцейськими невідповідних норм законодавства та зменшило би практику судів з ухилення від розгляду справ.

Захід, що дозволяє військове командуванню разом із військовими адміністраціями встановлювати особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів (п.6 ст. 8) – є закономірним продовженням запровадження комендантської години в Україні.

Цей захід можна розглядати у двох аспектах: зовнішньому (за межами кордону України) та внутрішньому (на території України).

У зовнішньому аспекті він обумовлений дією воєнного стану та мобілізації в країні. Застосовується Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII та Законом України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» від 21 січня 1994 року № 3857-XII. Регулюється цей аспект Правилами перетинання державного кордону України від 27 січня 1995 року № 57. Встановлено порядок в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 року № 1455. Цей порядок застосовується як при внутрішніх, так і при зовнішніх переміщеннях людини.

Цей захід регулює порядок встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів на території України або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан. Порядок визначає поняття та повноваження відповідальних осіб. Заборона виїзду за кордон в умовах воєнного стану може стати причиною порушення прав людини, особливо свободи переміщення і свободи вибору місця проживання. Наприклад, заборона виїзду за кордон може стати перешкодою для людей, які планували виїзд за кордон з метою лікування або навчання, що може вплинути на їхнє здоров'я та освіту.

Крім того, заборона виїзду за кордон ускладнює механізм переселення чи евакуації з зони конфлікту.

Судова практика, що розглядає порушення права громадян на свободу пересування в зв'язку з обмеженням виїзду за кордон під час введення в дію воєнного стану в Україні у 2022 році, зазвичай є одноманітною та негативною для громадян. Суди здебільшого відхиляють скарги громадян, пояснюючи це обґрунтуванням, що обмеження свободи пересування були застосовані з метою захисту національної безпеки та громадського порядку в умовах воєнного стану, а такі обмеження передбачені Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Україною. Крім того, суди вимагають, щоб було доведено, що обмеження виїзду за кордон є надто жорсткими та непропорційними в своїй дії.

Важливо наголосити, заборона виїзду за кордон за своєю суттю має індивідуальний та одноразовий характер, тобто особа не позбавляється можливості повторно звернутися за дозволом виїхати за кордон після усунення недоліків, що викликали заборону. Однак це не гарантує можливість виїзду особи, оскільки це залежить від дискреційних повноважень прикордонних загонів Державної прикордонної служби України щодо контролю перетинання державного кордону. До найпоширеніших підстав відмови у перетині кордону належать: неактуальність порядку №57 викликам сьогодення (не дозволяється виїзд певним категоріям осіб, що звільнені від мобілізації за Законом «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 року № 3543-XII-XII) [62]; відсутність відповідних дозволів Територіального центру комплектування, до якого приписана особа [63]; невідповідність висновку лікаря про непридатність особи до військової служби встановленій формі [64].

Окремо, Правила перетинання державного кордону України від 27 січня 1995 року № 57 зазнають критики з декількох причин, зокрема, вони можуть не надавати достатніх гарантій та захисту прав громадян, оскільки дозволяють прикордонним службам використовувати дискреційні повноваження при контролі перетинання кордону, що може призвести до суб'єктивного тлумачення

правил та порушень прав громадян. Додатково, ці правила можуть встановлювати непропорційні обмеження свободи пересування громадян, особливо в умовах воєнного стану.

У випадку порушення прав людини в умовах воєнного стану, потрібно уникати створення прецеденту для подальших обмежень прав. Обмеження на свободу пересування повинні бути обґрунтованими, пропорційними та тимчасовими, і відповідати міжнародним стандартам гуманітарного права. Крім того, важливо забезпечити належний захист прав людини шляхом впровадження ефективних механізмів захисту прав та відповідних механізмів контролю.

Внутрішнє переміщення, має два аспекти: проходження блокпостів та постановка на облік у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦКСП) за новим місцем проживання.

Один з аспектів внутрішнього переміщення людини по території України полягає у проходженні блокпостів. Порядок діяльності відповідних органів на цих спорудах регулюється Порядком встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан затвердженого Кабінетом Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455 [65]. Судова практика підтверджує використання цього порядку як додаткової підстави для зупинки транспортних засобів у спорах з приводу вживання алкоголю за кермом, за диспозицією ст. 130 КУпАП [66].

Щодо постановки на облік у ТЦКСП за новим місцем проживання, варто зазначити, що обов'язок становлення на облік не вказує на заборону зміни місця проживання без дозволу відповідного районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Існує Порядок встановлення заборони або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1450, який регламентує процедуру постановки на облік у ТЦКСП за новим місцем проживання. Однак, відсутність

практики застосування цього порядку не дозволяє зробити висновок щодо його ефективності та відповідності вимогам законодавства.

Натомість згідно з ч. 3 ст. 37 Закону України № 2232-XII «Про військовий обов'язок і військову службу», призовники, військовозобов'язані та резервісти після прибуття до нового місця проживання зобов'язані стати на військовий облік у 7-денний строк [67]. Імперативна вимога щодо становлення на військовий облік може міститися в нормативно-правових актах, виданих місцевою військовою адміністрацією. Обов'язок постановки на облік у ТЦКСП під час виїзду за межі регіону проживання не дорівнює забороні зміни місця проживання без дозволу відповідного ТЦКСП.

Однак працівники ТЦКСП можуть широко трактувати цю норму. Військовозобов'язані можуть вважатися особами, які змінили місце проживання, якщо вони перебувають за межами місця постійного проживання у зв'язку з відпусткою або відрядженням. Тому вищезазначений захід може бути надмірним тягарем для особи, застосування котрого не відповідатиме вимогам сучасності та демократичним засадам.

У той же час, на початку повномасштабного вторгнення, послуги з декларування та реєстрації місця проживання не надавалися ні онлайн, ні офлайн понад шість місяців. Це створило труднощі для осіб, які потребували зміни місця проживання або постановки на облік у зв'язку з внутрішнім переміщенням.

Отже, можна зробити висновок, що внутрішнє переміщення в Україні включає два аспекти – проходження блокпостів та постановку на облік у ТЦКСП за новим місцем проживання. Для здійснення переміщення через блокпости встановлено порядок, а відповідно до законодавства особи, які змінили місце проживання, мають стати на військовий облік у 7-денний строк. Послуги з декларування та реєстрації місця проживання можуть бути тимчасово недоступними на період дії воєнного стану на підставі статей 12 та 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» № 1382-IV [68].

Встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду на певні території та контроль руху транспортних засобів на блокпостах в Україні під час воєнного стану може обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства. Це може ускладнювати їх здатність переміщуватись на певні території та виконувати особисті та професійні обов'язки. Також це створює труднощі для тих, хто потребує зміни місця проживання або постановки на облік під час внутрішнього переміщення під час дії воєнного стану. Отже, обмеження свободи пересування є однією з наслідків воєнного стану, який впливає на життя та свободу людей.

Встановлення військово-квартирної повинності для фізичних і юридичних осіб передбачає розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу служби цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ. Норма про квартирну повинність міститься в Законі № 389-VIII, але не визначає саме поняття та порядок його застосування. Це створює невизначеність об'єкту правових відносин.

Квартирна або постійна повинність може бути описана як обов'язок населення виділяти приміщення для розташування військ у їх постійних базуваннях або тимчасових зупинках. У багатьох європейських державах цей інститут довгий час використовувався як головний засіб забезпечення військових формувань житлом. Однак обтяжливість цієї повинності для населення, неврівноваженість та незручності для самого війська спонукали до пошуку альтернативних способів заміни квартирної повинності казарменим розташуванням військ.

Право особи на недоторканність житла закріплено у багатьох міжнародних документах з прав людини. Йому присвячені ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 року, ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року та інші. Будь-яка держава, що проголошує демократичні засади здійснення

правосуддя, намагається аби ці міжнародні положення найбільш повно, чітко та послідовно були відображені в її національному законодавстві.

В країнах Східної Європи, як і у більшості демократичних держав світу, фундаментом і методологічною основою конституційно-правового регулювання недоторканності житла є універсальні та загальновизнані норми міжнародного права про захист людини від безпідставного втручання в її приватне життя та середовище, зокрема ст. 12 Загальної декларації прав людини та ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права ст. 4. В цьому контексті О. Козир зазначає, що існують три основні міжнародно-правові стандарти конституційного права особи на недоторканність житла:

а) визнання такого права за кожним індивідом незалежно від наявності громадянства чи будь-яких інших соціальних ознак;

б) недопущення свавільних або незаконних посягань на таке право з боку держави;

в) забезпечення законодавчого захисту такого права від свавільних або незаконних посягань [69, с. 5].

У своєму коментарі до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 року) проф. Жан-Франсуа Ренуччі (Jean-Francois Renucci) зазначає, що недоторканність житла є складовою недоторканності приватного життя. Право на недоторканість приватного життя, включаючи кореспонденцію, закріплено в абзаці 1 статті 8 Європейської конвенції. Проте, згідно з абзацом 2 цієї статті, державне втручання в сферу недоторканості житла може бути припустимим у демократичному суспільстві, якщо воно відповідає вимогам закону. Таке втручання може бути обґрунтованим і необхідним в інтересах національної безпеки, громадської безпеки, економічного добробуту країни, запобігання заворушенням або злочинам, охорони здоров’я, моральності, захисту прав і свобод інших осіб [70, с. 39].

Насьогодні заселення реалізується шляхом включення житла до наказу військового командування. Після ознайомлення із відповідним документом, власник помешкання зобов’язаний надати безперешкодний доступ визначеним у

наказі особам**.** Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року широкою практикою користується розквартирування особового складу Сил оборони лише у комунальних закладах**.** Проте і до приватного житла захід воєнного стану передбачає підселення.

У 2020 році були спроби скасувати цей захід Проектом Закону від 24 лютого 2020 року № 3116 та Проектом Закону від 07 серпня 2020 року № 3968. У обох випадках передбачалося забезпечення реалізації права на приватне життя відповідно до ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод в умовах воєнного стану, скасувавши військово-квартирну повинність громадян, котра передбачена п. 17 ч. 1 ст. 8 Закону «Про правовий режим воєнного стану» щодо військово-квартирної повинності для фізичних і юридичних осіб. Проекти було відкликано.

Цікаво звернути увагу на висновок до проекту Закону № 3968 Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 2 вересня 2020 року № 16/3-2020/147377. Аргументація проти скасування військово-квартирної повинності вказує на важливість розгляду наступних питань: як будуть забезпечені тимчасовим житлом військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особовий склад служби цивільного захисту, евакуйоване населення та інші особи, згадані в п. 17 ч. 1 ст. 8 Закону № 389-VIII, під час дії режиму воєнного стану, і чи не призведе це до порушення прав і свобод власників житла. Виключаючи п. 17 ч. 1 ст. 8 Закону 389-VIII, єдиним альтернативним засобом розквартирування вказаних осіб під час дії режиму воєнного стану фактично залишається лише примусове відчуження майна, що перебуває у приватній або комунальній власності, або вилучення майна державних підприємств, державних господарських об’єднань (див. п. 4 ч. 1 ст. 8 Закону 389-VIII). Оскільки такі цивільно-правові інститути, як оренда майна, оренда землі та інші, в умовах воєнного стану можуть бути недоступні для застосування (внаслідок руйнування доріг, приміщень нотаріальних контор, евакуації більшості цивільного населення тощо). При цьому у супровідних до проекту документах не подається достатньо

обґрунтованих пояснень, чому військово-квартирна повинність порушує права і свободи власників житла, а примусове відчуження такого житла – ні. [71].

Вищенаведені аргументи проти скасування військово-квартирної повинності є недостатньо обґрунтованими. По-перше, що розуміється під «запровадженням альтернативного механізму»?; по-друге, за думкою Управління, єдиною альтернативою до такої повинності, без запровадження іншого «альтернативного механізму», є відчуження майна. Таким чином, воно ототожнює втручання держави у право особи на приватне життя з втручанням у право особи володіти, користуватися та розпоряджатися майном. За нашою думкою, це є недоречним, оскільки це припускає порушення одного права з метою запобігання порушенню іншого права особи, і це ідея невтручання особи у життя людини залишається осторонь. По-третє, у дослідженні обґрунтування скасування військово-квартирної повинності, автори Висновку вказують на вибірковість. Вони стверджують, що законопроект має включати аргументи проти примусового відчуження такого житла. Проте, така вимога є безпідставною, оскільки дія законопроекту має вузьку спрямованість та обмежена ідеєю автора.

У висновку документу зазначено, що при регулюванні відповідних питань, що стосуються правового режиму воєнного стану, держава має забезпечити розумний баланс між: 1) правами власників житла, 2) правами осіб, яким необхідне тимчасове жило під час дії режиму воєнного стану, та 3) інтересами національної безпеки України. Однак експертної оцінки стосовно законопроекту здійснено не було.

Відкликані проекти могли би принести позитивних змін у сфері захисту прав і свобод людини, оскільки усувають порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а саме порушення прави особи на приватне життя. У чинній формі захід військово-квартирної повинності за своєю суттю є архаїзмом та надає надширoку компетенцію органам публічної влади з огляду на його регламентацію. Так як правовому режиму характерна імперативна форма здійснення повноважень, то тут потрібна чітка регламентація цього

інституту з визначеним переліком категорій нерухомості, куди можуть бути заселені війська, чіткий механізм застосування заходу, наявність згоди власника на таке «підселення» в незалежності від форми власності об’єкта нерухомості. Тому держава повинна вдаватися до інших засобів забезпечення житлом військовослужбовців в умовах воєнного стану.

До обмежувальних заходів у сфері політичних та громадянських прав входить заборона проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, а також інших масових заходів. Згідно зі статтею 11 Європейської конвенції з прав людини, кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об’єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Здійснення цих прав може бути обмежене лише законом і тільки в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров’я чи моралі, або для захисту прав і свобод інших осіб. Важливо відзначити, що ця стаття не стоїть на заваді введенню законних обмежень на здійснення цих прав особами, які входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави [13].

Згідно зі статтею 21 Загальної декларації прав людини, кожен має право на участь, безпосередньо або через свободно обраних представників, у керуванні своєю країною. Крім того, стаття 20 тієї ж декларації гарантує право людини на свободу мирних зборів і асоціацій, забороняючи примусове вступання до асоціацій [31].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права надає конкретні вказівки щодо умов використання права на мирні зібрання. Згідно зі статтею 21 цього пакту, це право може бути обмежене в інтересах державної або суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров’я та моралі населення, а також захисту прав та свобод інших осіб. Такі обмеження повинні бути заснованими на законі та обґрунтованими [30].

Саме таку концепцію перейняла і Конституція України, де закріплено, що громадяни мають право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації без застосування зброї, за умови попереднього повідомлення органів виконавчої

влади чи місцевого самоврядування. Закон може встановлювати обмеження щодо цього права лише за рішенням суду і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку, з метою запобігання заворушенням, злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (ст. 39).

В усіх цих документах наголошується на тому, що право на мирні збори та об'єднання є важливою складовою свободи людини та демократії, і що його здійснення може бути обмежене лише у випадках, які визнаються законом і є необхідними в демократичному суспільстві.

В Україні, згідно з Конституцією, громадяни мають право на мирні збори, а також на створення профспілок і інших об'єднань. Однак, як і в інших документах, у конституції закріплені обмеження на здійснення цих прав, які можуть застосовуватися у випадках, коли це необхідно для забезпечення національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моралі, а також для захисту прав та свобод інших осіб.

Такі обмеження повинні бути законними та обґрунтованими, і не повинні перешкоджати використанню права на мирні збори та об'єднання. Як зазначає Т. Слінько, ці права і свободи є негативними оскільки держава не зобов'язана вчиняти позитивних дії для їх забезпечення, а має утримуватися від посягання на проголошені права і свободи. Однак держава повинна забезпечити такий стан політичної та правової системи, який гарантував би дотримання відповідних громадянських і політичних прав і свобод [72, с. 387].

Свобода мирних зібрань є важливою основою демократії, гарантуючи право громадян вільно висловлювати свої думки, брати участь у політичному житті та впливати на державну політику. Війна в Україні створює серйозні перешкоди для здійснення свободи мирних зібрань.

Держава має право обмежувати свободу мирних зібрань в інтересах національної безпеки та громадського порядку. Проте такі обмеження повинні бути законними, необхідними та не заважати здійсненню права на свободу зібрань.

Основним завданням держави в умовах воєнного конфлікту є створення та забезпечення ефективних механізмів та процедур для реального здійснення свободи зібрань. Ці механізми мають гарантувати безпеку учасників мирних зібрань та не перешкоджати їх проведенню. Держава повинна підтримувати проведення мирних зібрань у визначених організаторами місцях, не забороняючи їх за політичними мотивами. Також важливо гарантувати відсутність перешкод для поширення інформації про заплановані зібрання в суспільстві.

Загальні заходи допоможуть забезпечити реальне здійснення свободи мирних зібрань в Україні, навіть у умовах воєнного конфлікту.З одного боку, умови війни можуть обмежувати право на мирні зібрання з метою забезпечення національної безпеки та уникнення загрози життю та здоров'ю людей. Наприклад, у разі активних бойових дій в певній місцевості організатори мирного зібрання можуть бути змушені скасувати захід для захисту учасників від потенційної небезпеки.

З іншого боку, важливо забезпечити, щоб обмеження права на мирні зібрання були законними, обґрунтованими та не перевищували необхідних вимог національної безпеки. Якщо право на мирні зібрання було обмежено без законної підстави, це може створити загрозу для прав людини, зокрема свободи висловлювання.

Отже, умови війни можуть ставити виклики перед свободою мирних зібрань, але важливо забезпечувати її захист, шляхом законних та обґрунтованих обмежень в разі потреби.

Умови повномасштабної війни надають місцевим військовим адміністраціям повноваження забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів. Тому гарантії свободи мирних зібрань зазнають змін. Як приклад можна навести діяльність Київської обласної військової адміністрації, яка є однією з небагатьох, що дозволила проведення мирних зібрань у контексті повномасштабного вторгнення 2022 року.

Відповідно до повідомлення Київської ОВА: «Організація мирних зборів, мітингів, походів та демонстрацій, а також спортивних, освітніх, культурно-просвітницьких, релігійних, розважальних і видовищних масових заходів можлива лише за виключних обставин і тільки за умови їх письмового погодження» [73]. Для цього організаторам цих заходів необхідно звертатися за погодженням до виконавчих органів міських, селищних і сільських рад не пізніше, ніж за 5 робочих днів до дня проведення заходу. У разі повітряної тривоги необхідно негайно припинити масовий захід, сповістити про повітряну тривогу учасників та забезпечити їхню евакуацію.

У цьому випадку Київська ОВА намагається ввести вимоги для проведення мирних завдань, що розповсюджується навіть на інститут спонтанних мирних зібрань. Тобто втрачається суть спонтанних мирних зібрань та створюються більш жорсткі умови для проведення звичайних зібрань. При цьому потрібно пам’ятати, що будь-яке обмеження того або іншого права має бути соціально релевантним, базуватися на принципі пропорційності.

Однак практика проведення мирних зібрань в умовах війни дуже обмежена, навіть у більш безпечних регіонах країни. Частіше місцеві військові адміністрації суперечать намаганням громадян провести будь які масові заходи, з огляду на техніку безпеки. Але такі дії не пропорційні з обмеженою свободою, тому з метою усунення випадків зловживання цим критерієм обмеження реалізації права на мирне зібрання необхідно виходити з того, що загрози національній безпеці повинні мати явний та конкретний характер, тобто діставати вияв у діях, що можуть бути кваліфіковані як заворушення чи злочин [74, с. 117].

Тобто доцільним буде допомагати у проведенні мирних зібрань, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів на територіях, де не ведуться бойові дії та не окуповані РФ, перелік яких закріплено у Постанові Кабінету Міністрів України від 06 грудня 2022 року № 1364 [75]. Однак з дотриманням правил безпеки під час повітряних тривог.

Запровадження трудової повинності, що може бути використана в умовах воєнного стану, передбачає залучення працездатних осіб, які не працюють в оборонній сфері та сфері забезпечення життєдіяльності населення, і не є працівниками підприємств, установ або організацій, на період дії воєнного стану. Умови воєнного стану дозволяють залучати громадян до виконання робіт, що мають оборонний характер, а також до ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Крім того, такі особи можуть бути залучені до суспільно корисних робіт, які виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, а також для забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення. Для виконання таких робіт зазвичай не вимагається спеціальної професійної підготовки.

У той же час, зміст права на працю полягає у можливості кожної особи заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується (ст. 43 Конституції України). Це право забезпечується обов'язком держави створювати громадянам умови для повного його здійснення, гарантувати рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб (рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/1998) [76]. Таким чином, окрім суб'єктивного права особи вільно обирати свою професію, існує позитивний обов'язок держави у захисті і підтримці такого права.

Такого ж висновку доходив Конституційний Суд України у своєму рішенні від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 коли зазначив, що свобода праці передбачає можливість особи займатися чи не займатися працею, а якщо займатися, то вільно її обирати, забезпечення кожному без дискримінації вступати у трудові відносини для реалізації своїх здібностей. За своєю природою право на працю є невідчужуваним і по суті означає забезпечення саме рівних можливостей кожному для його реалізації. Громадянин може реалізувати своє право на працю шляхом укладення трудового договору та виконання обов'язків, пов'язаних з

його професією, кваліфікацією або посадою, відповідно до структури та штатного розпису підприємства, установи чи організації [77].

Стаття 43 Конституції України у частині 3 регулює питання трудової повинності, проте вона суперечить праву особи на вільний вибір праці. Зазначена стаття стверджує, що не можна вважати примусовою працею військову або альтернативну (невійськову) службу, а також роботу чи службу, яка виконується внаслідок вироку чи іншого рішення суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан.

Окрім Конституції України, зміст «заборони примусової праці» та виключення з неї закріплені у низці міжнародно-правових актів:

Хартія засадничих прав визначає , що кожна людина має право на працю і на здійснення професійної діяльності, яку вона вільно обирає або на яку вона вільно погоджується (ст. 15) [78].

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю; у рамках цієї статті використання терміну «примусова або обов'язкова праця» не охоплює службу, необхідну в умовах надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке становить загрозу життю чи благополуччю суспільства. Однак, термін «лихо, що загрожує життю та благополуччю населення» не має чіткого визначення, що може призводити до неоднакового застосування в різних випадках [13].

Згідно зі ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року, ніхто не може бути примушеним до примусової чи обов'язкової праці, за винятком таких випадків, як служба військового характеру та роботи, необхідні для запобігання надзвичайним ситуаціям, які загрожують життю чи благополуччю населення [30].

Крім того, за конвенцією Міжнародної організації праці №29 від 1930 року, термін «примусова або обов'язкова праця» включає будь-яку роботу або послугу, яка вимагається від особи під загрозою покарання і за яку вона не добровільно згодилась працювати [79].

Проте ця конвенція не охоплює такі види робіт, як військова служба, звичайні громадянські зобов'язання, роботи, вимагається від засуджених осіб, та роботи, необхідні для запобігання надзвичайним ситуаціям, наприклад, в разі війни, лиха або загрози лиха, що можуть загрожувати існуванню або добробуту всього населення.

Конвенція Міжнародної організації праці № 105 «Про скасування примусової праці» 1957 року зобов'язує тих, хто її ратифікує, припинити практику примусової або обов'язкової праці в будь-якій формі. Зокрема, ця Конвенція забороняє використання примусової праці як засобу політичного тиску, виховання чи покарання за висловлювання політичних чи ідеологічних поглядів, протилежних прийнятій політичній, соціальній чи економічній системі. Також вона забороняє використання примусової праці як засобу мобілізації робочої сили для економічного розвитку, підтримання трудової дисципліни, покарання за участь у страйках та як засіб дискримінації за расовими, соціальними, національними чи релігійними ознаками [80].

Аналізуючи національне та міжнародне закріплення інституту «примусової праці», можна зробити висновок, що вона характеризується двома обов'язковими ознаками: відсутність добровільного волевиявлення щодо вступу до трудових правовідносин чи виконання роботи та можливість застосування покарання у випадку відмови від виконання роботи. Важливо відзначити, що відсутність обов'язкової згоди особи на таку роботу та відповідальність за порушення правового режиму воєнного стану, передбачена ст. 25 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», збігається з двома основними ознаками примусової праці, згаданими вище.

В. Жернаков вказує, що необхідна або вимушена праця – це вид праці, мотиви для якої визначаються зовнішніми факторами, що не пов'язані з особистісним «ego» людини, і які з необхідністю та закономірністю спонукають її до виконання роботи. Її примусовий характер не обумовлений тим, наскільки легко суб'єкт реагує на зовнішні обставини та виконує роботу. [81, с.36].

Як зауважує з цього приводу Т. Занфірова, що так як воєнний стан вводиться у дію указом президента України та може містити у собі вказівку на примус громадян до праці – це створює неоднозначність підходу до розуміння ч.3 ст. 43 Конституції України, з огляду на те, що робота чи служба, яку повинні виконувати особи відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стан, не вважається примусовою працею [82, с.78].

Механізм заходу залучення запроваджено у Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 року №753. Де визначено, що трудова повинність – короткостроковий трудовий обов'язок на період мобілізації і воєнного часу з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, які виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий трудовий обов'язок [83].

Отже, можна зробити висновок, що залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт під час дії воєнного стану, з одного боку, відповідає двом основним ознакам примусової праці: відсутність добровільного волевиявлення та можливість застосування покарання у випадку відмови від виконання роботи. З іншого боку, такий захід є виправданим в умовах воєнного стану, оскільки спрямований на забезпечення обороноздатності країни та ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій.

Закон «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII вимагає дотримання стандартів, таких як мінімальна заробітна плата, терміни відпустки, час відпочинку, максимальний робочий час та урахування стану здоров'я особи. Під час залучення працівника до виконання трудових обов'язків поза місцем його основної роботи, йому зберігається відповідне робоче місце або посада. Ці гарантії застосовуються лише до громадян та юридичних осіб України, як це передбачено статтею 20 Закону «Правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану».

Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, зокрема молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці, був прийнятий 21 вересня 2022 року під номером № 2622-IX [84]. Зазначеним документом внесено зміни до статті 46 Закону «Про зайнятість населення» від 05 червня 2012 року №5067-VI, які дозволяють залучати зареєстрованих безробітних до оплачуваних громадських робіт за їх згодою. Проект має назву «Армія відновлення».

Закон встановлює, що для безробітних вважається підходящою робота, яка відповідає їх освіті, професії (спеціальності) та кваліфікації, з урахуванням доступності транспортного обслуговування, яке встановлюється рішенням місцевої державної адміністрації або виконавчим органом відповідної ради. Заробітна плата повинна бути не нижче розміру заробітної плати, яку безробітна отримувала на попередньому місці роботи, з урахуванням середнього рівня заробітної плати в регіоні за останній місяць, де особа зареєстрована як безробітний.

Для осіб без професії (спеціальності), які вперше шукають роботу, підходящою вважається робота, яка вимагає початкової професійної підготовки, включаючи навчання безпосередньо на робочому місці. Для осіб, які прагнуть повернутися до праці після перерви тривалістю понад шість місяців, відповідною вважається робота за професією останнього місця роботи або робота після проходження попередньої перепідготовки з новою професією (спеціальністю) за направленням територіального органу центрального органу виконавчої влади, що відповідає за зайнятість населення та трудову міграцію.

Так, станом на червень 2023 року, Міністерство економіки України повідомило, що до «Армії відновлення» залучено понад 30 тисяч безробітних до виконання суспільно корисних робіт, які вже заробили 200 мільйонів гривень. Найчастіше безробітних залучають до розбору завалів, відновлення житлових будинків, які пошкоджені в результаті бойових дій, формування гуманітарних пакетів, роботи з внутрішньо переміщеними особами, створення та укріплення

захисних споруд для цивільного захисту та подолання наслідків руйнування Каховської ГЕС Збройними Силами РФ. У трійці найактивніших учасників: Полтавська область (залучено 5 434 особи), Харківська область (5 151 особа) та Донецька область (3 563 особи) [85].

Заходом економічного характеру є примусове відчуження майна, що належить приватним або комунальним власникам, а також конфіскація майна державних підприємств і державних господарських об'єднань з метою задоволення потреб держави у рамках правового режиму воєнного стану.

Детальне врегулювання відносин, щодо можливості обмеження права власності в умовах надзвичайних правових режимів міститься у низці нормативно-правових актів: «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17.05.2012 року №4765-VI (далі – Закон № 4765-VI), «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року № 1559-VI (далі – Закон № 1559-VI), «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII (далі – Закон № 3543-XII), «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII (далі – Закон № 1932-XII) та Порядок розгляду заяв та здійснення виплат для наступної повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2012 року № 998 (далі – Порядок № 998).

Закон № 4765-VI розкриваючи поняття «примусове відчуження майна» посилається на потреби держави, однак визначення такої підстави у законодавстві відсутнє [86]. Тому невідомо коли з'являється така потреба та за яких умов вона буде відповідати трискладовому тесту ЄСПЛ.

Натомість Закон № 1559-VI дає визначення суміжним (за логікою) підставам вилучення майна [87]. Ці дві підстави вищезазначений Закон визначає таким чином: суспільна потреба – обумовлена загальнодержавними інтересами або

інтересами територіальної громади потреба у земельних ділянках, у тому числі тих, на яких розміщені об’єкти нерухомого майна, викуп яких здійснюється в порядку, встановленому законом; суспільна необхідність – обумовлена загальнодержавними інтересами або інтересами територіальної громади виключна необхідність, для забезпечення якої допускається примусове відчуження земельної ділянки, інших об’єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, у встановленому законом порядку. Це призводить до розгалуженності та заплутаності термінології, яка в свою чергу неминуче матиме наслідки у вигляді неефективності самого інституту з формальних ознак.

Стосовно справедливості вилучення майна у осіб, варто посилатися на судову практику Європейського Суду з прав людини, зокрема на справу «Трегубенко проти України». У цій справі Суд наголосив, що позбавлення майна може бути обґрунтованим тільки за наявності, серед іншого, «інтересу суспільства» та «умов, передбачених законом». Більше того, будь-яке втручання у право власності має відповідати принципу пропорційності та зберігати «справедливий баланс» між загальними інтересами суспільства та вимогами фундаментальних прав окремої особи (справи: «Федоренко проти України», «Спорронг та Льонрот проти Швеції») [88].

Отже, має існувати обґрунтоване пропорційне співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти шляхом ужиття будь-якого заходу для позбавлення особи її власності (справа «Прессос компанія Нав’єра А.О.» та інші проти Бельгії») [89].

Також існує потреба у вдосконаленні механізму компенсації за відчуження власності в умовах воєнного стану. Прикладом є норма статті 3 Закону України № 4765-VI, яка передбачає три способи вилучення майна, проте компенсація здійснюється лише у двох випадках: примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості. У разі неможливості попереднього повного відшкодування за примусово відчужене майно, таке майно примусово відчужується з подальшим повним відшкодуванням його

вартості протягом п’яти бюджетних періодів. Вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану здійснюється без відшкодування вартості такого майна.

Оскільки рішення про компенсацію приймається представниками влади, це робить особу залежною від ситуації, особливо якщо вона не отримала попередню компенсацію за рахунок державного бюджету. У результаті, повна компенсація може проводитись протягом п’яти років (відповідно до Порядку № 998), що є занадто тривалим терміном для осіб, що проживають на території, де діє воєнний стан.

З огляду на вищевикладене, варто звернути увагу на рішення Європейського Суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Кривенький проти України», де було зазначено, що позбавлення власності на земельні ділянки без виплати суми, яка обґрунтовано пов’язана з її вартістю, зазвичай призводить до порушення необхідного справедливого балансу між вимогами загального інтересу суспільства та захисту основоположних прав особи. Таке позбавлення власності є непропорційним тягарем для особи, чиї права порушено. Схожу позицію висловили також рішення Суду у справі «Святі монастирі проти Греції» та «Колишній король Греції та інші проти Греції» [90; 91; 92].

Потрібно доопрацювати механізм компенсації за відчужену власність під час воєнного стану. Згадана норма статті 3 Закону України «Про передачу, примусове відчуження в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» пропонує три способи вилучення майна, з яких відшкодовується тільки два: примусове відчуження майна в умовах воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості. У випадку, коли попереднє повне відшкодування неможливе, таке майно примусово відчужується з подальшим повним відшкодуванням його вартості протягом п’яти бюджетних періодів. Вилучення майна в умовах воєнного чи надзвичайного стану здійснюється без відшкодування вартості такого майна.

Оскільки рішення про компенсацію приймається представниками влади, то це робить, на нашу думку, особу заручником ситуації, за умови неотримання

попередньої компенсації за рахунок коштів державного бюджету. У результаті чого, повна наступна компенсація може проводитись протягом п’яти років (відповідно до Порядку примусового відчуження та вилучення майна в умовах військового стану№998), що занадто багато для постраждалих від таких дій осіб.

Отже, введення воєнного стану в Україні надає владі додаткові повноваження для забезпечення безпеки держави та її громадян у зв’язку з загрозою військової агресії або іншої надзвичайної ситуації. Однак, ці заходи можуть суттєво вплинути на статус людини в Україні, особливо якщо вона живе в зоні, де був оголошений воєнний стан.

Один з головних ефектів воєнного стану – це обмеження прав і свобод громадян, зокрема свободи переміщення, свободи мирних зборів, професійної діяльності, а також можливість обмеження володіння майном. Такі обмеження можуть бути введені для забезпечення безпеки громадян і держави, але можуть порушувати права людини. Залежно від конкретних обставин, воєнний стан може призводити до обмежень у доступі до освіти та охорони здоров’я, обмежень у виконанні ділових та інших професійних обов’язків, а також до обмежень у виконанні релігійних обов’язків.

Також воєнний стан може мати вплив на економічний статус людини, особливо якщо вона займається бізнесом в зоні, де введений воєнний стан. Влада може ввести обмеження на діяльність певних галузей бізнесу або змінити економічні правила гри в зоні воєнного стану, що може вплинути на фінансовий стан людини. Він може призвести до перерви в постачанні товарів та послуг, до зниження рівня життя громадян, до збільшення безробіття та зниження економічної активності. Воєнний стан також може мати негативний вплив на міжнародні відносини та на зовнішньоекономічну діяльність країни.

У зв’язку з цим, військовий стан є серйозним кроком, який може мати значний вплив на життя громадян і на життєдіяльність держави в цілому. Тому, будь-які рішення про введення воєнного стану потребують обґрунтування та вагомих підстав, а також повинні відповідати міжнародним стандартам щодо захисту прав людини під час конфліктів.

Висновки до розділу І

Підсумовуючи, воєнний стан представляє собою особливий надзвичайний режим, відзначаючись жорсткістю та широким спектром обмежень у категорії прав і свобод людини. З одного боку, він направлений на захист життя та здоров'я громадян та незалежності держави у зоні загрози військової агресії чи іншої надзвичайної ситуації. З іншого боку, важливо враховувати, що обмеження фундаментальних прав людини повинні відповідати принципу верховенства права та переходити тест на відповідність трьом критеріям.

Україна, оголошуючи воєнний стан, надає владі додаткові повноваження для забезпечення безпеки. Однак це також призводить до значних обмежень для громадян, зокрема у свободі переміщення та виконання професійних обов'язків. Справедливе та обґрунтоване введення воєнного стану вимагає чіткої регламентації всіх його елементів, включаючи порядок та форму введення, строк та територію дії, перелік обмежень та компетенції владних органів.

Важливо забезпечувати легітимність втручання держави у приватну автономію індивіда для досягнення загального блага, дотримуючись принципу верховенства права. У воєнний час особливо актуальним стає чітке законодавче визначення прав та свобод, що тимчасово призупиняються чи обмежуються. Такий підхід сприяє високому рівню правового захисту людини в умовах воєнного стану.

РОЗДІЛ 2
КОНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

2.1 Гарантії прав і свобод людини, як складова конституційного механізму захисту прав людини. Юридична відповідальність громадян і посадових осіб органів публічної влади в умовах воєнного стану.

Право на життя, особиста недоторканність, свобода слова – усі ці та інші права без котрих неможливо уявити сучасний світ. Права та свободи людини найвища цінність людської цивілізації. Неможливо уявити сучасний світ без природних, природжених та невідчужуваних прав.

Жодних сумнівів, що гарантом розвитку суспільства та держави є дотримання законів усіма учасниками суспільних відносин. Завдяки не тільки відповідальності людини, а й держави – забезпечується сталий розвиток демократичної держави та її соціальних інститутів. Ефективне функціонування інституту відповідальності держави перед громадянином є основною гарантією обмеження влади, яка не має виходити за межі, встановлені суспільством та відповідним чином закріплені.

Свого часу В.М. Гессен наголосив, що держава, як владна інституція, з одногу боку виступає творцем позитивного права, а з іншого боку її діяльність обмежується її же створеним правом. «Держава, в особі своєї урядової влади, правляча, а не законодавча держава, обмежена чинним позитивним правом. Видаючи закон, держава пов’язує їм не лише підлеглих йому індивідів, а водночас... і саму себе. Закон накладає відомі обов’язки на громадян, надаючи відповідні права уряду; але водночас закон накладає відомі обов’язки на уряд, надаючи громадянам відповідні права. Держава, в особі своєї урядової влади, так само підпорядкована закону, як і кожен, окремо, громадянин» [93, с. 11-12.].

У наш час ці слова вимагають доповнення: по-перше, правом пов’язана не тільки правозастосовна діяльність, а й законодавча, що досягається вимогою

верховенства правового закону, що знайшов закріплення у міжнародному законодавстві, дії політичних прав громадян та демократичних інститутів народовладдя (вибори депутатів та президента, референдум та ін.); по-друге, джерелом влади є народ, який делегує свої повноваження державі.

Таким чином, створюється механізм забезпечення прав і свобод людини, коли законодавчо закріплено у національному та міжнародному праві нормативні приписи, що передбачають з однієї сторони права, свободи та гарантії їх реалізації для людини, та механізми реалізації відповідальності держави та її представників за порушення цих прав і свобод – з іншої.

Юридичний механізм захисту прав людини, це можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод. Наголошуючи на необхідності конституційних гарантії, Ю. М. Тодика зазначив що: «Недостатньо мати матеріальні норми і розвинену систему законодавства, а потрібні чіткі механізми їх втілення в життя, що повною мірою стосується конституційно-правової сфери» [94, с. 336-337].

Механізм захисту прав людини створений для забезпечення здійснення та захисту прав і свобод людини й громадянина Конституція і законодавство України передбачають можливість здійснення громадянами певних дій, а також утворення системи органів держави, призначенням якої є допомога громадянам у реалізації і захисті їх прав. Для можливості здійснення громадянами певних вчинків щодо захисту власних прав і свобод існує система органів, які захищають і забезпечують ці права та свободи, утворюють юридичний механізм захисту прав людини.

Таким чином, конституційно-правовий механізм захисту прав і свобод людини являє собою функцію держави, котра направлена на забезпечення реалізації та захисту прав людини та містить у собі норми права, юридичні факти, правовідносини, акти реалізації прав та обов’язків, правозастосування. Однак ми вважаємо, що механізм захисту прав людини і громадянина не обмежується тільки діяльністю держави, оскільки існують способи захисту міжнародного

характеру та застосування допомоги недержавних (громадських) організацій, а також самостійний захист особою своїх прав і свобод.

Д.Д. Коссе зазначає, що крім елементів механізму правового регулювання у межах яких здійснюється правовий режим, структура останнього включає такі складові, як суб'єкти, їх правові статуси, об'єкти, методи взаємодії конкретних видів суб'єктів з об'єктами, систему гарантій (насамперед юридичну відповідальність за порушення режиму). Для правового режиму найважливіше значення мають такі умови, як час, простір, коло осіб, на яких він поширюється. У будь-якому режимі є ці три компоненти змісту. Фактично правовий режим стає особливим правовим інструментом законодавця при формуванні правової системи України [95].

Тому розглядаючи механізм захисту прав і свобод людини, потрібно розглядати статус людини не тільки як сукупність прав, свобод та обов'язків, але і гарантії їх реалізації, що покликані не допустити погіршення становища людини. Це викликано характером надзвичайного законодавства, котре відображаючи універсальний характер права, можливо не тільки у формі засобу захисту конституційних прав, а й потужною зброєю насильства в руках держави.

Існують безліч підходів до трактування гарантій прав і свобод людини. Наприклад, О.Ф. Скакун вважає, що гарантії прав, свободі обов'язків людини та громадянина є системою соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів і засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантій, то права, свободи й обов'язки людини й громадянина набувають форми заяв про наміри [96, с. 203]

Цікаве визначення надає колектив авторів підручника з Конституційного права України: Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра та А.А. Мелешевич. Вони зазначають, що гарантії – це система норм, принципів, засобів, що разом забезпечують реалізацію та захист прав людини. Якщо права – це певні блага, то гарантії – це засоби забезпечення цих благ. Права людини, не підкріплені засобами їхньої реалізації та захисту, припиняють бути правами,

перетворюючись у декларації. Так, гарантії забезпечують перехід задекларованої змоги володіти правом до реального користування ним [97, с. 181].

Після того, як світ побачив звірства, якими супроводжувалася Друга світова війна, і як з жагою людина може знищувати іншу людину, і як з жорстокістю знищувалися цілі нації, стало зрозуміло, що людина є надзвичайно вразливою субстанцією, яка може стати жертвою насилля з різних причин, будь то політичні, соціальні, економічні або будь-які інші. Тому не дивно, що розширення переліку основних прав і свобод людини, а також їх забезпечення та захист, виявилися невідкладною необхідністю перед викликами майбутнього. Закономірно, що наявність політичної волі у переможців тієї війни призвела до проголошення та закріплення прав і свобод людини, а також їх гарантій у ряді міжнародних нормативно-правових актів.

У міжнародних нормативно-правових актах закріплено базові права і свободи людини, але не всі з них мають абсолютний характер та можуть зазнавати легітимних обмежень. Це викликано обставинами різного ступеня надзвичайності, за настанням котрих виникає загроза існування не тільки для конкретної людини, але і для націй, народів та держав. Тому кожна держава у вправі вдаватися до обмеження окремих прав і свобод людини, але для збереження суспільства у цілому.

Наслідком стало створення Загальної декларації прав людини 1948 року, котра вмістила великий обсяг прав і свобод та їх гарантій у собі та стала своєрідним ідеалом, до котрого повинна прямувати кожна вільна демократична держава. Кожна держава, що ратифікувала Декларацію зобов’язалася перед людиною дотримуватися та охороняти права і свободи людини. Однак, попри значущість цих прав і свобод, не усі з них є абсолютними. Доказом тому є ст. 29 Загальної Декларації прав людини де зазначено, що «...при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватися лише таким обмеженням, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги до прав і свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному. суспільстві».

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року конкретизує загальні цілі обмеження прав людини, які випливають із Загальної декларації прав людини, і вводить поняття «охорона державної безпеки». Це дозволяє уникнути необхідності виводити право держави на обмеження прав людини під час надзвичайних обставин, оскільки охорона державної безпеки враховує як звичайні, так і виключні засоби. Згідно з Пактом, обмеження можливі лише у стільки, скільки потрібно відповідно до гостроти ситуації. При цьому такі заходи не повинні призводити до дискримінації за расовою, кольоровою, гендерною, мовною, релігійною або соціальною основою.

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року також визначає основні права і свободи людини. Вона гарантує право на життя, заборону катувань, свободу від рабства, захист від ув'язнення за несплату боргу, заборону зворотної сили кримінального закону, свободу совісті, думки, релігії.

У міжнародно-правовому регулюванні із забезпечення прав людини в умовах надзвичайної обставини виступає те, що Міжнародний Пакт «Про громадянські та політичні права» 1966 року та Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 року закріплюють обов'язок держав негайно інформувати інші держави, що беруть участь у цих актах, через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй (ООН) та Генерального секретаря Ради Європи про положення, від яких воно відступило, та про причини, що спонукали до такого рішення. Також має бути зроблено повідомлення через того ж посередника про ту дату, коли вона припиняє такий відступ. Водночас, вимога про повідомлення про введення надзвичайного стану, на відміну від вимоги про його офіційне оголошення, не є необхідною умовою для обґрунтування запровадження заходів надзвичайного характеру. Це полегшує міжнародний контроль як з боку інших держав, так і Комітету ООН з прав людини.

Пакт про громадянські та політичні права визначає низку прав і свобод, які не можуть бути обмежені навіть в умовах надзвичайного (воєнного) стану.

Зокрема, це стосується особистих прав та свобод, які є гарантією невтручання у справи, що належать до внутрішньої компетенції держави.

В Україні права і свободи людини і громадянина можуть зазнавати обмежень тільки за умов визначених у ст. 64 Конституції України – воєнного або надзвичайного стану. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Конституції України) Однак від непомірного втручання держави у справи людини її захищають гарантії прав і свобод людини і громадянина [25].

Таку позицію зайняв і Конституційний Суд України у своєму рішенні № 11-рп/1999 від 29 грудня 1999 року коли тлумачив зміст ч. 2 ст. 22 Конституції України у контексті смертної кари та права на життя: «за змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи …, а з другого – утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод…» [98].

Навіть за скрутних часів та в умовах воєнного стану система гарантій прав людини не припиняє діяти. Вона складається як з задекларованих норм-принципів, так і з суб'єктів, що стоять на охороні цих принципів. Зокрема гарантії, що спрямовані на забезпечення непорушності конституційного ладу, вони визначають характер взаємовідносин між особистістю та державою, створюють реальні умови для поваги, дотримання та здійснення права і свободи людини і громадянина. До них можна віднести:

1) Неможливість зміни Конституції України, якщо ці зміни передбачають скасування або обмеження прав і свобод людини і громадянина, навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 157 Конституції України).
2) Належний обов'язок держави дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина (ч. 2 ст. 3 Конституції України).

3) Пряме визнання норм Конституції України, включаючи ті, що закріплюють права та свободи людини і громадянина в Україні (ч. 3 ст. 8 Конституції України).
4) Встановлення юридичної відповідальності громадян, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та посадових осіб за порушення прав і свобод людини і громадянина в Україні, яке закріплено в нормах Конституції України та поточному законодавстві.
5) Право кожної особи захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань за допомогою всіх засобів, не заборонених законом (ч. 5 ст. 55 Конституції України).
6) Конституційне визнання права особи на правову допомогу (ст. 59 Конституції України).
7) Конституційне закріплення права кожного на судовий захист (ч. 1 ст. 55 Конституції України).
8) Закріплення в Конституції України та поточному законодавстві принципів демократичного судочинства (статті 58-63, 129 Конституції України) та гуманного поводження з особами, які притягаються до кримінальної та адміністративної відповідальності (статті 28-29 Конституції України).
9) Конституційне закріплення системи особливих державних органів, які мають повноваження щодо захисту конституційних прав і свобод (XII розділ Конституції України).
10) Закріплення в Конституції України інших видів гарантій прав і свобод, що становлять основу демократичної системи влади та соціально-економічної політики України як соціальної держави [25].

До особистих конституційних прав людини, найбільш уразливих у період воєнного стану, відносяться: право на життя (ст. 27 Конституції України), свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), недоторканність житла (ст. 30 Конституції України), недоторканність приватної

власності (ч. 4 ст. 41 Конституції України), таємницю листування, телефонних розмов, телеграфних та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), недоторканність особистого і сімейного життя (ст. 32 Конституції України), свободу пересування, вибір місця перебування та проживання, вільно залишати територію України (ст. 33), право на свободу думки і слова, на вільне вираження поглядів і переконань, свобода збирати, зберігати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ст. 34 Конституції України) та ін. Усі конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22 Конституції України).

Пояснюючи конституційні права людини, важливо відзначити, що вони належать кожній особі і становлять особисті права та свободи. Те ж саме стосується і обов'язків особистості, які є важливою гарантією цивілізованого ставлення між людьми. Згідно з цим, ніхто не має права користуватися своїми правами та свободами, порушуючи при цьому права та свободи інших осіб (ч. 3 ст. 17 Конституції України). Кожна людина зобов'язана дотримуватися Конституції України та інших законів, а також поважати права та інтереси інших громадян. Конституційні права та свободи неможливо відокремити від конституційних обов'язків індивіда, оскільки вони утворюють неподільний комплекс прав, свобод і обов'язків.

Під час воєнного стану держава вдається до обмеження прав і свобод людини для збереження суспільства в цілому, однак такі обмеження повинні бути вмонтовані у життя суспільства з дотриманням усіх процедур, що встановлені у відповідності до закону та відповідають вимогам демократичної держави. Тому гарантії здійснення правосуддя має на меті обмежити можливість державного свавілля з боку посадових осіб під час воєнного стану в Україні.

Важливим інститутом гарантування прав і свобод людини є суд. Конституційні засади правосуддя включають право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 6 ст. 55 Конституції України), право кожної особи на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, посадових і службових осіб (ч. 2 ст. 55 Конституції України), право на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (ч. 3 ст. 55 Конституції України), право на звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом (ч. 4 ст. 55 Конституції України), право на звернення за захистом своїх прав і свобод до міжнародних установ та організацій (ч. 5 ст. 55 Конституції України), право на професійну правничу допомогу (ст. 59 Конституції України), принцип презумпції невинуватості (ст. 62 Конституції України), неможливість притягнення до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ч. 1 ст. 63 Конституції України) та інші. Суд відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та захисті прав людини.

Перехідне правосуддя в умовах воєнного стану виступає важливою гарантією прав людини та справедливості в період конфлікту. Воєнний стан, характеризуючись підвищеною напругою, загрозою безпеці та порушенням прав, створює необхідність у забезпеченні ефективного правосуддя для захисту прав людей та встановлення відповідальності за порушення закону.

Перехідне правосуддя у таких умовах має кілька важливих аспектів. По-перше, воно включає проведення справедливих та незалежних судових процесів з дотриманням принципів правосуддя, включаючи презумпцію невинуватості, право на захист та доступ до суду. Це дозволяє забезпечити справедливість у розгляді кримінальних справ та установлення винних осіб за злочини, скоєні під час конфлікту.

По-друге, перехідне правосуддя включає відшкодування збитків та компенсацію жертвам воєнного конфлікту. Це охоплює фінансову компенсацію, медичну та психологічну допомогу, реабілітацію та реституцію. Забезпечення компенсації та відновлення прав людини виступає важливим аспектом перехідного правосуддя, спрямованим на відновлення справедливості та покращення життя постраждалих.

По-третє, перехідне правосуддя передбачає проведення розслідувань та установлення фактів порушення прав людини під час конфлікту. Це включає створення спеціальних слідчих органів, комісій та трибуналів, які досліджують воєнні злочини та порушення прав людини.

Усі ці аспекти перехідного правосуддя в умовах воєнного стану мають на меті забезпечення справедливості, відновлення прав людини та зміцнення правового ладу після закінчення конфлікту. Це допомагає відновити довіру громадськості до правосуддя та створює основу для мирного та стабільного розвитку суспільства після періоду воєнного конфлікту.

Норма статті 125 Конституції України, яка забороняє утворення особливих та надзвичайних судів, потребує уточнень для належного впровадження деяких моделей перехідного правосуддя, які застосовуються у світовій практиці. Наприклад, це стосується створення «гібридних судів» або встановлення міжнародних судів на території України.

Впровадження доктрини перехідного (транзитивного) правосуддя в Україні, згідно з Я. Мельником, сприятиме настанню трьох основних змін. У науковому аспекті це означатиме глибокий аналіз основних проблем правосуддя перехідного періоду, зосереджений на стані судочинства та роботі правоохоронних органів. Також буде проведено оцінку політично-правової діяльності державного апарату на міжнародному рівні. В практичному аспекті це включатиме реституцію (відновлення порушених прав), компенсацію (відшкодування збитків), реабілітацію (надання медичної та психологічної допомоги, соціальних та юридичних послуг), а також застосування сатисфакції (запровадження та реалізація ефективних заходів для припинення триваючих порушень). Нарешті, важливим аспектом буде розробка цілеспрямованої стратегії по відновленню прав, що міститиме гарантії запобігання повторенню порушень та недостатньої дії органів державної влади, суду та правоохоронних органів. Це також стосуватиметься протидії агресії з боку інших держав, політико-територіальних або військово-терористичних угруповань [99].

Статтею 3 Конституції України встановлено, що держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність, а забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. В цьому контексті особливе значення має посада Президента України, який, згідно зі статтею 102 Конституції України, є гарантом додержання Конституції, прав і свобод людини. Діяльність Президента України, визначена статтею 106 Конституції, становить самостійну групу конституційних гарантій. Президент України, при вступі на свій пост, зобов'язаний скласти присягу з таким змістом: «Я, (ім'я та прізвище), волею народу обраний Президентом України, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність Україні. Зобов'язуюсь усіма своїми справами боронити суверенітет і незалежність України, дбати про благо Вітчизни і добробут Українського народу, обстоювати права і свободи громадян, додержуватися Конституції України і законів України, виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників, підносити авторитет України у світі». (ч. 3 ст. 104 Конституції України). Він в рамках своєї діяльності має законодавчу ініціативу, має право вето, видає укази та розпорядження, керує зовнішньою політикою та є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, очолює Раду національної безпеки і оборони України, вводить в дію правові режими воєнного та надзвичайного стану та має інші повноваження (ст. 106 Конституції України).

Однак, характер здійснення повноважень голови держави часто набуває політизованого характеру. Відповідно, для запобігання зловживання своїми повноваженнями президентом, в Україні існує єдиний орган конституційного контролю – Конституційний Суд України. Його головна функція полягає у вирішенні питань щодо відповідності законів України Конституції України та інших актів у випадках, передбачених Конституцією. Конституційний Суд також має право офіційного тлумачення Конституції України, засноване на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості його рішень та висновків. Відповідно до статті 147 Конституції України, Конституційний Суд розглядає звернення Верховної Ради України

щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту, згідно зі статтею 151 Конституції України.

Верховна Рада України також є важливим суб'єктом забезпечення гарантій прав людини. Як єдиний орган законодавчої влади в країні, Верховна Рада виключно за допомогою законів України закріплює права і свободи людини і громадянина, а також гарантії їхнього забезпечення, відповідно до своїх конституційних повноважень (згідно зі ст. 92 Конституції України). Конституційний склад Верховної Ради України – 450 народних депутатів України, кожен з них перед вступом на посаду складають присягу на вірність Україні та зобов'язується виконувати свої обов'язки в інтересах своїх співвітчизників (ст. 76, 79 Конституції України). Також Верховною Радою України приймається рішення про усунення Президента України в порядку імпічменту(ст. 111 Конституції України).

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є ще одним органом, що діє при парламенті. Він здійснює свої повноваження відповідно до положень статей 55, 85 і 101 Конституції України. Уповноважений з прав людини займається захистом та гарантуванням прав і свобод громадян. Його завдання включає контроль за додержанням конституційних прав у діяльності органів влади та органів місцевого самоврядування. У межах своєї компетенції, передбаченої Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України» від 12 грудня 1997 року № 776/97-ВР, він може направляти у відповідні органи акти реагування у вигляді: подань до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадових та службових осіб щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина; конституційних подань – актів реагування до Конституційного Суду України щодо вирішення питання про відповідність Конституції України (конституційності) закону України чи іншого правового акту Верховної Ради України, акту Президента України чи Кабінету Міністрів України, правового акту Автономної Республіки

Крим; офіційного тлумачення Конституції України та законів України відповідно [100].

Кабінет Міністрів України, як найвищий орган виконавчої влади, грає ключову роль у забезпеченні прав і свобод громадян. Його ефективне функціонування є основою для здійснення заходів щодо захисту прав людини і громадянина, проведення соціальної, фінансової та податкової політики (п. 2, 3 ст. 116 Конституції України). Кабінет Міністрів України підзвітний Президенту України і підконтрольний Верховній Раді України в рамках визначених статтями 85, 87 Конституції. У своїй діяльності він керується Конституцією, законами України та актами Президента. Кабінет Міністрів приймає обов'язкові до виконання постанови і розпорядження в межах своєї компетенції (ст. 113, ч. 1 ст. 117 Конституції України).

Також до інститутів забезпечення та охорони прав і свобод людини в умовах воєнного стану можна віднести:

– місцеві державні адміністрації, які на відповідній території забезпечують додержання прав і свобод громадян (ст. 119 Конституції України);

– прокуратуру (ст. 131-1 Конституції України);

– органи місцевого самоврядування (ст. 143 Конституції України);

– політичні партії і громадські організації, які здійснюють і захищають права й свободи громадян, що об'єднуються у них (ст. 36 Конституції України).

Як окрему категорію гарантів прав людини становлять військові та правоохоронні органи, які під час війни отримують значно більшу компетенцію. Це зумовлено тим, що при дії воєнного стану у відповідності до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» утворюються військові адміністрації, котрі формуються з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку (п.5 ст.4 Закону). Найбільшу роль відіграють: Збройні Сили України, Національна Гвардія України, Національна поліція України, Служба Безпеки України, Державне Бюро Розслідувань тощо.

Збройні Сили України виконують важливий обов'язок захисту України, її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Вони мають значні повноваження під час воєнного стану, але Конституція України гарантує, що їх дії не перетнуть межі надмірного втручання в життя суспільства. Відповідно до Конституції, Збройні Сили України та інші військові формування не можуть використовуватися для обмеження прав і свобод громадян (ч. 4 ст. 17 Закону України «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 року № 1934-XII) [101]. Норма-запобіжник, зазначена у цій статті, може створювати певні сумніви, оскільки її дія спрямована на захист прав і свобод громадян, залишаючи осторонь іноземців та осіб без громадянства. Але у той же час Закон України «Про Збройні Сили України» регламентує захист усіх категорій, наголошуючи на захисті саме людини з дотриманням принципів верховенства права, законності та гуманності, поваги до людини, її конституційних прав і свобод (ч.4 ст. 11 Закону).

Торкаючись принципів діяльності Національної гвардії України, то у відповідності до ст. 3 Закону України «Про Національну гвардію України від 13 березня 2014 року № 876-VII [102], головним принципом її діяльності є забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина. Але у супереч принципам діяльності, до функцій Національної гвардії України, належить захист та охорона прав і свобод тільки категорії громадян(ст. 2 Закону № 876-VII).

Серед обов'язків поліцейського визначених у ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII [103] є обов'язок поважати права, честь і гідність людини, надавати допомогу та утримуватися від висловлювань та дій, що порушують права людини або принижують честь і гідність людини. Також такий обов'язок є складовою службової дисципліни поліцейського, котра ґрунтується на дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, Присяги поліцейського, наказів

керівників (ст. 1 Дисциплінарного статуту Національної Поліції України затвердженого Законом України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII [104].

У статті 5 Закону України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-XII [105] закріплено, що діяльність Служби безпеки України здійснюється з урахуванням прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, розголошення відомостей про особисте життя людини не припустиме.

Однією з основних засад організації та діяльності Державного бюро розслідувань, відповідно до ст. 3 Закону України «Про державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року № 794-VIII [106], є верховенство права, відповідно до якого людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Такий підхід у законодавстві щодо Збройних Сил України та Національної гвардії України може призвести до розгалуження у правозастосуванні. Це може стати на шляху недостатнього або взагалі відсутнього захисту іноземців та осіб без громадянства, як у мирний час, так і під час воєнного стану. Наявність правового зв'язку між державою та людиною, яка є основою статусу громадянина, варто розглядати з точки зору забезпечення захисту всіх осіб, незалежно від їх громадянства.

Особливо така потреба у консолідації законодавства постає перед обличчям відкритої та агресивної війни, коли діє бойовий імунітет (ст. 20 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII) [107]. Для осіб, які беруть участь у обороні держави, передбачається звільнення від відповідальності, включаючи кримінальну, в разі застосування зброї та іншої сили. Це застереження передбачає, що наслідки, які не можна було передбачити при плануванні та здійсненні таких дій, або такі дії були виправдані ризиком. Проте, на нашу думку, введення такого застереження під час війни, разом з проблемою у захисті певних категорій осіб,є недоцільним.

Під час введення правового режиму воєнного стану, права і свободи людини і громадянина стають особливо вразливими, через підстави, що спричинили введення цього режиму, такі як збройна агресія або загроза нападу на державу. Тому важливо забезпечувати ефективний захист прав і свобод навіть у більшому обсязі під час воєнного стану, ніж у мирний час. З цим уявленням доцільно розглядати юридичну відповідальність громадян і посадових осіб органів публічної влади в умовах воєнного стану.

Особливість юридичної відповідальності у тому, що вона застосовується державою до правопорушника певних заходів примусу, передбачених санкціями правових норм. Можна погодитись з думкою С.С. Алєксєєва, що найбільш специфічною і вирішальною рисою правової відповідальності є обов'язок порушника зазнати заходів державно-примусового впливу, тобто обов'язок відповідати за делікт [6, с. 279].

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» містить у собі диспозицію юридичної відповідальність (наведено у ст. 22 Закону) та передбачає:

– неприпустимість використання правового режиму воєнного стану для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб;

– заборону тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання.

– заборону спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади.

Відповідальність за порушення правових норм встановлюється згідно з чинним законодавством, що надає можливість застосування різних видів юридичної відповідальності. Враховуючи специфіку галузі, яка порушена, можна виділити такі види відповідальності:

Кримінальна відповідальність передбачає застосування кримінальних покарань до осіб, винних у вчиненні злочину. Варто зазначити, що скоєння злочинів під час воєнного стану супроводжується особливо гострою ситуацією у

суспільстві. У такий період особа може намагатися скористатися небезпечними умовами для суспільства з метою полегшення вчинення кримінального правопорушення. Це свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного стану.

Верховний Суд наголошує, що вчинення злочину під час воєнного стану є обставиною, яка обтяжує покарання (пункт 11 частини 1 статті 67 Кримінального кодексу України). Тому покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних правопорушень в період воєнного стану, суд буде призначати з урахуванням цієї обтяжувальної обставини, тобто вид і розмір призначеного покарання буде наближеним до максимальної межі, передбаченої Кримінальним кодексом України [23].

Окрім цього, перелік характерних воєнних злочинів наведено у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут). Натомість наш Кримінальний кодекс України, хоч і не визначає, що таке «воєнний злочин», однак встановлює перелік злочинів характерних для воєнного стану, зокрема, невиконання наказу у воєнний час або бойовій обстановці, мародерство, насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими та незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала. Додана також стаття про колабораціонізм, як співпрацю громадян з ворогом з метою заподіяння шкоди власній державі [24].

Кримінальне законодавство було посилено Законом № 2110-IX від 03 березня 2022 року [108], який вніс новели до норм стосовно виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції. Норма статті 161 Кримінального кодексу була деталізована з уточненням терміну «регіональної належності» та посилено відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Також була встановлена відповідальність за образу честі і гідності військовослужбовця та погрозу військовослужбовцю (згідно зі статтею 435^1 Кримінального кодексу) та

за виправдання, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України та глорифікацію її учасників (згідно зі статтею 436^2 Кримінального кодексу).

З точки зору захисту прав людини, посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції та інших злочинів, зазначених у нових змінах до кримінального законодавства України, може розглядатися з двох різних поглядів.

З одного боку, зміни можуть слугувати як механізм для забезпечення безпеки громадян та захисту їх від дискримінації, образ та погроз військовослужбовцям, а також заборони пропаганди агресії проти України. Захист від цих злочинів може сприяти створенню безпечніших умов для життя та збереженню прав та гідності людей.

З іншого боку, існує ризик, що жорсткість та широкий обсяг вживаних санкцій можуть призвести до обмеження свободи слова, виразу думок та прав людини на інформаційну свободу. Неконтрольоване застосування змін до кримінального законодавства може призвести до недостатнього рівня юридичної захищеності громадян та може бути використане як інструмент для переслідування політичних опонентів або вільних засобів масової інформації.

Оцінка виправдання, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України та глорифікації її учасників з точки зору захисту прав людини має бути заснована на принципах свободи слова та вираження думки, а також на утвердженні істини та гідності людей.

Свобода слова є однією з основних прав людини, і кожна особа має право вільно висловлювати свої думки та погляди. Однак, це право має свої межі, і деякі висловлювання можуть бути визнані неприпустимими, якщо вони стимулюють насильство, ненависть, дискримінацію або загрожують національній безпеці.

Виправдання агресії, заперечення фактів збройної агресії або глорифікація учасників таких подій може надзвичайно шкодити суспільству, зокрема тим, хто

страждає від наслідків воєнного конфлікту. Відмова визнавати факти воєнних злочинів може привести до безкарності та подальшого насильства.

Законодавчі заходи щодо кримінальної відповідальності за виправдання та глорифікацію воєнних злочинів мають за мету забезпечити відповідність закону і заборонити підбурювання до ненависті та насильства. Проте, важливо, щоб заходи забезпечували рівновагу між захистом суспільства та гарантіями прав і свобод людини , такими як свобода слова та конфіденційність.

Так, наприклад, у справі № 727/1819/23 Шевченківський районний суд м. Чернівці розглядав кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 436^2 КК України [109]. За матеріалами справи уродженець міста Лиман Донецької області, поширював пропагандистські відео російських медіа на своїй сторінці в соцмережі «Одноклассники», у яких були світлини зруйнованих міст та похоронів військових. Цікавим в контексті наведеної справи є те, що суд тлумачить вину обвинуваченого в тому, що він здійснював поширення матеріалу на свою сторінку за допомогою функції «вподобання», яка у подальшому спричинила запрограмований у цій соціальній мережі алгоритм та змусила закріпити публікацію на сторінці його акаунту. Згідно судового вироку, чоловіку було призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки та звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 2 роки з умовою повідомляти про місце проживання й регулярно з'являтися в центрі пробації.

Також прикладом виступає стаття 114^1 КК України, котра передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань у особливий період. У справі № 753/6889/23 [110], яку розглядав Дарницький районний суд міста Києва, адміністратора групи у мессенджері Telegram звинувачували у анонімному розповсюдженні інформації, спрямованої на ухилення громадян від мобілізації в умовах воєнного стану, зокрема, поширенні повідомлень щодо місць роздачі повісток.

Суд визнав, що перешкоджання ЗСУ полягає у оповіщенні військовозобов'язаних та резервістів, оскільки особи, які проінформовані

засобами масової інформації або за допомогою мобільних додатків, можуть ухилятися від отримання повісток, шляхом залишення місця проживання (реєстрації) та уникненням спілкування із представниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Проте в рішенні суду не зазначено, чи призвели такі дії винної особи до настання суспільно-небезпечних наслідків. Тим не менше, адміністратора групи Telegram визнано винним у вчиненні правопорушення, передбаченого ст. 114^1 КК України.

Отже, концепція войовничої демократії в Україні допускає обмеження свободи слова та висловлювань, які можуть створювати загрози для державної безпеки, підбурювати до воєнного конфлікту або глорифікувати злочини. Про таке йдеться і в юридичній позиції Конституційний Суд України висловленій у рішенні від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021 щодо перевірки відповідності Конституції України окремих положень, що стосуються заборони поширення аудіовізуальних творів, затвердив акцент на тому, що справою всього українського народу є захист суверенітету, територіальної цілісності України та забезпечення економічної та інформаційної безпеки, як найзначущіші функції держави (частина перша статті 17 Конституції України). Орган конституційного контролю підкреслив, що Україна має законне право на захист своєї незалежності, державного суверенітету та територіальної цілісності, реалізовуючи системні заходи та засоби, які є співмірними, прийнятними та відповідними рівню небезпеки і загроз, що постали перед країною (абзац четвертий пункту 3). У висновку Конституційний Суд підкреслив, що заходи, пов’язані із забороною поширення аудіовізуальних творів, мають легітимну мету та спрямовані на захист інформаційної безпеки, державного суверенітету та територіальної цілісності України, а також на унеможливлення деструктивного інформаційно-пропагандистського впливу та тиску з боку держави-окупанта на свідомість і підсвідомість громадян України шляхом аудіовізуальних творів і засобів [111; 112].

Нові зміни до кримінального законодавства повинні бути ретельно розроблені, з урахуванням принципів прав людини, і забезпечувати баланс між захистом прав громадян та національною безпекою. Важливо, щоб вони не перетворилися на інструмент для обмеження свободи слова або для переслідування непокірних громадян, а стали ефективним і справедливим механізмом для захисту інтересів країни та громадян у контексті наближених воєнних конфліктів та загроз національній безпеці.

Також важливо відзначити, що Міжнародний кримінальний суд у Гаазі розглядає відповідальність вищого керівництва Росії за вчинення трьох видів порушень міжнародного права: воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Ордер на арешт президента РФ Володимира Путіна видали у зв'язку з його причетністю до депортації дітей. Для цього кримінального провадження до Міжнародного кримінального суду передано понад 40 томів матеріалів, включаючи електронні докази, протоколи оглядів за методикою Берклі, протоколи відеодопитів свідків та потерпілих. У рамках цього кримінального провадження, яке було ініційовано з метою розслідування фактів порушення законів і звичаїв війни (згідно зі статтею 438 Кримінального кодексу України), перевіряється інформація про примусову депортацію 16 226 дітей [113].

Адміністративна відповідальність передбачає накладання стягнень на порушників загальнообов'язкових правил управління та інших сфер, що можуть мати майнові або моральні наслідки. Наприклад, під час комендантської години патрульні мають право затримати особу та перевірити наявність документів, що підтверджують право перебування на вулиці. Наразі в чинному законодавстві не передбачена пряма відповідальність за це правопорушення. Однак, якщо особа не виконує законні розпорядження чи вимоги патруля, їй можуть бути накладені стягнення відповідно до статті 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Дисциплінарна – відповідальність особи за порушення трудової дисципліни з застосуванням до нього догани або звільнення. Законодавством, статутами й положеннями про дисципліну для окремих категорій працівників

можуть бути передбачені інші дисциплінарні стягнення, наприклад Дисциплінарний статут Національної поліції України затверджений Законом України від 15 березня 2018 року № 2337-VIII, передбачає таке дисциплінарне стягнення, як пониження у спеціальному званні на один ступень.

Підсумовуючи, права і свободи людини і громадянина, стають особливо вразливим під час введення правового режиму воєнного стану, це зумовлюється обмеженнями, що передбачені у ст. 64 Конституції України та заходами передбаченими ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Гарантії покликані забезпечити реальну можливість здійснення людиною свої прав і свобод. Зокрема задекларованими матеріальними гарантіями, такими як неможливість зміни Конституції України під час воєнного стану, право на судовий захист своїх інтересів, тощо. Інституційними гарантіями, такими як Президент України, Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та ін.

Умови воєнного стану призводять до того, що державні органи та їх посадові особи мають певні додаткові повноваження, але водночас збільшується й юридична відповідальність за їх дії. Юридична відповідальність є необхідною для захисту прав та свобод людини, щоб уникнути зловживань владою в умовах воєнного стану. Отже, громадяни та посадові особи, які порушують права та свободи людини в умовах воєнного стану, повинні нести відповідальність за свої дії.

Отже, гарантії прав і свобод людини є необхідною складовою конституційного механізму захисту прав людини, який забезпечує доступ до судової захисту та захист від дій державних органів та їх посадових осіб. Юридична відповідальність громадян та посадових осіб органів публічної влади в умовах воєнного стану є необхідною для захисту прав та свобод людини і забезпечення правової держави.

2.2 Позитивні зобов’язання держави в умовах воєнного стану.

Відомо, що збройні конфлікти та війни завжди були в центрі уваги міжнародної спільноти, а в сучасному світі є предметом підвищеної уваги. Міжнародне співтовариство працює над проблемою забезпечення міжнародного миру та безпеки, але діяльність міжнародних інституцій не призвела до зникнення збройних конфліктів та війн. Це актуальна проблема, зокрема, у випадку держав, що мають зобов’язання у сфері захисту та реалізації прав людей після зазначених подій. Незважаючи на розвиток міжнародного права та демократичних процесів, збройні конфлікти та війни залишаються однією з найголовніших проблем сучасного світу.

Для України тема зобов’язань стосовно прав людини в умовах збройного конфлікту має особливе значення. Збройна агресія Російської Федерації проти України триває 9 років та продовжується і зараз у вигляді повномасштабної війни, ставлячи перед українською правовою системою складні завдання та запитання. Дуже важливо забезпечувати права людини при будь-яких обставинах. Доктрина позитивних зобов’язань держави є підходом, до якого звертаються експерти та науковці з усього світу, а також представники української влади, наукової спільноти та громадського суспільства, які розглядають захист та реалізацію прав людей під час збройних конфліктів на сході України (наразі й щодо повномасштабної війни).

Через втрату контролю над частиною своєї території та супутні проблеми безпеки, Україна відкликала державні органи та служби з непідконтрольної уряду території. Наша держава є суб’єктом міжнародного права і бере на себе правові зобов’язання безумовного дотримання міжнародно-правових актів, що ратифіковані Україною, в тому числі конвенцій, договорів та угод, які регулюють право збройного конфлікту або, як його ще називають, право війни.

Доктрина позитивних зобов’язань держави передбачає, що необхідно забезпечувати не лише відсутність втручання у права людини з боку держави, але і активні дії з їх захисту та реалізації. Це стосується і збройних конфліктів,

де держава має не тільки припинити насильство, але й забезпечити гуманітарну допомогу та захист прав тих, хто постраждав від конфлікту.

Україна здійснює співпрацю з міжнародними партнерами для забезпечення прав людини в умовах збройного конфлікту. Зокрема, у 2014 році Україна звернулась до Міжнародного кримінального суду зі зверненням про розслідування військових злочинів, які були скоєні внаслідок агресії Російської Федерації. Також Україна приєдналась до числа міжнародних конвенцій та договорів, що регулюють захист прав людини.

Людські права є найвищою соціальною цінністю, їх забезпечення та захист є прямим обов'язком держави. Зобов'язання держави стосовно поваги, захисту та реалізації прав людини не зникають і в умовах збройних конфліктів, тому необхідно визначити, які саме зобов'язання з цього питання мають держави, чи можна відступати від зобов'язань в умовах збройного конфлікту, якою є позиція міжнародних інституцій в цьому питанні та які проблеми виникли в національній практиці, якій з 2014 року доводиться часто досліджувати це питання.

Стаття 3 Конституції України встановлює зобов'язання держави стосовно прав людини, адже саме у ній передбачено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [25].

Спочатку доктрина позитивних зобов'язань держави виходила з поділу прав людини на позитивні та негативні, що відображають позитивний та негативний аспекти свободи. Здійснення позитивних прав неможливе без наявності у держави достатніх ресурсів, їх забезпечення та захист потребує від держави виконання позитивних зобов'язань. В свою чергу, негативним правам людини відповідають негативні зобов'язання держави, які полягають в стримуванні від тих чи інших дій по відношенню до особи. Тобто, в такому разі держава охороняє людину від небажаних втручань і обмежень, що порушують її свободу.

Основною характеристикою позитивних зобов'язань держави є активна

участь держави в забезпеченні, захисті та сприянні реалізації прав людини. У випадку, коли держава бездіяльна і не вживає необхідних заходів (наприклад, через бездіяльність органів державної влади та їх посадових осіб, які не виконали свої обов'язки для запобігання загрозі правам, про яку вони знали чи повинні були знати), права можуть бути порушені. Негативні зобов'язання держави, натомість, вимагають від неї утримання від втручання та будь-яких дій, спрямованих на порушення та незаконне обмеження прав. У цьому випадку права людини можуть бути порушені, якщо держава своїми діями або непропорційним втручанням перешкоджає реалізації прав людини.

Однак з другої половини XX століття позитивні зобов'язання держави почали активно розширюватися й на негативні права, включаючи такі як право на тілесну недоторканість, заборону тортур, право на життя та інші. Це стосується ситуацій збройного конфлікту, війни або інших ситуацій, пов'язаних з суспільною небезпекою. С. В. Шевчук у своїй праці зазначив, що цьому також сприяє і суцільна юридизація суспільного життя та вирішення усіх важливих суспільних питань у межах юридичного процесу. Тобто класична ліберальна ідея про те, що негативним правам кореспондує негативний обов'язок держави не заважати в їх реалізації, модифікується позитивним обов'язком держави щодо їх належної реалізації та гарантії [114, с. 57].

ЄСПЛ також у своїй практиці поступово розвиває позицію, згідно якої позитивні зобов'язання держави поширюються на всі права і свободи, гарантовані Конвенцією, в тому числі й на негативні, до яких переважно належать громадянські та політичні права. Розвиток цієї думки був спричинений Бельгійською мовною справою (рішення ЄСПЛ від 23 липня 1968), в якій заявники вимагали від Європейського суду розуміння таких зобов'язань, як «обов'язок зробити що-небудь». З моменту ухвалення цього відомого рішення Європейський суд послідовно розширював категорію позитивних зобов'язань держави та додавав до неї нові елементи. На сьогодні фактично всі положення, які закладають правозахисні стандарти Європейської конвенції, містять «подвійні» вимоги до держави щодо їх реалізації: негативні та позитивні [115].

Отже, на сьогоднішній день концепція позитивних зобов'язань держави охоплює як позитивні, так і негативні права. Основною характеристикою є те, що вони вимагають від органів державної влади та їх посадових осіб вживати необхідні та належні заходи для гарантування, захисту та реалізації прав людини. Це означає, що держава має виконувати активну роль у забезпеченні прав людини, здійснюючи потрібні дії для забезпечення їх повноцінного виконання та захисту.

Залежно від характеру очікуваних дій від держави, позитивні зобов'язання можна розподілити на субстантивні і процедурні. Субстантивні зобов'язання вимагають від держави розробки та закріплення необхідних засобів для повного володіння та користування гарантованими правами людини, зокрема, це означає включення цих засобів у нормативно-правові акти. Що стосується процедурних зобов'язань, то вони пов'язані з належною організацією процедур, які встановлені в нормативно-правових актах з метою кращого захисту осіб та забезпечення ефективних юридичних засобів реагування на порушення прав людини [116].

Окрім законодавства, необхідно приділяти увагу імплементації цих законів у практику. Просте існування законів не гарантує автоматичного дотримання прав і свобод людини. Держава повинна вживати всі необхідні заходи для забезпечення ефективності і реалізації правових гарантій. Це означає, що органи державної влади повинні бути активними та компетентними у захисті прав громадян, а посадові особи мають бути свідомі своїх обов'язків і діяти відповідно.

На державу не покладається обов'язок заздалегідь визначати конкретні заходи для повного і ефективного захисту та реалізації прав людини. Держава має волю обрати такі заходи самостійно. Згідно з дослідженням С. В. Шевчука, позитивні зобов'язання держави не можуть тлумачитись, як вимога до конкретних засобів або дій. Єдиним критерієм оцінки дотримання державою, через її органи влади, цього зобов'язання є ефективність її дій у конкретній ситуації [114, с. 59-60].

Попри вільний вибір конкретних засобів, у державі, заснованій на верховенстві права, А. Бадида та В. Лемак пропонують наступне бачення сукупності позитивних зобов'язань держави в сфері прав людини:

1. Створення законодавства, яке втілює принципи права та спеціалізовані норми, що гарантують права людини. Це включає заборону дискримінації, встановлення порядку здійснення прав та меж їх обмежень, визначення засобів ефективного правового захисту та відповідальності за порушення прав.
2. Усунення «правових перешкод» у законодавчому регулюванні в сфері прав людини, включаючи прийняття законів для запобігання невизначеності, забезпечення верховенства Конституції і Конвенції та дотримання вимог якості для законодавства.
3. Підтримка інфраструктури правопорядку, зокрема створення судів, що забезпечують незалежне та неупереджене вирішення питань прав і обов'язків, а також контроль у сфері прав людини інших органів публічної влади, організацій і установ.
4. Вирішення комплексних суспільних проблем, які окреслені ЄСПЛ як «структурні проблеми» певної держави, що є результатом недоліків регуляторної та адміністративної практики держави. Як вважає ЄСПЛ, це може вимагати «пілотних рішень» для виходу з ситуацій, що порушують положення Конвенції [117].

Основною юридичною підставою покладення на державу позитивних зобов'язань щодо прав людини в межах європейської системи правозахисту є Європейська конвенція з прав людини, в ст. 1 якої міститься вказівка, що Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції [13]. Усі позитивні зобов'язання держави спрямовані на одну спільну мету – максимально ефективне застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також загалом забезпечення ефективності прав, які вона гарантує. Як зазначив ЄСПЛ у своєму рішенні «Ейрі проти Ірландії», яку розглядав ще у 1979

році, Конвенція прагне гарантувати не права, які є теоретичними чи ілюзорними, а права, які є практичними та ефективними [118]. Тому тільки один факт існування юридичних засобів щодо забезпечення та захисту прав людини є недостатнім, оскільки головним і необхідним є те, щоб вони реально використовувались, в чому і полягає зміст доктрини позитивних зобов'язань держави.

Також важливим є розуміння, які зобов'язання накладаються на державу в сфері прав людини. Її зміст складають зобов'язання поважати, захищати та забезпечувати права людини. Перше, зобов'язання поважати, вимагає від держави переважно невтручання в реалізацію прав, утримання від будь-яких заходів, які можуть перешкоджати особі реалізовувати права власними зусиллями. Зобов'язання захищати вимагають, щоб держава запобігала порушенням прав людини третіми особами, а зобов'язання забезпечувати, в свою чергу, вимагають від держави вжиття заходів для забезпечення особам можливостей задовольняти основні потреби, гарантовані правом прав людини, що не можуть бути задоволені їх особистими зусиллями.

Саме трирівнева типологія отримала визнання та закріплення насамперед в міжнародному праві прав людини. Так, наприклад, у Загальному коментарі 31 «Про природу загальних юридичних зобов'язань, що покладаються на держав-учасниць Пакту», ухваленому Комітетом ООН з прав людини 29 березня 2004 року, уточнюється, що загальним зобов'язанням держав – учасниць Пакту, є поважати права, передбачені Пактом, і забезпечувати їх для всіх осіб, що перебувають на їх території та знаходяться під їх юрисдикцією (у тому числі під ефективним контролем її військових сил) [119]. У статті 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, наприклад, також закріплений загальний обов'язок держав поважати та гарантувати права всім індивідам [30].

Отже, зобов'язання держави можуть мати негативний характер, передусім, тут мова йде про утримання від втручання та будь-яких дій, які спрямовані на порушення прав та їх обмеження. Однак здебільшого вони мають характер саме позитивних зобов'язань, тобто вимагають від держави вчинення комплексу

заходів, спрямованих на захист та забезпечення гарантованих Конвенцією та національним законодавством прав. Саме ця концепція широко використовується та активно впроваджується як у практиці міжнародних інституцій, так і обговорюється в Україні представниками державної влади та науковою спільнотою. У сучасному праві з поступовим формуванням узгодженого розуміння зобов'язань держави у сфері прав людини, спроможного об'єднати відповідні доктринальні та практичні досягнення як міжнародного, так і національного права. Зміст цього розуміння включає зобов'язання поважати, захищати та забезпечувати права людини.

Важливо зазначити, що зобов'язання держави стосовно прав людини не припиняються навіть в умовах збройних конфліктів, навіть якщо держава втратила контроль над частиною своєї території.

Водночас, ст. 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод містить наступне положення: під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом [13]. Також цією статтею зазначено, що при цьому держава не може відступити від зобов'язань, які встановлені у ст. 2 Конвенції (право на життя), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, а також від ст. 3 (заборона катування), ст. 4 (заборона примусової праці) та ст. 7 (нікого не може бути покарано інакше як за законом).

Отже, положення міжнародних нормативно-правових актів про права людини не виключають того, що зобов'язання держави повинні застосовуватися коли має місце збройний конфлікт, однак, з іншої сторони, вони передбачають можливість відступу держави від окремих зобов'язань під час надзвичайної ситуації.

Україна – це держава, яка захищається від збройної агресії вже тривалий час і в 2015 році використала це положення. Зокрема, Верховна Рада України

Постановою від 21 травня 2015 року № 462-VIII затвердила Заяву «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод». Зокрема, Україна відступила від зобов'язань, визначених п.3 ст. 2 (право на правовий захист), ст. 9 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 12 (право на вільне пересування та вільний вибір місця проживання), ст. 14 (право на справедливий суд) та ст. 17 (право на повагу до приватного і сімейного життя) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтями 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які стосуються тих же прав [30]. Всі ж інші права таким відступом не охоплюються.

В цій заяві такий відступ стосувався виключно району проведення антитерористичної операції, а відповідальність за дотримання прав людини і виконання відповідних міжнародних договорів на території України, яка тимчасово не контролюється українською владою, несе держава, що здійснює ефективний контроль над цими територіями, тобто Російська Федерація.

Взагалі, практика ЄСПЛ виходить з того, що держава може відступати від своїх зобов'язань відповідно до Конвенції тільки в тій мірі, яку потребує ситуація. Державній владі в цій сфері надана широка свобода стосовно оцінювання загрози і держава не повинна очікувати настання катастрофічної ситуації, а боротися й до її настання.

Тим часом, у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» Європейський суд з прав людини висловив думку у своєму рішенні від 8 липня 2004 року, зауваживши, що коли державі заважають виконувати свої повноваження на всій своїй території, створюючи фактичну ситуацію, коли встановлюється сепаратистський режим, незалежно від того, чи супроводжується це військовою окупацією іншою державою, це не позбавляє державу юрисдикції згідно зі статтею 1 Конвенції над тією частиною території, що тимчасово контролюється місцевими органами влади, які підтримуються повстанськими силами або іншою державою. Однак така фактична ситуація

обмежує сферу юрисдикції, оскільки зобов'язання, прийняте державою за статтею 1, повинно розглядатися Судом лише з позиції позитивних обов'язків держави щодо осіб, які перебувають на її території. Така держава повинна активно використовувати всі доступні юридичні та дипломатичні засоби, підтверджені перед іноземними державами і міжнародними організаціями, для забезпечення недоторканості прав та свобод відповідно до Конвенції [33].

Отже, право відступу від зобов'язань може бути використано тільки під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка реально загрожує життю нації, такий відступ може відбуватися тільки в тих межах, яких вимагає ситуація в цій державі, дотримуючись обмежень, визначених ч. 2 ст. 15 ЄКПЛ, а також такий відступ не повинен суперечити іншим зобов'язанням держави відповідно до міжнародного права.

Зобов'язання з прав людини є актуальною та надзвичайно важливою темою в сучасному світі, особливо у контексті відносин між окупаційною державою та тими, кого вона окупувала. Окупація завжди призводить до серйозних порушень прав людини та ставить перед державою зобов'язання щодо їх захисту. Розглядаючи негативні та позитивні аспекти зобов'язань з прав людини окупаційної держави, потрібно враховувати, що військова окупація регулюється відповідними міжнародними інструментами гуманітарного права, зокрема Гаазькими та Женевськими конвенціями.

Гаазька та Женевська конвенції є міжнародними договорами, які встановлюють правила для відносин між державами та накладають абсолютні та універсальні зобов'язання на всі держави. Вони містять положення, спрямовані на захист цивільного населення, військовополонених, поранених та хворих під час конфліктів. Ці конвенції також встановлюють заборону на здійснення незаконної окупації територій та накладають зобов'язання на окупаційну державу щодо повного дотримання прав людини.

Зокрема, ст. 43 Гаазької конвенції про закони і звичаї війни на суходолі містить положення, які вказують на зобов'язання держави-окупанта вжити всіх залежних від неї заходів для того, щоб, по можливості, відновити і забезпечити

громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів, за виключенням, коли це абсолютно неможливо [120]. Звичайно, не можна ставити окупаційну владу на один рівень з демократичною, оскільки незаконне захоплення території країни має зовсім інші мотиви. Проте, навіть в таких обставинах, влада, яка перебуває на окупованій території, повинна забезпечувати порядок і безпеку.

У Гаазькій та четвертій Женевській конвенціях також встановлюються інші зобов'язання, які покладаються на окупаційну владу. Наприклад, ці конвенції вимагають забезпечувати населенню доступ до медикаментів та харчових продуктів, зберігати функціонування медичних закладів у належному стані та забезпечувати дітям, які залишилися на окупованій території, можливість відвідувати школи й інші навчальні заклади. Крім того, в статті 48 Гаазької конвенції передбачено, що якщо окупант стягує податки, мита і збори на окупованій території, то він повинен робити це відповідно до чинних правил оподаткування й сфери їхнього застосування. Це означає, що окупант має нести витрати на управління окупованою територією у тій самій мірі, як це зобов'язаний робити законний уряд [120].

Зобов'язання окупаційної влади також можна поділити на негативні та позитивні. Негативну складову зобов'язань у сфері прав людини (зобов'язання щодо поваги) має бути за будь-яких умов дотримано, і тому окупаційній державі забороняється діяти у спосіб, що не поважає та порушує права населення. Що стосується позитивних зобов'язань, то їх зміст полягає в активних діях держави задля забезпечення та реалізації таких прав. Роздивимось на прикладі правоохоронної системи. Держава-окупант повинна забезпечити існування правоохоронної системи, яка буде здатна захистити права людей у належний спосіб (на цьому наголошувалося в рішенні ЄСПЛ «Осман проти Сполученого Королівства», 1998 р. [121]). В свою чергу, в «місцях несвободи» від окупаційної влади буде вимагатися не лише не заподіювати шкоди затриманим, тобто утримуватися від певних дій, але й дотримуватися позитивних зобов'язань, наприклад, зобов'язання забезпечити затриманого засобами існування. Тобто, як

ми бачимо, негативні та позитивні зобов'язання держави застосовуються щодо однієї ситуації одночасно, забезпечуючи якомога ефективнішу реалізацію відповідних прав.

До держави-окупанта також висуваються вимоги щодо дотримання так званої «трирівневої типології» зобов'язань, яка включає повагу, захист і забезпечення прав людини. Що це означає для такої держави? По-перше, зобов'язання поважати права людини передбачає обов'язок утримання від втручання або будь-яких дій, що перешкоджають здійсненню прав людини, якщо інше не передбачено правом, встановленим окупаційною владою. По-друге, зобов'язання захищати вимагає від окупаційної держави захищати права людей від порушень, які можуть бути скоєні третіми особами. По-третє, зобов'язання забезпечувати права людини покладає на окупаційні сили обов'язок приймати активні заходи для сприяння здійсненню прав людини. Таким чином, до окупаційної держави ставляться вимоги як щодо утримання від певних дій (негативна складова поваги до прав), так і щодо здійснення позитивних заходів для ефективного захисту та реалізації прав людини, зокрема, відповідно до зобов'язуючих норм Гаазької та четвертої Женевської конвенцій.

Також не потрібно забувати й про державу, частина території якої знаходиться під окупацією, адже вона не втрачає повністю свою юрисдикцію на території, яка їй непідконтрольна та повинна намагатися всіма доступними їй способами та засобами сприяти забезпеченню й захисту прав своїх громадян, які опинилися в окупації.

Як бачимо, обов'язок забезпечення благополуччя населення лежить на обох сторонах конфлікту, які перебувають на окупованій території, і вони повинні сприяти дотриманню та захисту прав людини.

Стосовно позитивних зобов'язань держави, територію якої окупували, відповідно до статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Високі Договірні Сторони зобов'язуються гарантувати кожній особі, яка перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, що визначені цією Конвенцією [13]. З цієї статті випливає, що держави-члени несуть

відповідальність за порушення прав і свобод, що захищаються Конвенцією, вчинені проти осіб, що перебувають під їхньою юрисдикцією. Здійснення юрисдикції є необхідною умовою для того, щоб держава-учасниця Конвенції могла бути притягнена до відповідальності за свої дії або бездіяльність, які можуть бути звинувачені їй і які порушують права і свободи, закріплені в Конвенції. Стандартне міжнародно-правове значення терміну «в рамках юрисдикції» пов'язується з територією держави, проте також юрисдикція може здійснюватися і за межами території держави. Винятки становлять випадки, коли держава не здійснює влади над частиною своєї території, що може мати місце внаслідок збройної окупації з боку іншої держави, яка контролює цю територію. В справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» від 08 липня 2004 року суд дійшов висновку, що навіть у випадку, коли Російська Федерація має ефективний контроль над певною частиною території Молдови, Молдова не звільняється від виконання своїх позитивних зобов'язань, які випливають з Конвенції та її протоколів. Цей висновок був однозначно визнаний Європейським судом з прав людини. Також практика Європейського суду з прав людини наголошує на тому, що відповідальність за порушення прав людини, що проживають на окупованій території, лежить саме на державі, яка здійснює ефективний контроль над цією частиною території іншої держави [31]. Як вказано в рішенні ЄСПЛ «Лоїзіду проти Туреччини» від 18 грудня 1996 року, обов'язок забезпечити на такій території права та свободи, викладені в Конвенції, випливає з факту такого контролю, незалежно від того, чи здійснюється він безпосередньо, через власні збройні сили або через підпорядковану місцеву адміністрацію [122].

Тобто, коли держава втрачає контроль над частиною своєї території, то на неї все одно покладаються позитивні зобов'язання, які перш за все, стосуються реалізації гарантованих Конвенцією прав, зокрема щодо відновлення контролю над частиною втраченої території для утвердження її юрисдикції, а також забезпечувати повагу до прав людини та їх реалізацію всіма можливими засобами. А що вимагає зобов'язання відновити контроль над спірною частиною території? Тут також можемо звернутися до рішення ЄСПЛ «Ілашку та інші

проти Молдови та Росії», бо саме там встановлено, що це зобов'язання вимагає, по-перше, утримуватися від підтримки сепаратистського режиму, а по-друге, діяти, уживаючи всіх можливих політичних, судових та інших заходів для відновлення контролю над своєю територією [33].

Що ж до України, частину території якої окупували ще в 2014 році, то можемо сказати, що на необхідності дотримання Україною своїх позитивних зобов'язань у сфері прав людини, зокрема, щодо внутрішньо переміщених осіб та інших осіб, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, наголошувала й Рада Європи. Так, Парламентською асамблеєю Ради Європи 12 жовтня 2016 року була схвалена Резолюція № 2133 «Засоби правового захисту від порушень прав людини на українських територіях, що знаходяться поза контролем української влади». В цій Резолюції Генеральна Асамблея засудила діяльність Російської Федерації, зазначила, що такі дії порушують міжнародне право та встановлені принципи. Також було звернення до української влади, заклик її спростити, наскільки це можливо, повсякденне життя мешканців непідконтрольних територій та переміщених осіб з цих районів шляхом спрощення адміністративних процедур для доступу до виплат пенсій і соціальної допомоги, а також сприяння доступу мешканців до правосуддя шляхом належного оснащення і кадрового забезпечення судів в районах, підконтрольних уряду, з юрисдикцією, яка поширюється на непідконтрольні території [123]. Так, звісно ця Резолюція не має обов'язкової сили, але її зміст повністю відповідає тим позиціям, які виклав ЄСПЛ у своїх рішеннях з цього питання.

Також у держави виникають позитивні зобов'язання й у разі застосування зброї під час здійснюваних нею військових операцій, а також й щодо прав постраждалих від конфлікту людей, які реалізуються в межах тієї території, що перебуває під повною її юрисдикцією. В рішенні ЄСПЛ «Маккан та інші проти Сполученого Королівства» від 27 вересня 1995 року вказано, що державні органи зобов'язані планувати операції, пов'язані із застосуванням сили, таким чином, щоб мінімізувати ризик як для життя осіб, проти яких спрямована операція, так і випадкових свідків подій [124]. Крім цього, Європейський суд з прав людини в

своїх рішеннях також наголошував, що на державу покладається позитивне зобов'язання щодо захисту населення від залишків війни, тобто тут мова йде про протипіхотні міни, міни-пастки та ін. Місця їх розміщення повинні бути огородженні, держава також повинна попередити про це місцеве населення, виявити і знищити міни чи інші вибухові пристрої.

Також важливими є зобов'язання щодо внутрішньо переміщених осіб. На міжнародному рівні вимоги щодо прав ВПО у межах європейського правопорядку містяться у Рекомендації Rec(2006)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб, схваленої 5 квітня 2006 р. Якщо коротко, то в цій Рекомендації містяться як негативні зобов'язання держави у сфері забезпечення прав ВПО, наприклад, щодо утримання від дискримінації таких осіб, так і позитивні – здійснення певних, спрямованих на захист та забезпечення прав вимушених переселенців. Так, серед позитивних зобов'язань можна відзначити постачання гуманітарної допомоги. Додатковою мірою є прийняття належних заходів для запобігання діям, які можуть порушити права внутрішньо переміщених осіб на життя, тілесну недоторканність, свободу і безпеку. Окрім цього, обов'язок ефективного розслідування можливих порушень цих прав також входить до переліку. До позитивних зобов'язань також відноситься сприяння возз'єднанню сімей, що були розділені внаслідок внутрішнього переміщення. Держава також повинна вжити належних правових і практичних заходів для того, щоб забезпечити повноцінне реалізування права внутрішньо переміщених осіб голосувати на національних, регіональних або місцевих виборах. Гарантується відсутність будь-яких перешкод для практичної реалізації цього права та інших супутніх заходів [125]. Отже, визначені не лише зобов'язання щодо поваги (негативні зобов'язання), а й широкий спектр позитивних зобов'язань щодо захисту та забезпечення прав людини ВПО.

В контексті проблеми забезпечення позитивних зобов'язань держави, варто зазначити на категорії справ про пенсійне забезпечення громадян, які проживають на тимчасово непідконтрольних органам державної влади територіях.

Улітку 2014 року після початку активної фази антитерористичної операції, Уряд припинив бюджетні виплати на контрольованих незаконними збройними формуваннями територіях окремих районів Донецької та Луганської областей. 07 листопада 2014 року КМУ прийняв постанову № 595 «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей» [126], яка закріпила законодавче обґрунтування для такого припинення.

Одночасно мешканцям непідконтрольних територій запропонували отримувати соціальні виплати й пенсії на територіях, що перебували під контролем Уряду України. Сотні тисяч пенсіонерів з зони бойових дій подали відповідні заяви на отримання пенсійних виплат у територіальних органах ПФУ на звільнених частинах Донецької та Луганської областей, а також у прилеглих районах Харківської, Запорізької та Дніпропетровської областей. З листопада 2014 року для отримання пенсії вони мали отримати довідку про внутрішньо переміщену особу.

У 2016 році, Кабінет Міністрів України ввів жорсткі обмеження, що стосувалися соціальних виплат на контрольованих територіях. Ці обмеження включали вимогу постійного проживання отримувачів на цих територіях, обмеження вибору банку для отримання виплат та фізичну ідентифікацію у відділеннях цього банку. Зазначені обмеження були введені за допомогою постанов Кабінету Міністрів, зокрема «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 08 червня 2016 р. № 365 [127] та «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам» від 05 листопада 2014 р. № 637 [128]. Проте, такі рішення були засуджені національними та міжнародними правозахисними організаціями, ООН та Радою Європи. В результаті, деякі з обмежень було скасовано в судових процесах, наприклад, справі № 826/12123/16 [129], де розглядалася необхідність регулярних перевірок для отримання пенсійних виплат.

У контексті цієї проблеми, Ж. В. Лук’яненко, представник

Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що спеціалізується на питаннях дотримання прав внутрішньо переміщених осіб, приводить приклад ситуації, коли пенсіонер звернувся до Уповноваженого з прав людини, щоб захистити своє право на пенсійне забезпечення. Спочатку він отримував пенсійні виплати як внутрішньо переміщена особа, після того як зареєструвався на підконтрольній органам державної влади території. Проте, через відсутність безкоштовного тимчасового житла, він повернувся до свого колишнього місця проживання в м. Харцизьку, де знаходиться підприємство, на якому він працює. Незважаючи на те, що це підприємство фактично знаходиться на непідконтрольній території, воно здійснює відрахування до Пенсійного фонду України. Однак, пенсіонеру було припинено виплату пенсії, оскільки він не підтвердив свою внутрішню переміщеність, як це вимагає порядок призначення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, затверджений постановою Уряду від 8 червня 2016 року № 365. Та незважаючи на інформацію, що роботодавець сплачує страхові внески за пенсіонера до Пенсійного фонду України, що свідчить про його продовження праці і життя, пенсію було припинено через те, що чоловік повернувся до свого колишнього місця проживання і не підтвердив свою внутрішню переміщеність. Такий підтверджуючий документ вимагається відповідно до порядку призначення (відновлення) соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, затвердженого постановою Уряду від 8 червня 2016 року № 365 [130, с. 28].

Окрім вищезазначеної проблеми, зазначаємо, що українське законодавство не має ефективного засобу компенсації за пошкоджене чи зруйноване майно внаслідок ведення бойових дій. На цьому неодноразово наголошували суди, які вирішували відповідні спори. Так, можемо навести Постанову Верховного Суду від 16 травня 2022 року у справі № 426/245/17, яка стосувалася саме відшкодування шкоди, завданої знищення її майна через попадання і нього снаряду. Суд визначив, що зобов’язання держави з поваги та захисту прав людини не зникають навіть у збройних конфліктах. Однак реалізація права на отримання відшкодування залежить від наявності компенсаційного механізму,

який повинен бути закріплений у окремому законі, але такого закону в Україні немає. Більше того, у законодавстві України не передбачено процедуру виплати відшкодування та чіткі умови для подання майнових вимог до держави. Недолік відповідних положень у законодавстві не перешкоджає особі вимагати компенсації від держави згідно зі статтею 1 ЄКПЛ. Таким чином, рішення підкреслює, що Україна до сих пір не виконала своє позитивне зобов'язання в цій сфері, а саме розробку механізму виплати відшкодування, незважаючи на те, що вже минуло багато років з моменту окупації частини її території та появи цієї проблеми [131].

Отже, робимо висновок, що на державу, територію якої окупували, покладаються як негативні, так і позитивні зобов'язання в сфері захисту прав постраждалих людей. Саме держава відповідальна за забезпечення захисту прав людини під час збройних конфліктів та повинна розробляти механізми, які дозволять якомога ефективніше захистити та забезпечити права людей.

Тому зобов'язання держави в сфері прав людини можуть мати як негативний характер, коли мова йде про утримання від втручання та будь-яких інших дій, що спрямовані на порушення прав та їх обмеження, так і позитивний, що вимагає від держави вчинення дій, які спрямовані на їх захист та забезпечення.

Сучасне право створює узгоджене розуміння зобов'язань держави у сфері прав людини, яке поєднує доктринальні та практичні досягнення міжнародного та національного права. Ці зобов'язання включають повагу, захист та забезпечення прав людини.

У певних випадках держава може відступити від своїх зобов'язань, за умови:

- такий відступ застосовується лише під час воєнного конфлікту або іншої суспільної небезпеки, що реально загрожує національній безпеці;
- відступ відбувається в межах, визначених ситуацією в державі;

- додержуються обмеження, передбачені статтею 15 Європейської конвенції з прав людини;
- такий відступ не суперечить іншим зобов'язанням держави згідно з міжнародним правом.

Важливо зазначити, що обидві сторони конфлікту (окупаційна держава та держава, територію якої окупували) несуть негативні та позитивні обов'язки щодо реалізації, захисту та забезпечення прав людини.

Держава несе відповідальність за забезпечення захисту прав людини під час збройних конфліктів і повинна не лише розробляти механізми, але й забезпечувати їх ефективну роботу для максимально ефективного захисту та забезпечення прав людини.

2.3 Механізм захисту постраждалих від війни.

Війна в Україні негативно впливає на функціонування політичної системи країни. Це призводить до соціальної напруженості, яка є перешкодою для дотримання демократичних цінностей та загрожує деінституціоналізації демократії.

На окупованих територіях громадяни позбавлені захисту своїх основних прав, таких як право на життя та безпеку. Через погіршення соціально-економічної ситуації в країні виникають ускладнення в реалізації прав людини й на решті території України. Громадяни, які рятуються від окупації, змушені тимчасово переїжджати в інші регіони України, що призводить до зростання числа внутрішньо переміщених осіб.

Зважаючи на ці фактори, виникає нагальна потреба в розробці додаткових гарантій прав людини в умовах воєнного стану та їх забезпеченні, а також у більш глибокому аналізі правового статусу внутрішньо переміщених осіб.

Війна в Україні розпочалась у 2014 році, коли країна була недостатньо підготована до юридичного та політичного захисту прав і свобод громадян під

час збройної агресії. Для України новим завданням стало – розроблення та запровадження механізму захисту прав людини та відновлення порушених прав.

Першими кроками у цьому напрямку були прийняті закони України, які заклали основу для становлення дієвого механізму захисту. Зокрема, це Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15 квітня 2014 року та Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20 жовтня 2014 року.

Додатково було прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів з метою конкретизації дій держави в сфері захисту внутрішньо переміщених осіб. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 509 «Про порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи», а також Постанова Кабінету Міністрів України № 505 від 01 жовтня 2014 року «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам» для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг (замінена на Постанову Кабінету Міністрів України № 332 від 20 березня 2022 року) та інші акти.

Одним із наступних кроків у створенні механізму захисту та реалізації прав людини стало створення 20 квітня 2016 року Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, відповідно до Положення про Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України №376 від 08 червня 2016 року [132].

У червні 2022 року в Міністерстві з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України була створена посада Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб. Уповноважений є ключовою посадовою особою в державі, яка захищає права переміщених громадян.

Важливим механізмом захисту прав та свобод людини та допомоги у отриманні статусу внутрішньо переміщеної особи є децентралізація цих питань. Раніше ці питання вирішувалися центральними органами виконавчої влади або

місцевими державними адміністраціями. Наразі процес видачі багатьох документів, пов'язаних із правовим статусом громадян, відбувається через місцеві органи. Це значно спрощує роботу державних органів та сприяє швидшому отриманню необхідної допомоги та інших гарантій прав людини.

Станом на 2022 рік Верховна Рада України прийняла в цілому проект Закону №7255, який уточнює повноваження суб'єктів забезпечення цивільного захисту та імплементує норми міжнародного гуманітарного права у сфері цивільного захисту.

Він включає положення Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року та її Додаткових протоколів та регулює механізми захисту цивільного населення та територій в умовах відсічі та стримування військової агресії Російської Федерації. Закон також конкретизує повноваження органів місцевого самоврядування в сфері цивільного захисту в особливий період.

Україна зробила значний прогрес у забезпеченні та реалізації основоположних прав та свобод людини в умовах збройного конфлікту з початку 2014 року до сьогоднішнього часу. Зокрема, розширилася законодавча база, і триває процес децентралізації питань, пов'язаних з оформленням правового статусу осіб.

Доктрина позитивних зобов'язань держави є важливою складовою забезпечення прав людини. Вона вимагає від держави гарантувати використання людиною своїх прав і свобод, зокрема вжити прийнятних (розумних) та належних заходів для забезпечення та захисту основоположних прав у кожному конкретному випадку [133, с. 7].

Доктрина позитивних зобов'язань держави стосовно захисту прав та основних свобод людини стала ефективнішим інструментом завдяки її застосуванню під час збройних конфліктів. Стандарти, розроблені Європейським Судом з прав людини (ЄСПЛ) створені для розгляду справ, пов'язаних з веденням військових дій або окупацією частини своєї території агресором, успішно застосовуютьсяі ЄСПЛ у справах, пов'язаних з російською агресією на

Донбасі, порушеннями прав людини в Криму та повномасштабним воєнним конфліктом, спричиненим збройною агресією Російської Федерації проти України [132, с. 55].

Христова Г. правильно виділяє два види позитивних зобов'язань держави в умовах збройного протистояння. – в умовах тимчасової втрати контролю над частиною своєї території та ті, що пов'язані з наслідками збройного конфлікту в межах її фактичного територіального контролю [134, с. 58].

Аналізуючи перший вид позитивних зобов'язань, слід відзначити, що Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїх рішеннях неодноразово стверджував, що навіть при обмеженому контролі держави над частиною своєї території – вона повинна вжити всіх можливих та доступних заходів для реалізації, дотримання та захисту прав людини. Наприклад, у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» (заява № 48787/99), ЄСПЛ визнав, що навіть за умов наявності ефективного контролю Російської Федерації над Придністровською Молдавською Республікою, Молдова не звільняється від виконання своїх позитивних зобов'язань згідно з Конвенцією та Протоколами до неї [33].

Описуючи другий вид позитивних зобов'язань, можна визначити деякі їхні категорії. В першу чергу, держава повинна приймати заходи щодо планування та контролю операцій, включаючи застосування сили з летальними наслідками, з метою захисту осіб від наслідків військових дій, включаючи захист населення від вибухонебезпечних залишків війни та інших небезпек. У справі «Маккан та інші проти Сполученого Королівства» визначено принцип, згідно з яким державні органи зобов'язані планувати операції, пов'язані з застосуванням сили, з метою «мінімізування ризику як для життя осіб, проти яких спрямована операція, так і для цивільного населення, а також обмеження використання летальної сили» [124]. В другу чергу, держава повинна нести відповідальність за долі людей під час збройних конфліктів, включаючи обов'язок визначати відповідність за долю зниклих осіб [135, с. 170]. Вищенаведене не виключає, а завуважує, що держава зобов'язана акцентувати увагу на особах, які

перебувають у статусі внутрішньо переміщених. Базові критерії щодо такого захисту та поваги ВПО в розрізі європейського законодавства викладені у Рекомендації Rec (2006) 6 Комітету міністрів Ради Європи для держав-членів щодо внутрішньо переміщених осіб, схваленої 5 квітня 2006 року, а також у відповідних рішеннях суду [125].

Доктрина позитивних зобов'язань держави, розвинута Європейським Судом з прав людини та визнана іншими міжнародними правозахисними установами, є необхідним інструментом для оцінки ефективності виконання державою свого конституційного обов'язку щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини.

Необхідність виконання позитивних зобов'язань залежить від кожної конкретної ситуації та визначається положеннями, випливаючими з практики Європейського Суду з прав людини.

Збройна агресія Росії проти України в 2014 році призвела до порушення демократичного устрою на окупованій території України та порушення основних прав і свобод громадян у цій частині держави. На початку повномасштабного вторгнення Росії до України близько 20% території України перебувало або й досі знаходиться під російською окупацією.

Висновки міжнародних експертів підтверджують, що на непідконтрольній території України порушуються такі основоположні права, як свобода пересування, свобода світогляду та віросповідання, право на мирні зібрання та свободу об'єднання, економічні та соціальні права, право на житло, землю та власність, а також право на охорону здоров'я [136, с. 48].

Умови збройного конфлікту, коли частина території держави перебуває під окупацією, не звільняють цю державу від обов'язку дотримуватися міжнародних норм та правил захисту прав людини. Зокрема, держава зобов'язана продовжувати підтримку та захист основоположних прав та свобод своїх громадян, які залишаються на непідконтрольній території. Крім того, держава повинна організовувати матеріальне відшкодування наслідків окупації.

Однак національна судова практика України не завжди відповідає цим засадам. Так, у справі № 242/1186/18 Верховний Суд відмовив позивачу в відшкодуванні майнової шкоди, завданої внаслідок терористичного акту. Суд визнав, що позивач не довів причинно-наслідкового зв'язку між проведенням антитерористичної операції силами України та руйнуванням її майна.

Це рішення Верховного Суду є неоднозначним. З одного боку, воно відповідає міжнародному праву, яке покладає відповідальність за відшкодування шкоди, завданої внаслідок окупації, на державу-окупанта. З іншого боку, рішення суду може призвести до несправедливого результату для позивача, який поніс збитки внаслідок терористичного акту. У цьому випадку Верховний Суд міг би вжити додаткових заходів для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між проведенням антитерористичної операції та руйнуванням майна позивача. Наприклад, суд міг би призначити експертизу, яка б встановила, чи могло руйнування майна бути спричинене діяльністю українських військових. Крім того, Верховний Суд міг би розглянути можливість відшкодування позивачу шкоди за рахунок коштів, які Україна отримує від міжнародної спільноти в якості компенсації за збитки, завдані внаслідок російської агресії. [137].

У справі № 308/9708/19 Верховний Суд встановив, що Російська Федерація розірвала дипломатичні відносини з Україною 24 лютого 2022 року. Це призвело до припинення роботи посольства Росії в Україні та унеможливило направлення запитів і листів до нього. Верховний Суд вважає, що ця обставина звільняє від обов'язку направлення запитів до посольства Росії щодо їх згоди бути відповідачем у справах щодо відшкодування збитків, спричинених збройною агресією та порушенням суверенітету та територіальної цілісності України. Це рішення Верховного Суду має важливе значення для захисту прав осіб, які зазнали збитків від воєнної агресії Російської Федерації в Україні. Воно фактично відкриває шлях для розгляду таких справ у національних судах України, значно спрощуючи процедуру їх розгляду.

Раніше, для того щоб подати позов до Російської Федерації про відшкодування збитків, необхідно було отримати її згоду на участь у справі. Це було неможливо зробити, оскільки Російська Федерація не визнавала юрисдикцію українських судів.

Рішення Верховного Суду дозволяє ігнорувати судовий імунітет Російської Федерації та не направляти їй виклик до суду. Це означає, що позивачі можуть безпосередньо подавати позови до російських органів влади в українські суди. Таким чином, постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року створює механізм захисту прав осіб, які зазнали збитків від воєнної агресії Російської Федерації, в національних судах України. Це є важливим кроком у виконанні Україною позитивного обов'язку щодо захисту та забезпечення прав свої громадян [138, с. 50-53, 61].

Стаття 53 Конвенції про правову допомогу передбачає, що клопотання про дозвіл примусового виконання рішення направляється до суду Договірної Сторони, де рішення підлягає виконанню. Оскільки Росія не визнає юрисдикцію українських судів, то українські суди не можуть направити клопотання до російських судів. Це ускладнює виконання судових рішень про відшкодування збитків, завданих воєнною агресією Росії. Зміни до Конвенції, які б дозволили українським судам самостійно виносити рішення про дозвіл примусового виконання рішень, могли б покращити ситуацію [139].

Відповідно до Звіту про прямі збитки інфраструктури від руйнувань, спричинених військовою агресією Росії проти України, який був розроблений аналітичним центром при Київській школі економіки, загальна кількість об'єктів житлового фонду в Україні становить 9 171 011. Станом на березень 2023 року було зруйновано 72 713 об'єктів, а 81 149 об'єктів пошкоджено. Загальні прямі збитки інфраструктури оцінюються на суму 53,62 мільярди доларів [140].

Для виправлення такої ситуації було прийнято Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та

Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» № 2923-IX від 23 лютого 2023 року (далі – Закон № 2923-IX), котрий передбачає запровадження механізму компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації [141].

Компенсації надаватимуть виключно за майно, пошкоджене/зруйноване з 24 лютого 2022 року та протягом трьох років після припинення або скасування воєнного стану на території, де такий об'єкт знаходиться (знаходився). Дія закону не поширюватиметься на об'єкти, що на дату введення воєнного стану були на тимчасово окупованій території.

Компенсація буде надаватись за збитки, спричинені пошкодженням або знищенням житлової нерухомості. Право на компенсацію отримають фізичні особи – громадяни України, включаючи членів кооперативів, які викупили житло, але не зареєстрували право власності, замовники будівництва, інвестори пошкоджених або знищених об'єктів нерухомого майна, а також їх спадкоємці (далі – власники). Об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, житлові кооперативи, управителі або особи, уповноважені співвласниками багатоквартирних будинків, зможуть отримати компенсацію за пошкоджене спільне майно. Проте, у випадках пошкодженого майна, грошову компенсацію не передбачено. Замість цього, пропонується відновлення через будівельні роботи та/або надання будівельних матеріалів. Власники знищених квартир та інших житлових приміщень отримають житловий сертифікат, який гарантує державне фінансування придбання квартири або іншого житлового приміщення. Сума фінансування вказується в сертифікаті.

Власники приватних будинків матимуть вибір між отриманням житлового сертифіката для придбання квартири чи будинку або отриманням грошової компенсації, яка буде перераховуватися на спеціальний рахунок для фінансування будівництва. Сертифікат можна використовувати протягом п'яти

років з дня його видачі, але його не можна продавати протягом п’яти років, крім випадків успадкування. Отримувач компенсації протягом п’яти років не матиме права відчужувати житло, придбане або проінвестоване ним з використанням житлового сертифіката. Якщо ціна житла буде нижчою за суму, зазначену в сертифікаті, недоотриману частину компенсації будуть сплачувати отримувачу лише за рахунок грошових коштів, отриманих від Російської Федерації для відшкодування збитків. Подати заяву про надання компенсації за знищене житлове майно можна подати під час дії воєнного стану та протягом одного року з дня його припинення або скасування на території, де такий об’єкт знаходився.

Заяви на отримання компенсації за знищене майно будуть розглядатися та вирішуватися Комісією з розгляду питань щодо надання компенсації. Такі комісії будуть створюватися виконавчими органами місцевих рад, військовими або військово-цивільними адміністраціями населених пунктів, які прийматимуть рішення про надання або відмову у наданні компенсації.

Для фінансування придбання житла отримувач компенсації звертатиметься до визначеної юридичної особи, затвердженої Кабінетом Міністрів України. Ця організація буде зобов’язана розглянути подання у строк, що не перевищує 10 робочих днів. Пріоритетне право на отримання компенсації за знищене нерухоме майно матимуть учасники бойових дій, багатодітні сім’ї та особи з інвалідністю I та II груп.Однак до Закону № 2923-IX постає багато питань з практичної точки зору:

1. Дія закону не поширюється на нерухомість, яка була пошкоджена або зруйнована внаслідок збройної агресії РФ до 24 лютого 2022 року.

2. Закон передбачає компенсацію за зруйновану нерухомість шляхом фінансування будівництва або придбання житла. Проте ця схема не враховує того факту, що деякі власники знищеної нерухомості можуть не мати наміру купувати нове житло або чекати на будівництво будинку. Наприклад, власники, які мають інше житло, або ті, хто вже придбав або отримав житло за рахунок спадщини. Вони можуть потребувати коштів на ремонт, установку сантехніки, систем опалення, меблів та інше обладнання. Крім того, власники зруйнованої

нерухомості не можуть отримати фінансування для будівництва нового будинку, якщо не мають відповідної земельної ділянки.

3. Якщо компенсація, зазначена в житловому сертифікаті, перевищує вартість придбаного житла, недоотримана компенсація буде виплачуватися тільки в разі отримання грошових коштів від Російської Федерації як репарацій або шляхом стягнення коштів з агресора відповідно до рішення суду. Якщо кошти не будуть отримані, то недоотриману компенсацію не буде виплачено. З метою забезпечення можливості використання недоотриманого залишку компенсації на облаштування придбаного житла, доцільно передбачити можливість перерахування коштів на поточний рахунок отримувача.

4. Після купівлі нового житла отримувач компенсації не може вільно розпоряджатися ним протягом п’яти років через заборону на його відчуження. Така умова є несправедливою та сумнівною, оскільки обмежує право особи розпоряджатися своїм майном тільки через те, що її попереднє житло було знищене внаслідок бойових дій.

5. Житловий сертифікат, передбачений законопроєктом, не вимагає обов’язкової відбудови житлової нерухомості у містах, які зазнали значних руйнувань, тому його використання може бути пов’язано з надмірним попитом на житло, а заборона відчуження може штучно утримувати вартість нерухомості на ринку. Термін дії житлових сертифікатів обмежує можливості громадян у виборі нерухомості і може змусити їх згоджуватися на невигідні умови, щоб не втратити компенсацію.

6. Компенсацію за пошкоджений об’єкт не можна отримати у грошовій формі. Її надаватимуть шляхом виконання робіт та/або надання будівельних матеріалів. Законопроєкт не визначає, хто буде замовником робіт та матеріалів. Для компенсації за пошкоджене майно не передбачається право обирати підрядника. У випадку компенсації за зруйноване майно, отримувач може сам обирати об’єкт для придбання/будівництва.

7. Порядок формування Комісії з розгляду питань щодо надання компенсації не визначено належним чином. Згідно з законопроєктом,

персональний склад комісії затверджуватиме виконавчий орган місцевої ради, військова або військово-цивільна адміністрація населеного пункту. Крім того, передбачений перелік осіб, яких можуть залучати до роботи комісії за згодою. Однак, не встановлені формальні вимоги щодо осіб, які повинні перебувати в складі комісії на постійній основі. Це може призвести до зловживань під час формування та ухвалення рішень комісіями.

Проблема відшкодування пошкодженого або зруйнованого майна юридичним особам залишається актуальною. За відсутності національних та міжнародних механізмів компенсації, власники підприємств змушені звертатись до Європейського суду з прав людини, хоча такі звернення не гарантують отримання матеріальної компенсації. Однак вони дозволяють встановити факт порушення прав та сприяють майбутньому створенню національних та міжнародних механізмів компенсації.

Наприклад, Група Метінвест, яка належить Рінату Ахметову та Вадиму Новинському, подала позови до ЄСПЛ проти Росії. Ці позови стосуються шкоди, завданої майну та власності Групи на території Маріуполя та інших регіонах України з 24 лютого 2022 року. Зокрема, були зруйновані комбінати «Азовсталь» та ММК імені Ілліча. Група Метінвест стверджує, що Росія порушує її права відповідно до статті 1 Протоколу 1 до Європейської конвенції з прав людини, завдаючи значних збитків та руйнування її активів, позбавляючи Групу контролю над ними і фактично позбавляючи права власності на активи, а також позбавляючи можливості використовувати їх у комерційних цілях та отримувати дохід [142].

На сьогоднішній день в Україні відсутній ефективний механізм відновлення порушених прав власності внаслідок бойових дій. Постраждалі можуть звернутися до суду, але рішення українських судів про відшкодування збитків проти Російської Федерації не можуть бути виконані на території держави-агресора без дозволу на примусове виконання. Оскільки такий дозвіл не буде надано, то виконання рішень українських судів на території Росії є неможливим.

У механізмі захисту постраждалих від війни важливе місце займає інститут внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Правове регулювання цього інституту розпочалося з документа «Підбір та аналіз правових норм», розробленого спеціальним представником Генерального секретаря ООН. Цей документ був представлений Комісії з прав людини у 1996 році. У документі розглянуто міжнародні норми з прав людини, положення гуманітарного права та аналогічні правові норми про біженців. На основі цього аналізу зроблено висновок, що хоча правові норми охоплюють багато питань, пов'язаних з ВПО, все ж таки є важливі сфери, які не забезпечують адекватної основи для надання цим особам захисту та допомоги [143, с. 433].

На основі документа «Підбір та аналіз правових норм» було розроблено Керівні принципи з питань про переміщення осіб всередині країни (Guiding Principles on Internal Displacement, 1998). Ці принципи визначають, що ВПО – це особи, які були змушені залишити свій дім внаслідок збройних конфліктів, порушень прав людини, стихійних лих або інших загрожуючих людині обставин, залишаючись в межає кордонів своєї країни [144].

Керівні принципи щодо внутрішнього переміщення визначають права та обов'язки держав щодо ВПО. До позитивних зобов'язань держав щодо ВПО належать зобов'язання розслідувати і карати винних осіб, які призвели до вимушеного переселення, а також зобов'язання забезпечити безпечне повернення ВПО.

Ці зобов'язання випливають з першочергової відповідальності держави за захист прав людини у ситуації збройних конфліктів та наслідків бойових дій. Вони були визнані Європейським судом з прав людини, але не визначають обсягу та характеру позитивних зобов'язань України в умовах конфлікту та його наслідків. Оцінка ЄСПЛ буде залежати від індивідуальних обставин кожної конкретної справи.

Державний суверенітет не обмежується правом держави на управління своїми внутрішніми справами. Він також передбачає обов'язок держави забезпечувати права та добробут своїх громадян, не допускаючи дискримінації.

Цей обов’язок випливає з міжнародного та гуманітарного права. Суверенітет держави також передбачає відповідальність щодо людей, які перебувають на її території. Забезпечення безпеки, благополуччя та свободи населення лежить у відповідальності самої держави. Жодна легітимна держава не може ігнорувати свій обов’язок захищати права всіх своїх громадян. Ефективний суверенітет передбачає наявність правової системи, що задовольняє потреби населення. Особи, що переміщуються в межах своєї країни, мають той же обсяг прав, що й особи, які не переміщалися взагалі. Переміщення змушує людей залишити свої домівки та звичний спосіб життя, що робить їх особливо вразливими. Держави повинні надавати ВПО спеціальні заходи захисту та допомоги, щоб компенсувати цю вразливість і забезпечити їм рівні права та можливості з тими, хто не був змушений переміщатися.

Не завжди органи влади, які відповідають за захист ВПО, можуть або бажають виконувати свої обов’язки. У деяких випадках вони можуть навіть брати участь у примусовому виселення цивільних осіб (відселення з зони активних бойових дій тощо). У такому разі держави зобов’язані прийняти гуманітарну допомогу від міжнародних партнерів. Однак міжнародні актори не повинні заміняти національну відповідальність. Їхня роль полягає в тому, щоб заохочувати держави виконувати свої обов’язки за міжнародним правом і підтримувати розвиток національного та місцевого потенціалу для їх виконання.

Тому держави, їхні органи та установи несуть відповідальність за дотримання прав людини у всі часи. У період конфлікту всі його сторони зобов’язані поважати міжнародне гуманітарне право.

Збройні конфлікти створюють серйозні виклики для забезпечення та захисту прав людини. Війна породжує небезпеку та нестабільність, руйнує соціальні та правові структури. В таких умовах міжнародна підтримка є важливою для забезпечення та захисту прав людини.

По-перше, міжнародна підтримка засвідчує міжнародне визнання необхідності захисту прав людини під час війни. Це демонструє, що порушення прав людини є неприпустимими незалежно від обставин, і що міжнародне

співтовариство приділяє увагу цьому питанню. Таке визнання створює тиск на конфліктуючі сторони та може спонукати їх до зниження насилля та поваги до прав людини.

Генеральна Асамблея ООН засудила вторгнення Росії в Україну та закликала Москву негайно вивести всі свої сили з України. Резолюція ГА ООН вимагає від РФ припинити вторгнення, звільнити окуповані Крим та ОРДЛО та повністю вивести збройні сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів. Ухвалена резолюція також засуджує рішення Російської Федерації щодо статусу окремих районів Донецької та Луганської областей, яке порушує територіальну цілісність та суверенітет України і суперечить принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй [145].

У відповідь на російську агресію проти України Україна та її міжнародні партнери запровадили широкий спектр санкцій проти Російської Федерації. Ці санкції охоплюють всі сфери економіки та політичного життя Росії. На сьогоднішній день Росія є найбільш підсанкційною країною у світі. Санкції є ефективним інструментом впливу на Росію, оскільки вони завдають їй значної економічної та політичної шкоди.

По-друге, міжнародна підтримка надає практичні ресурси для забезпечення прав людини. Це може включати, як фінансову допомогу, так і постачання гуманітарної допомоги. Ці ресурси допомагають забезпечити доступ до основних потреб населення, медичну допомогу, житло та інші необхідні послуги. Важливо, що міжнародна підтримка сприяє не лише наданню допомоги відразу, але й розвитку стійких систем та інфраструктури, які забезпечують тривалий захист прав людини.

Чудовим прикладом слугує сусідня Польща, котра відгукнулася на прохання допомогти Україні та спростила процедуру перетину кордону для біженців з України. Вона прийняла мільйони людей і надала їм допомогу у багатьох аспектах, включаючи житло, одяг, ліки, фінансову щомісячну допомогу, можливості знайти роботу та користуватися безкоштовним проїздом всередині держави. Польща також грає важливу роль у фінансовій та військовій

допомозі для України. За даними Інституту світового господарства в Німеччині, Польща займає друге місце серед країн, що надали допомогу Україні, після США. Вона надала значну військову допомогу, включаючи техніку, обмундирування та фінансову підтримку. Загалом, допомога Україні оцінюється вартістю майже 11 млрд євро за даними станом на квітень 2023 року. Польща також виконує важливу роль у транзиті зброї з інших країн. Надходження допомоги від Польщі продовжується, і розглядається новий пакет постачань [146; 147].

По-третє, міжнародна підтримка сприяє підтримці міжнародних стандартів прав людини в умовах конфлікту. Міжнародні організації та експерти можуть виконувати спостереження, надавати консультації з правових питань та сприяти розвитку системи правосуддя. Вони можуть також допомогти в проведенні розслідувань щодо порушень прав людини та покаранні винних. Це допомагає підтримувати дотримання міжнародних норм та зобов'язань, які країна прийняла.

У березні 2022 року була створена спільна слідча група для розслідування злочинів, скоєних Росією на території України. Ця група включає Литву, Польщу, Естонію, Латвію, Словаччину та Румунію, всі держави, що зібрали значну кількість свідчень від українських біженців. Вона є найбільшою слідчою групою, що діє в рамках Європейського суду щодо злочинів проти людяності (Євроюст) [148].

Євроюст отримав дозвіл на збір, обробку та зберігання доказів воєнних злочинів, скоєних в Україні. Це включає супутникові знімки, фотографії, відео, аудіозаписи, а також ДНК-індикатори та відбитки пальців. Це дозволяє збирати надійні докази для проведення розслідувань та притягнення винних осіб до відповідальності за воєнні злочини. За останньою інформацією Євроюсту, розслідування російських воєнних злочинів наразі ведуться у 21 країні, а також за підтримки організацій, таких як Міжнародний кримінальний суд (МКС).

Загалом, міжнародна підтримка грає незамінну роль у забезпеченні та захисті прав людини під час війни. Вона засвідчує міжнародне визнання

важливості цих прав, надає практичні ресурси для їх забезпечення та сприяє дотриманню міжнародних стандартів. Саме через міжнародну співпрацю та підтримку можливе покращення ситуації з правами людини та відновлення миру після воєнного конфлікту.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки:

1. Механізм забезпечення та реалізації основоположних прав та свобод людини в умовах збройного конфлікту в Україні зазнав значного прогресу з початку 2014 року. Це включає розширення законодавчої бази та децентралізацію питань оформлення правового статусу осіб.

2. Розроблена Європейським судом з прав людини та визнана іншими міжнародними правозахисними установами доктрина позитивних зобов'язань держави є необхідним інструментом оцінки ефективності виконання нею свого конституційного обов'язку щодо утвердження й забезпечення прав і свобод людини. Це означає, що держава повинна вживати всіх необхідних заходів для забезпечення прав людини, навіть якщо це вимагає від неї додаткових зусиль.

3. Умови збройного конфлікту вимагають від держави, яка має окуповану територію, дотримуватися всіх міжнародних норм та правил для забезпечення захисту основних прав та свобод громадян, що залишилися на непідконтрольній території України. Однак, існують розбіжності між цими положеннями та національною судовою практикою, що свідчить про необхідність удосконалення українського законодавства.

4. Важливим завданням сьогодення є правове забезпечення, реалізація та захист прав ВПО. З огляду на практику національних судів та ЄСПЛ, держава повинна виконувати позитивні зобов'язання щодо забезпечення повного дотримання прав та свобод цієї категорії осіб та запобігання свавільному обмеженню з боку державних органів.

В Україні відбувся певний прогрес у законодавстві та його реалізації з боку державних органів у сфері захисту та реалізації прав ВПО. Однак, ці процеси потребують подальшого розвитку та удосконалення. Міжнародна підтримка,

зокрема з боку ЄСПЛ та інших міжнародних організацій, відіграє важливу роль у цьому процесі.

Висновки до розділу ІІ

Умови воєнного стану породжують додаткові повноваження для державних органів та посадових осіб, але при цьому збільшується і юридична відповідальність за їхні дії. Забезпечення юридичної відповідальності є невід'ємною частиною механізму захисту прав людини в умовах воєнного стану, призначеною для уникнення зловживань владою. Таким чином, громадяни та посадові особи, які порушують права та свободи людини, повинні нести відповідальність за свої дії.

Важливо відзначити, що гарантії прав і свобод людини є необхідною складовою конституційного механізму захисту прав людини, що забезпечує доступ до судової захисту та захист від дій державних органів та їх посадових осіб. Юридична відповідальність громадян та посадових осіб органів публічної влади в умовах воєнного стану стає обов'язковою для захисту прав та свобод людини і забезпечення принципів правової держави.

Також важливо враховувати, що обидві сторони конфлікту несуть негативні та позитивні обов'язки стосовно реалізації, захисту та забезпечення прав людини. Держава повинна брати на себе відповідальність за забезпечення захисту прав людини під час збройних конфліктів, розробляти та забезпечувати ефективну роботу механізмів для максимального захисту та забезпечення прав людини в умовах конфлікту. Наприкінці, необхідно визнати, що позитивний розвиток законодавства та його реалізація в сфері захисту прав ВПО потребують більшої деталізації та структуризації в Україні.

РОЗДІЛ 3
ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

3.1 Органи публічної влади в механізмі забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.

Україна – демократична держава, з народом на чолі управління державою. Органи публічної влади виступають одним з основних інститутів демократичної держави. Україна визнає та гарантує свої інститути демократії (ст 7 Конституції України). Органи публічної влади представлені органами державної влади та органами місцевого самоврядування, зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України) [25].

В умовах воєнного стану, забезпечення прав людини є пріоритетним завданням для органів публічної влади. Незважаючи на те, що військове керівництво може приймати ключові рішення та брати на себе керівну роль у таких умовах, це не означає, що механізм захисту та забезпечення прав людини обмежується. Навпаки, він залишається недоторканим і важливим аспектом суспільного устрою, що має на меті гарантувати дотримання прав та свобод громадян незалежно від ситуації чи контексту.

У контексті воєнного стану, публічна влада може бути розподілена на різні види, враховуючи їх функції та повноваження. Одним з таких видів є військова влада, яка відповідає за контроль над армією та забезпечення безпеки держави. Інший вид публічної влади включає органи, що забезпечують функціонування та захист прав людини в умовах воєнного стану. Це можуть бути органи державного управління, які відповідають за гарантування прав людини, зокрема, органи юстиції та органи, що контролюють діяльність влади. Значну роль також відіграють органи громадського самоврядування, які активно виступають за захист прав та інтересів громадян у період воєнного конфлікту.

Однак як у мирний, так і у воєнний час, в основі діяльності органів публічної влади має бути принцип верховенства права, що закріплений у ст. 8 Конституції України. Цей принцип спрямований на утвердження права, як фактора спрямованого на прогресивний, демократичний та гуманістичний розвиток суспільства й держави. Цей принцип пов'язаний насамперед із пріоритетністю в суспільстві прав людини, закріпленням їх на законодавчому рівні, правовою рівністю, пануванням у суспільному та державному житті таких законів, котрі виражають волю більшості або всього населення країни, втілюючи при цьому загальнолюдські цінності та ідеали, взаємною відповідальністю особи й держави. Також він характеризується верховенством Конституції України та законів у правовій системі, правовою зв'язаністю всіх суб'єктів правовідносин. Із принципу верховенства права постає, що правові норми є обов'язковими для всіх правових інституцій рівною мірою, як і для громадян [149, с. 57].

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Від ступеня дотримання органами публічної влади законності під час здійснення своєї діяльності залежить рівень забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

У контексті воєнного стану, правовий режим передбачає зміну функціонування органів публічної влади шляхом розширення їх компетенції. Важливо відзначити, що ці зміни не впливають на баланс повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою владою, зберігаючи принцип стримувань та противаг. Однак, відбувається розширення повноважень Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування, військового командування та правоохоронних органів.

Президент України, як складова органів публічної влади, виконує роль гаранта забезпечення прав і свобод людини під час воєнного стану. Він також відповідає за захист державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України та прав і свобод людини і громадянина (ст. 102). Для здійснення своїх функцій, Президент має право створювати

консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (п. 28 ст. 106 Конституції). Крім того, Президент має контролюючі повноваження, зокрема згідно з ч. 2 ст. 93 Конституції, він може наполягати на розгляді Верховною Радою України невідкладного законопроекту і має право вето, яке може бути подолане за допомогою 2/3 голосів від конституційного складу Верховної Ради. Крім того, Кабінет Міністрів України несе відповідальність перед Президентом (ч. 2 ст. 113 Конституції). Таким чином, Конституція надає Президенту перевагу у контролі за діяльністю виконавчої влади.

Під час введення воєнного стану, Президент України отримує додаткові повноваження. Він має право створювати військові адміністрації та залучати Збройні Сили України, інші військові формування та правоохоронні органи для здійснення заходів, пов'язаних з правовим режимом воєнного стану. Президент також здійснює загальне керівництво за їх діяльністю та стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами через Генеральний штаб Збройних Сил України. Крім того, він визначає порядок проходження військової служби.(ч. 1 ст. 11 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану») [15].

На сьогоднішній день стають актуальними повноваження, зазначені в частині 2 вищезазначеної статті, зокрема прийняття рішення про відсторонення посадової особи від займаної посади, призначення та звільнення особи, яка підпадає під повноваження Президента, а також перекладання виконання таких обов'язків на іншу особу на відповідний період. Ці повноваження глави держави стали новими елементами воєнного законодавства, оскільки Верховна Рада України внесла їх до відповідного закону у травні 2022 року.

Для реалізації цих повноважень повинні існувати дві вимоги: по-перше, посадова особа повинна бути призначена президентом; по-друге, посадова особа може бути звільнена зі своєї посади президентом у відповідності до чинного законодавства. Тобто Президент України може реалізувати свої повноваження у сфері кадрової політики тільки, якщо були дотримано ці дві умови.

Однак на практиці, 19 липня 2022 року Президент України видає Указ «Про звільнення І. Венедіктової з посади Генерального прокурора» № 518/2022 від 19 липня 2022 року [150], котрий було узгоджено Постановою Верховної Ради України «Про надання згоди на звільнення Президентом України Венедіктової І. В. з посади Генерального прокурора» № 2433-IX від 19 липня 2022 року [151]. Основний закон та ЗУ «Про прокуратуру» №1697-VII від 14 жовтня 2014 року (далі – Закон №1697-VII) [152], не передбачають можливість звільнення Президентом Генерального прокурора, а Законом № 389-VIII не передбачено процедури звільнення посадових осіб таким же чином, як вони призначались. Генеральний прокурор призначається на посаду та звільняється з посади Президентом за згодою парламенту (п. 25 ч. 1 ст. 85, п. 11 ч 1 ст. 106, ч. 3 ст. 131-1 Конституції). Цей порядок призначення та звільнення Генерального прокурора розкривається в ст. 40, 42 Закону №1697-VII, а також в ст. 212 Регламенту Верховної Ради України [21]. Також окремо передбачено процедуру висловлення недовіри Генеральному прокурору.

Відповідно до ст. 131-1 Конституції України, Генеральний прокурор має строк повноважень тривалістю шість років, і його можна звільнити з посади достроково лише відповідно до встановлених Конституцією та законом підстав і процедур. Крім того, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 16 профільного закону, звільнення Генерального прокурора має спеціальний порядок, що є однією з гарантій його незалежності. Таким чином, звільнення Генерального прокурора можливе лише за визначених Конституцією та законом підстав.

Конституція передбачає одну таку ситуацію, коли Верховна Рада самостійно висловлює недовіру Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади (п. 25 ч. 1 ст. 85, ч. 5 ст. 131-1 Конституції). У цьому випадку Президенту не потрібно видавати окремий указ про звільнення Генерального прокурора. Отже, з формальної точки зору, процедура звільнення І. Венедіктової не була дотримана.

Президент має компетенцію приймати рішення щодо призову на строкову військову службу та мобілізації громадян України, а також щодо введення

воєнного стану в Україні або в окремих місцевостях у разі загрози нападу або небезпеки державній незалежності. Захист Вітчизни є обов'язком громадян України згідно зі статтею 65 Конституції України та статтею 17 Закону України «Про оборону України». Конституційний обов'язок громадян України полягає у захисті Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що визначено в статті 65 Конституції України, статті 17 Закону України «Про оборону України» та статті 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» [107, 67].

Однак інструмент мобілізації має двозначний характер, якщо розглядати його з точки зору захисту прав людини. Хоча мобілізація є ефективним механізмом захисту країни та суспільства від агресора, необхідно враховувати права громадян, які підлягають призову. Наприклад, військовозобов'язані обмежуються у праві заробляти собі на життя працею, яку вони обирають або на яку погоджуються (відповідно до ст. 43 Конституції України), що суперечить соціальній спрямованості внутрішньої політики країни. Але, на нашу думку, інститут військової служби можна вдосконалити шляхом залучення власників цивільної вогнепальної зброї до лав Збройних сил України, Національної гвардії України та Сил територіальної оборони Збройних сил України.

Шляхом доопрацювання системи військової підготовки за швейцарським зразком можна запобігти порушенню прав людини. У цій системі всі фізично спроможні чоловіки віком від 20 до 34 років призиваються на строкову військову або альтернативну цивільну службу, тривалість якої залежить від спеціалізації солдатів і становить до п'яти місяців. Після цього їм необхідно пройти щорічну тритижневу перепідготовку протягом семи-десяти років. До служби на добровільній основі також залучаються жінки. Така система може бути ідеальним компромісом між противниками 12-місячної строкової служби, яка існує в Україні, та її прихильниками. Скорочення строку служби сприятиме збільшенню чисельності Збройних сил України та Національної гвардії України, зменшуючи психологічний вплив тимчасових обставин на молодь. Застосування обов'язкових щорічних військових зборів також забезпечить підтримку

загального рівня навичок та вмінь військовозобов'язаних, які вони отримали під час строкової служби.

Також інститут військової підготовки можна значно вдосконалити шляхом легалізації володіння зброєю в Україні. Напружена ситуація на сході України протягом 2021 року і загроза повномасштабного вторгнення Російської Федерації в 2022 році змусили Верховну Раду України провести перше читання проекту Закону «Про право на цивільну вогнепальну зброю» №5708 від 23 лютого 2022 року [153] та Закону «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» № 2114-IX від 03.03.2022 року [154]. Легалізація зброї в Україні завжди було дискусійним питанням, однак після 24 лютого 2022 р. погляди українців змінилися, про що свідчить порівняння результатів дослідження платформи Sociostream від 2018 р. [155] та соціологічної групи «Рейтинг» від 23 травня 2022 р. [156]. Якщо у 2018 р. за легалізацію виступало 18% українців, 56% проти та 26% мали сумнів, то у 2022 р. частка «прихильників» зросла до 58%, коли в той же час 39% респондентів виразили протилежну думку та 3 % мали сумніви. Тобто, як ми бачимо, українці вже готові захищати себе, а отже і Україна готова до легалізації зброї.

Багато хто вказує на можливість легковажного ставлення деяких громадян до процесу отримання та покупки зброї. Однак, легалізація може суттєво покращити обороноздатність України, якщо вдосконалити сам інститут володіння зброєю. Цікавим виходом з цієї ситуації буде встановлення додаткових умов для володіння зброєю після отримання відповідного дозволу: по-перше, включення обов'язкової інтервальної військової підготовки згідно з моделлю, яку було згадано раніше; по-друге, залучення власників зброї до резерву Сил територіальної оборони Збройних сил України.

Таким чином, запропоновані ідеї націлені на досягнення консенсусу між інтересами держави та суспільства, що призведе до наступного: по-перше, впровадження необтяжливої форми військової підготовки, що дозволить створити «країну-армію»; по-друге, запобігання легковажному ставленню до зброї серед населення та зміцнення особистої відповідальності при отриманні

дозволу на володіння нею; по-третє, збільшення, як кількості громадян, підготовлених до захисту, так і кількості доступної зброї; по-четверте, прискорення розгортання підготовленого резерву оборони України.

Під час повномасштабного вторгнення 2022 року, президент України використав своє повноваження з помилування, згідно з п. 27 ч. 1 ст. 106 Конституції, як екстраординарний захід в умовах воєнного стану. Відповідно до цього, Міністерство юстиції повідомило, що президент видав три укази про помилування, які дозволили 363 особам покинути в'язницю та долучитися до захисту України. Засуджені мали можливість звернутися до прокуратури і суду для звільнення з-під варти за статтею 616 Кримінального процесуального кодексу України [157].

У березні 2021 року Семенченко, перший командир добровольчого батальйону «Донбас» і колишній депутат Верховної ради, був ув'язнений. Разом з ним ще 8 осіб були звинувачені у створенні «незаконного збройного формування» – приватної військової компанії «Донбас», а також в незаконному зберіганні зброї і боєприпасів. Семенченка також підозрювали у випадку обстрілу будівлі телеканалу «112» в Києві, але постраждалих не було. На додаток до Семенченка, інші фігуранти відомих кримінальних справ, такі як Сергій Торбін (позивний «Опер», боєць колишньої спецроти МВС «Торнадо») і його побратими, які були засуджені за вбивство активістки Катерини Гандзюк, також вийшли з-під вартиці і вирушили на фронт. Катерина Гандзюк була облита сірчаною кислотою біля свого будинку 31 липня 2018 року і померла через три місяці в лікарні [158].

Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) є ключовим органом у забезпеченні національної безпеки і оборони України. У ході повномасштабного вторгнення Росії в Україну РНБО відіграє важливу роль у захисті країни від російської агресії.

Рада національної безпеки і оборони України (РНБО) діє у межах повноважень, визначених Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР [159]. Згідно з цим

законом, РНБО виконує різні важливі завдання, включаючи розробку стратегій безпеки, координацію дій між відповідними органами, прийняття рішень щодо мобілізації ресурсів, організацію співпраці з міжнародними партнерами та контроль за виконанням рішень.

Одним із ключових завдань РНБО є визначення стратегічних пріоритетів та забезпечення ефективної взаємодії органів влади для реагування на загрози та забезпечення безпеки, особливо у воєнний період. Рада національної безпеки відіграє важливу роль у забезпеченні безпеки держави, захисту її інтересів та координації дій відповідних органів для ефективного реагування на виклики та загрози національній безпеці.

РНБО також має повноваження запроваджувати санкції згідно з законодавством України. Запровадження санкцій є ефективним інструментом, яким РНБО може скористатися для забезпечення національної безпеки та захисту інтересів України.

Рада відіграла ключову роль у захисті України від російського вторгнення 24 лютого 2022 року, ухвалюючи рішення про введення воєнного стану, розроблення плану оборони та координацію дій державних органів. Вона має повноваження щодо запровадження санкцій у відповідності до законодавства країни. Запровадження санкцій є одним із ефективних інструментів, яким РНБО може скористатися для забезпечення національної безпеки та захисту інтересів України.

Санкції, запроваджені РНБО, можуть включати різні заходи, такі як економічні обмеження, фінансові санкції, заборону на в’їзд в країну, заморожування активів тощо. Ці заходи можуть бути спрямовані проти окремих осіб, організацій, компаній або держав, які вважаються загрозою для національної безпеки України.

Відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2023 року, запроваджені персональні спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи до 300 фізичних осіб та 141 юридичної особи. Ці обмеження включають повне припинення торговельних операцій, обмеження

транзиту ресурсів та перевезень, заборону виведення капіталів, зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань, анулювання дозволів, заборону участі в приватизації та закупівлях, а також обмеження в'їзду іноземних суден та кораблів. Ці заходи мають на меті забезпечити національну безпеку та захист інтересів України [160].

Верховна Рада України, як єдиний законодавчій орган країни, відіграє значну роль у системі гарантії реалізації та забезпечення прав і свобод людини під час дії воєнного стану. У чинній Конституції визначено статус Верховної Ради України як «єдиного органу законодавчої влади» (ст. 75 Конституції України). Як роз'яснив Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 17 жовтня 2002 року № 17-рп/2002 (у справі щодо повноважності Верховної Ради України), «визначення Верховної Ради України єдиним органом законодавчої влади означає, що жоден інший орган державної влади не уповноважений ухвалювати закони» [161].

Парламент має активну роль у введенні воєнного стану. Відповідно до процедури, передбаченої статтею 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Верховна Рада України збирається на засідання протягом двох днів без додаткового скликання і розглядає питання щодо затвердження указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її територіях.

Введення воєнного стану має значний вплив на режим роботи Верховної Ради. З початком повномасштабного вторгнення Росії, парламент вніс суттєві зміни до свого режиму роботи – були запроваджені закриті пленарні засідання, робота за принципом консенсусу та мінімізація політичних дискусій та обговорень у сесійній залі для ухвалення критично важливих законопроектів, що були визначені на погоджувальній раді. Опозиційні фракції у Верховній Раді заявили про припинення внутрішньополітичних конфліктів та згуртування парламенту в неформальну «оборонну коаліцію» для перемоги України. Під час воєнного стану порядок денний та місце проведення засідань Верховної Ради не анонсується. Проте всі засідання все ж проводилися в сесійній залі на вулиці

Грушевського. Крім того, були скасовані прямі трансляції та видалено певну частину публічної інформації щодо народних депутатів, голосувань, стенограм і т.д.

Введення воєнного стану також має вплив на термін повноважень парламенту. Відповідно до закону, якщо строк повноважень парламенту закінчується під час тривання воєнного стану, ці повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії новообраної Верховної Ради України після скасування воєнного стану.

Парламент впливає на правовий статус людини під час надзвичайних режимів через свої повноваження, що передбачені в статті 85 Конституції України. Серед найбільш актуальних повноважень парламенту в сфері прав людини можна виділити такі:

1. прийняття законів;

2. затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

3. визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору;

4. затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;

5. оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;

6. надання законом згоди на обов’язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України;

7. здійснення парламентського контролю у межах, визначених Конституцією та законом.

У контексті реалізації своїх повноважень парламент створює та вдосконалює законодавство, що вимагає високого рівня дотримання юридичної

техніки. Тому запровадження воєнного стану не може бути умовою відступу від високого рівня якості закону.

Однак сталою є практика Конституційного Суду України щодо визнання неконституційними законів у зв'язку з їх невідповідністю критерію «якості закону». Як зауважував Конституційний Суд України у рішенні № 22-рп/2004 від 24 грудня 2004 року, відповідно до частини другої статті 3 Конституції України головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини; забезпечення прав і свобод, крім усього іншого, потребує, зокрема, законодавчого закріплення механізмів (процедур), які створюють реальні можливості для здійснення кожним громадянином прав і свобод [162].

Стосовно цього критерію у пунктах 11 та 75 Висновку № 11 (2008) Консультативної Ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень» зазначено про те, що до числа зовнішніх показників, від яких залежить якість судового рішення, відноситься якість законів, прийнятих законодавчими органами (зокрема, досконалість написання проектів законів або чіткість у змісті законів, а також відсутність порушень процесуальних правил) [163].

У спеціальному Дослідженні Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія; Venice Commission) під назвою «Мірило правовладдя» («Rule of law checklist», розроблене і затверджене на 106-й пленарній сесії 11–12 березня 2016 року), термін «право» (law) охоплює не тільки конституції, міжнародне право, статутне право та підзаконні акти, але також, за потреби, включає суддєствоpене право (judge-made law), такі як загальноприйняті норми, які є обов'язковими. Будь-який припис права має бути доступним і передбачуваним (рішення ЄСПЛ у справах «Ачур проти Франції», заява № 67335/01, п. 42; «Кононов проти Латвії», заява № 36376/04, п 185) [164].

Недотримання принципу якості закону призводить до неналежного дотримання прав людини та загрози їх реалізації, що у свою чергу змушує людину звертатися до суду за поновленням своїх прав, котре не завжди можливе в умовах воєнного стану. Прикладом може слугувати справа №990/6/22 за

позовом військовослужбовця до Верховної Ради України в особі Апарату Верховної Ради України про визнання дій та бездіяльності протиправними та зобов'язання вчинити дії [165].

Відповідно до обставин справи, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 06 грудня 2016 року № 1774-VIII (далі – Закон № 1774-VIII) внесено зміни до ст. 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [166]. Однак в закон внесено зміни в частину 2 відповідної статті, в той час, як такої частини в даній статті немає, але є пункти. Тобто Верховною Радою України була допущена технічна помилка і переплутана частину з п.статті. В той час, як в редакції Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» фактично внесли зміни саме в пункт 2, а не в частину 2. На обґрунтування своїх вимог позивач зазначив, що на офіційному вебсайті парламенту (http://zakon.rada.gov.ua – прим. Авт.) редакція статті 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» викладена некоректно внаслідок технічно неправильного відображення змін, внесених Законом № 1774-VIII, що впливає на право позивача на отримання передбаченої пп.4 п. 2 ст. 16 цього Закону одноразової грошової допомоги.

Однак як Касаційний адміністративний суд, так і Велика Палата Верховного Суду відмовили у відкритті провадження по даній позовній заяві, оскільки на думку суду, питання виправлення помилок в текстах законів має здійснюватися шляхом прийняття ВРУ нового закону, а не шляхом оскарження дій Верховної Ради України в частині законотворчості в судовому порядку [165].

Конституційний Суд України, у своєму рішенні від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022, стверджує, що з аналізу взаємозв'язку частин першої, другої, п'ятої статті 17 Конституції України з частиною першою статті 46 та частиною першою статті 65 Основного Закону України випливає «конституційна обов'язковість держави надання особам України, які служать в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членам їхніх родин та особам, що захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканість України під

час агресії Російської Федерації з початку лютого 2014 року, спеціального юридичного статусу з наданням відповідних соціальних гарантій високого рівня» [167].

Аналізуючи рівень соціального захисту оборонців державного суверенітету України, виходить, що показником рівня гарантованості їх прав може бути не лише кількість та якість цих гарантій, але і рівень їх доступності. Це видно з проблеми, виявленої у справі № 990/6/22, де технічна помилка при публікації закону призвела до обмеження доступу військовослужбовців до гарантій у цілому.

Цей прецедент свідчить про можливість помилок у нашому законодавстві, які можуть бути наслідком недостатньої якості підготовки законопроектів. Враховуючи цей випадок, військовослужбовці та цивільні особи, які мають право на компенсацію за поранення, зруйноване житло, пошкоджене майно та інші ситуації, пов’язані з помилками у законодавстві, можуть стикнутись не тільки з відсутністю допомоги, але й з сумнівними перспективами оскарження таких дій держави у суді. Єдиним реальним варіантом є виправлення подібних помилок з боку парламенту.

Особливий сенс критерій якості закону набуває, коли справа стосується обмеження прав і свобод людини. Саме парламент визначає порядок введення правового режиму воєнного стану, встановлює компетенцію відповідних органів та визначає перелік та зміст заходів, які застосовуються під час воєнного стану. Діяльність парламенту в контексті національної безпеки торкається інтересів суспільства та окремих осіб. Якщо у мирний час обмеження прав і свобод людини є недопустимими при прийнятті будь-яких рішень, то під час воєнного стану такі обмеження майже неможливо уникнути. З цим на увазі, зазначені обмеження повинні бути чітко регламентовані та введені з обґрунтуванням і визначеними строками дії, з дотриманням принципу пропорційності втручання у права і свободи людини.

Як відзначає М. Савчин, обмеження основних прав можливі лише на підставі закону, оскільки народ делегує такі повноваження виключно

парламенту як найвищому представницькому органу влади. Прийняття закону саме парламентом гарантує відкриту дискусію щодо правового характеру можливих обмежень, які можуть виникати при здійсненні суб'єктивних прав особи.

У випадку регулювання соціальних прав, парламент надає уряду та адміністрації достатню свободу розсуду в сфері реалізації соціально-правової політики. Проте в законі повинні бути чітко визначені засоби та інструменти можливих обмежень прав людини, тобто уряд і адміністрація не мають права самостійно визначати ці засоби. Неприпустимим є також делегування законодавцем уряду повноважень, що стосуються обмеження прав людини [168, с. 23].

Відповідно до ст. 8 Конституції України, парламент, приймаючи закони та інші нормативно-правові акти, повинен керуватися Основним законом та, зокрема, принципом верховенства права. Як зазначив Конституційний Суд України у своєму рішенні № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року, верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо [169].

Тому принцип правової визначеності – є значущим для законодавця. Конституційний Суд України у своєму рішенні № 17-рп/2010 від 29 червня 2010 року підкреслив на його необхідності, він зазначив, що принцип правової визначеності, як один із елементів верховенства права, містить ідею, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки [170].

Тому Верховна Рада України, слідуючи ціннісним орієнтирам демократичної держави повинна чітко й ґрунтовно формувати нове

законодавство, особливо з огляду на випадки, коли справа йде про обмеження прав і свобод людини.

Уповноважений з прав людини виступає як важливий елемент парламентського контролю в системі демократичного урядування. Його роль полягає в незалежному моніторингу та захисті прав людини, а також у забезпеченні додержання законодавства та міжнародних стандартів у цій сфері. Він сприяє зміцненню принципів правової держави та реалізації рівності, справедливості та захисту прав громадян.

У своїй моніторинговій діяльності, уповноважений з прав людини веде незалежну та об’єктивну оцінку порушень прав людини, що виникають у зоні конфлікту. Він співпрацює зі збройними силами, правоохоронними органами та іншими громадськими організаціями, зокрема міжнародними, для забезпечення належного реагування на порушення прав людини та розслідування військових злочинів. Головна мета цієї посади полягає у забезпеченні того, щоб усі особи, незалежно від їх національності, релігії чи політичних переконань, мали можливість вільно користуватись своїми фундаментальними правами та свободами.

У рамках Щорічної доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина [171], омбудсмен доповів, що внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України у 2022 році, виникла гостра потреба реагувати на нові виклики та запроваджувати нові інструменти захисту прав людини. Уповноваженим було запроваджено 9 стрижневих напрямів роботи, серед яких виокремились питання, пов’язані з військовою агресією:

– Права громадян, які постраждали внаслідок збройної агресії проти України.

– Права дитини та сім’ї, молоді та спорту.

– Права людини у секторі оборони та прав ветеранів і військовослужбовців, полонених та членів їх родин.

– Міжнародне співробітництво.

– Додержання соціальних та економічних прав.

– Право на справедливий судовий розгляд та процесуальні права.

– Додержання інформаційних прав.

– Моніторинг додержання рівних прав і свобод, прав національних меншин, політичних та релігійних поглядів.

– Реалізація національного превентивного механізму.

Акти реагування Уповноваженого з прав людини становлять одну з головних форм його діяльності. Ці акти є результатом моніторингу, розслідування та аналізу порушень прав людини, які можуть виникати в різних сферах суспільного життя. Однак вони відносяться до рекомендаційної форми парламентського контролю. Свідченням цього є відсутність організаційних чи юридичних наслідків для органів і службовців, які зазначаються в доповіді [172, с. 20].

З рекомендацій Омбудсмана, що сприяло захисту прав людини в умовах воєнного стану можна виділити законопроекти про:

– підтвердження періодів трудової діяльності для обчислення страхового стажу для пенсійного забезпечення у разі знищення архівів у зв’язку з воєнними (бойовими) діями [173];

– гарантоване надання соціальних послуг та виплати компенсації за догляд особам із числа внутрішньо переміщених за їх новим місцем проживання/перебування в умовах введення на території України надзвичайного або воєнного стану [174].

У зв’язку з широкомасштабним вторгненням Російської Федерації, необхідно було удосконалити законодавство, що гарантує права військовослужбовців та постраждалих внаслідок збройної агресії проти України. Наприклад, при розгляді законопроекту (реєстр. № 8081) від 28 вересня 2022 року, яким передбачалася можливість надання військовослужбовцям під час дії воєнного стану частини основної щорічної відпустки, Уповноважений звернув увагу на необхідність збереження також відпустки за сімейними обставинами. Ці зауваження були враховані при прийнятті згаданого законопроекту [175].

Також, Уповноважений акцентував увагу на необхідності приведення норм пункту шостого частини першої статті 615 КПК України у відповідність до Конституції України, щодо негайного звільнення особи, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. У липні 2022 року, було надіслано лист до Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності щодо необхідності усунення суперечностей положень статті 615 КПК України стосовно правомірності обмеження права на свободу та особисту недоторканість. В результаті, Верховною Радою України було прийнято ЗУ «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану» від 27.07.2022 р. № 2462-IX, який вирішив зазначену проблему [176].

Окрім Уповноваженого з прав людини до суб'єктів парламентського контролю відносяться комітети ВРУ та тимчасові слідчі і тимчасові спеціальні комісії та Рахункова палата. Серед форм можна виділити «годину запитань до уряду», парламентські слухання, запити та звернення народних депутатів [177].

Під час обміну військополоненими уповноважений з прав людини може виступати як посередник між сторонами конфлікту, сприяючи досягненню угод про звільнення та повернення полонених. Він також забезпечує додержання норм Женевської конвенції та інших міжнародних стандартів щодо прав людини у контексті воєнних конфлікт.

Уповноважений з прав людини під час обміну військополоненими відзначає, що Російською Федерацією не створено спеціальних таборів для полонених згідно з Женевською конвенцією, у зв'язку із чим військовополонені утримуються переважно у місцях позбавлення волі пенітенціарної системи РФ фактично в умовах ув'язнених осіб. Відношення до українських військовополонених з боку адміністрації та персоналу цих закладів є гіршим, ніж до засуджених. Звільнені з полону РФ українські військовослужбовці засвідчують жорстоке поводження з ними, повідомляють про факти катувань, фізичного і психологічного насильства [171].

З огляду на вищевикладене, діяльність Верховної Ради України значним чином впливає на воєнне життя в країні. Саме парламент затверджуючи указ президента про введення в дію правового режиму воєнного стану легалізує обмеження прав і свобод людини, формує та контролює застосування надзвичайного законодавства, що направлене на збереження держави та суспільства, але в той же час обмежує права певних індивідів. Парламент здійснює контроль за його поточною реалізацією. Уповноважений з прав людини виступає як важливий гарант забезпечення прав і свобод під час воєнного стану. Його роль полягає у моніторингу та захисті прав людини, а також у забезпеченні додержання законодавства та міжнародних стандартів у цій сфері.

Згідно зі статтею 113 Конституції, Кабінет Міністрів України виступає як найвищий орган у системі органів виконавчої влади. Він несе відповідальність перед Президентом України та Верховною Радою України, функціонує під контролем та звітує перед Верховною Радою України у межах, визначених Конституцією. Діяльність Кабінету Міністрів базується на правових засадах, визначених Конституцією та законами України, Указами Президента України та Постановами Верховної Ради України.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі виконавчої влади, відіграє важливу роль у забезпеченні державного суверенітету та економічної самостійності України, реалізації внутрішньої та зовнішньої політики держави, а також виконанні Конституції, законів України та актів Президента України. Особлива увага заслуговує його роль під час воєнного стану, коли Кабінет Міністрів зобов’язаний приймати всі необхідні заходи для забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Зокрема, Кабінет Міністрів України має важливу функцію у формуванні порядків застосування заходів правового режиму воєнного стану. Наприклад, Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. №

1456 [178] чи Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану від 13 липня 2011 р. № 753 [179].

Кабінет Міністрів України відповідно до національного законодавства спрямовує, координує і контролює діяльність міністерств, державних комітетів та інших центральних органів виконавчої влади, які йому безпосередньо підпорядковані. Важливо відзначити, що Кабінет Міністрів України затверджує положення про центральні органи виконавчої влади, визначає чисельність працівників апарату і розмір асигнувань на утримання цих органів із державного бюджету, в межах виділених на це коштів. Крім того, Кабінет Міністрів здійснює добір керівних кадрів, їх підготовку та перепідготовку, призначає та звільняє заступників керівників, затверджує та припиняє повноваження членів колегії міністерств, державних комітетів. Кабінет Міністрів також здійснює керівництво єдиною системою цивільного захисту України, мобілізаційною підготовкою національної економіки та переведенням її на режим роботи в умовах надзвичайного чи воєнного стану [180].

З інших питань, Кабінет Міністрів України здійснює свою компетенцію у межах своїх повноважень, зокрема: визначає порядок та перелік об’єктів, що підлягають охороні; організовує та здійснює керівництво центральними та іншими органами виконавчої влади в умовах воєнного стану; розробляє та вводить в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в окремих місцевостях України з урахуванням загроз та особливостей конкретної ситуації, яка склалася.

Під час воєнного стану, Кабінет Міністрів України спільно з Генеральним штабом Збройних Сил України спрямовує, координує та контролює діяльність воєнних адміністрацій, якщо вони утворені. Ця система має чітку вертикаль влади. Військові адміністрації областей спрямовуються, координуються та контролюються Генеральним штабом Збройних Сил України та, у межах своїх повноважень, Кабінетом Міністрів України. Районні військові адміністрації підпорядковуються обласним військовим адміністраціям і контролюються Генеральним штабом Збройних Сил України та Кабінетом Міністрів України.

Аналогічні адміністрації, які створені у межах населених пунктів, підпорядковуються керівникам/начальникам районних військових адміністрацій.

Кабінет Міністрів України, як і інші вищі органи влади, жодним чином не може припинити свої повноваження під час воєнного стану, що у свою чергу підвищує рівень стабільності державного управління у скрутний час. Але у той же час, цей імунітет може виявитись зашкодити, якщо уряд виявиться некомпетентним у відповідальний момент. Необхідність існування імунітету нівелюється одним з принципів діяльності уряду, а саме безперервності. Цей принцип направлений на недопущення утворення владної лакуни у державі шляхом продовження виконання урядом, що було розпущено, своїх повноважень до початку роботи новосформованого Кабінету Міністрів України (ст. 17 ЗУ «Про Кабінет Міністрів України») Вакууму не може бути при виконанні державних повноважень, це проявляється, наприклад, у процесі виборів. до моменту призначення нового суб'єкту влади, попередні органи виконують свої. Чудовим прикладом слугує досвід скрутний стан Великобританії у 1940 року. Тоді світ був охоплений Другою світовою війною, Бельгія, Франція та Польща пали під натиском нацистського режиму, Австрія поглинена Третім Рейхом, Чехословаччини не існувала, Сполучені штати дотримувалися нейтралитету у застосуванні своєї сили. Сама Великобританія майже щодня зазнавала бомбардувань з боку Люфтваффе, а Гітлер вже готувався до початку операції «Морський Лев», в ході якої німецький десант висадився б на територію туманного альбіону. Тоді за всіх цих умов, на посаді прем'єр-міністра, нерішучого Невілла Чемберлена, змінює ексецнтричний Вінстон Черчилль, котрий й став одним з ключових факторів перемоги вільного світу над тиранією нацизму. Через багато років, Борис Джонсон напише що: «Подібно до бобра, який перегороджує греблею річку, Черчілль кілька разів вставав на шляху потоку історії і змінював її течію – найбільш сильно в 1940 р.» [181, с. 9].

Воєнний стан в Україні – це екстремальний захід, що застосовується при загрозі національній безпеці та територіальній цілісності держави. Введення

воєнного стану передбачає створення спеціальних військових адміністрацій, які відповідають за забезпечення ефективних заходів щодо безпеки населення та збереження територіальної цілісності держави.

Військові адміністрації можуть поділятися залежно від їх територіальної компетенції, підпорядкування, підстав та порядку утворення і припинення діяльності, а також порядку комплектування:

– обласні;

– районні;

– населених пунктів (одного чи декількох населених пунктів (сіл, селищ, міст).

Окремо потрібно наголосити на місцевостях, де у відповідності до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 року № 141-VIII [182] були утворені військово-цивільні адміністрації на окремих територіях Луганської та Донецької області унаслідок збройної агресії Російської Федерації у 2014 році. Особливістю таких адміністрації є те, що вони утворюються у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України або у складі Об’єднаного оперативного штабу Збройних Сил України та діють для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії у Донецькій та Луганській областях. У зв’язку з вторгненням 24 лютого 2022 року Російської Федерації до України, повноваження військово-цивільних адміністрації припинилися з введенням в дію Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року правового режиму воєнного стану. Таким чином, повноваження діючих військово-цивільних адміністрацій припинилися з моменту початку здійснення відповідними військовими адміністраціями своїх повноважень. Варто зауважити, що Закон № 141-VIII втратив свою актуальність з початком відкритої війни з Російською Федерацією, і, на нашу думку, в майбутньому він не буде застосовуватися взагалі через його обмежений предмет регулювання: він стосується лише збройної агресії від Російської Федерації, а не від країни-агресора, і територіально обмежується Луганською та Донецькою

областями. Ми вважаємо, що доцільніше не закріплювати окрему прив'язку до певної території України у самому законі, а замість цього внести такі уточнення у підзаконні нормативно-правові акти.

Повертаючись до військових адміністрацій, то на вимогу Закону № 389-VIII, то рішення про їх утворення приймається президентом за попереднім поданням обласних державних адміністрацій або військового командування. Таке рішення було оформлено Указом Президента України № 68/2022 від 24 лютого 2022 року [183], однак за його змістом неможливо встановити чи передувало йому відповідне подання від компетентних органів. На нашу думку, подання про утворення військових адміністрацій обов'язково повинно бути оформлено належним чином з огляду на факультативний характер створення відповідних адміністрацій. Запровадження військової адміністрації на певній території передбачає зміну укладу життя населення: можливі обмеження прав і свобод громадян, зміна системи видатків місцевих бюджетів на воєнний лад та ін. Така думка є доцільною, адже не введення бойових дій може відбуватися тільки на певних територіях. Тому у ретроспективі, за умови впровадження військових адміністрацій з початком російської агресії ще у 2014 році, їх існування за весь час конфлікту спровокувало би значний негативний вплив на добробут та соціальне життя населення України.

Районні та обласні військові адміністрації на відміну від військових адміністрації населених пунктів, утворюються у двох випадках:

– для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян;

– у разі нескликання сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [184] строки або припинення їх повноважень згідно із законом.

Особливістю створення військових адміністрації населених пунктів є те, що вони можуть бути утворені лише в тих населених пунктах, в яких сільські,

селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження. Потрібно зауважити, що у попередніх редакціях Закону № 389-VIII до 24.05.2022 зазначалося, що таке невиконання повноважень відповідними органами можливо у тому числі внаслідок фактичного саморозпуску або самоусунення від виконання своїх повноважень, або їх фактичного невиконання, або припинення їх повноважень згідно із законом. Та якщо під саморозпуском розуміється один із видів дострокового припинення повноважень органів самоорганізації населення (ст. 80 Закону України «Про місцеве самоврядування»), то поняття «самоусунення» – не визначене в українському законодавстві. Академічний тлумачний словник української мови під самоусуненням розуміє самовільне ухилення від виконання своїх обов'язків, своєї справи [185]. На практиці це поняття було застосоване у Постанові Верховної Ради України «Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України» від 22 лютого 2014 року № 757-VII [186], коли у результаті втечі тодішнього Президента України В. Януковича з'явилася прогалина у сфері державного управління, оскільки Конституція України не містить у собі такої підстави дострокового припинення повноважень, як втеча з країни.

З огляду на вищевказане, такі зміни є доцільним, адже головним фактором створення військових адміністрації населених пунктів є саме невиконання своїх повноважень, а у який спосіб це сталося – не відіграє значної ролі, коли йдеться про загрозу життя та здоров'я населення.

Військові адміністрації областей, районів та населених пунктів є органами подвійного підпорядкування в залежності від сфери реалізації повноважень. Компетенцію зі спрямування, координації та контролю за діяльністю обласних військових адміністрацій з питань забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку, здійснення заходів правового режиму воєнного стану здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України.

Комплектування особового складу військових адміністрацій так само залежить від їх виду:

1. районні та обласні військові адміністрації утворюються шляхом набуття їх статусу відповідно районними і обласними державними адміністраціями, а голови районних, обласних державних адміністрацій набувають статусу начальників відповідних військових адміністрацій;

2. військові адміністрації населених пунктів формуються з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах, органах та підрозділах цивільного захисту без виключення зі списків особового складу, а також працівників, які уклали з Генеральним штабом Збройних Сил України трудовий договір. Військові адміністрації населених пунктів очолюють начальники, які призначаються на посаду та звільняються з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації.

На відмінну від редакції Закону №389-VIII, що існувала до повномасштабного вторгнення (від 19.02.2022 року), Законом від 12.05.2022 р. № 2259-IX було внесено суттєві зміни, котрі передбачили надання додаткової компетенції Головновнокомандувачу Збройних Сил України з визначення структури і штатного розпису обласних, Київської міської військових адміністрацій, а також районних військових адміністрацій та військових адміністрацій населених пунктів, розташованих в областях, у яких не утворені обласні військові адміністрації [187]. Така норма, на нашу думку, суперечить загальним засадам децентралізації в Україні.

Відповідно ст. 4 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 07.06.2001 р. № 2493-III, до основних принципів служби в органах місцевого самоврядування відноситься самостійність кадрової політики в територіальній громаді [188]. Тому надання Генеральному штабу Збройних Сил України додаткової компетенції з ведення кадрової політики у

територіальних громадах, де не було створено військові адміністрації, є недоцільним.

Залежно від підстав утворення, військові адміністрації наділяються різними повноваженнями. Проте всі органи військового управління мають право самостійно або у взаємодії з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування вводити та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану, які визначені статтею 8 Закону № 389-VIII. Районні та обласні військові адміністрації діють як місцеві державні адміністрації на відповідних територіях. У разі невикликання районних або обласних рад у встановлені строки, передбачені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні», для здійснення їх повноважень утворюються військові адміністрації.

Тут потрібно зауважити, що Закон № 389-VIII не передбачає процедури надання вже утвореним районним або обласним військовим адміністраціям додаткових повноважень у сфері керівництва забезпеченням оборони, громадської безпеки і порядку, у разі невикликання сесій відповідних районних або обласних рад у строки, встановлені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні».

Відсутність чітко визначеного порядку набуття районними та обласними військовими адміністраціями додаткових повноважень у разі пропуску встановленого законом строку на скликання сесії районних та обласних рад може призвести до двох негативних наслідків.

По-перше, це може призвести до ситуації двовладдя, коли відповідні районні та обласні ради все ж зберуться і будуть реалізовувати встановлені законодавством повноваження, а утворені військові адміністрації одночасно почнуть реалізовувати додаткові повноваження, передбачені частиною третьою статті 15 Закону № 389-VIII.

По-друге, відсутність суб’єкта владних повноважень, який би реалізовував критичні функції для населення та економіки відповідних територій, може

призвести до порушення нормального функціонування системи публічного управління на обласному та районному рівнях.

Оскільки пропуск встановленого законом строку на скликання сесії районних та обласних рад може призвести до негативних наслідків, необхідно чітко визначити порядок набуття районними та обласними військовими адміністраціями додаткових повноважень у такому випадку.

Військові адміністрації населених пунктів (далі – ВА НП) володіють рядом повноважень, визначених частиною другою статті 15 Закону № 389-VIII, зокрема:

- Забезпечення ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів. Це включає в себе такі заходи, як: планування та реалізація заходів щодо раціонального використання природних ресурсів; залучення трудових ресурсів для виконання робіт, необхідних для забезпечення життєдіяльності населення та оборони; залучення фінансових ресурсів для виконання цих заходів.
- Розміщення на договірних засадах замовлень на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади, на підприємствах, в установах та організаціях. Це дозволяє ВА НП оперативно вирішувати питання забезпечення населення та оборони необхідними товарами та послугами.
- Складання та затвердження місцевого бюджету, внесення змін до нього, забезпечення виконання відповідного бюджету. ВА НП в умовах воєнного стану мають більші повноваження щодо місцевого бюджету, ніж органи місцевого самоврядування. Зокрема, вони можуть встановлювати тарифи на побутові, комунальні, транспортні та інші послуги, залучати кошти підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, розташованих на відповідній території, та коштів населення, а також бюджетних коштів на будівництво, розширення, ремонт і утримання об’єктів соціальної і виробничої інфраструктури та на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища.

– Встановлення розміру частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету, для підприємств, установ та організацій, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад. Це дозволяє ВА НП більш ефективно використовувати доходи від комунального майна для забезпечення потреб територіальної громади.

– Здійснення управління майном, яке перебуває у комунальній власності відповідної територіальної громади (крім вирішення питань відчуження, у тому числі і шляхом приватизації комунального майна та надання комунального майна в оренду на строк понад один рік). Це дозволяє ВА НП оперативно вирішувати питання забезпечення життєдіяльності населення та оборони.

– Надання відповідно до закону містобудівних умов і обмежень забудови земельних ділянок. Це дозволяє ВА НП оперативно вирішувати питання будівництва та реконструкції об’єктів, необхідних для забезпечення життєдіяльності населення та оборони.

– Бронювання робочих місць для військовозобов’язаних на підприємствах, в установах та організаціях відповідно до законодавства. Це дозволяє забезпечити мобілізаційну готовність держави.

– Вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин (крім вирішення питань відчуження з комунальної власності земельних ділянок та надання таких земельних ділянок в оренду на строк понад один рік). Це дозволяє ВА НП оперативно вирішувати питання забезпечення потреб територіальної громади в земельних ресурсах.

– Вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення строком не більше одного року, а також про скасування такого дозволу. Це дозволяє ВА НП оперативно вирішувати питання забезпечення потреб територіальної громади в природних ресурсах.

– Скасування актів виконавчих органів відповідної ради, які не відповідають Конституції, законам України, іншим актам законодавства,

рішенням відповідної ради, прийнятим у межах її повноважень. Це дозволяє ВА НП забезпечити дотримання законності та правопорядку на території відповідної територіальної громади.

– Здійснення делегованих повноважень органів виконавчої влади, наданих органам місцевого самоврядування законами України та іншими актами. Це дозволяє ВА НП більш ефективно виконувати свої функції в умовах воєнного стану.

Начальник військової адміністрації є державним службовцем, який призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України. Він має широкі повноваження, які спрямовані на забезпечення обороноздатності держави, громадської безпеки та порядку, а також на задоволення потреб населення в умовах воєнного стану.

До повноважень начальника військової адміністрації належать:

- Забезпечення дотримання Конституції і законів України, виконання актів Президента України та відповідних органів виконавчої влади. Начальник військової адміністрації є відповідальним за виконання законодавства на території, на якій діє військова адміністрація. Він має право скасовувати акти органів місцевого самоврядування, які не відповідають законодавству.
- Організація роботи військової адміністрації та керівництво її діяльністю. Начальник військової адміністрації є керівником військової адміністрації. Він має право призначати і звільняти працівників військової адміністрації, визначати її структуру та штатний розпис.
- Представництво військової адміністрації та територіальної громади у відносинах з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об’єднаннями, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, а також з громадянами та іншими сторонами. Начальник військової адміністрації є представником держави на території, на якій діє військова адміністрація. Він має право

представляти інтереси територіальної громади у відносинах з іншими суб'єктами.

Районні, обласні військові адміністрації призначені для забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку та виконують свої функції до моменту завершення або скасування воєнного стану. Це також стосується випадків, коли районні чи обласні ради не скликали сесію протягом визначеного законом періоду, або коли їх повноваження припинилися згідно із законодавством. У останньому випадку, військові адміністрації населених пунктів вправі здійснювати свої повноваження протягом місяця після анулювання правового режиму воєнного стану.

Пунктом 2 Указу № 64/2022 до військового командування віднесено:

–Генштабу ЗСУ;

–Командування об'єднаних сил ЗСУ;

–Командувань видів, окремих родів військ (сил) ЗСУ;

–Управлінь оперативних командувань;

–Командирів військових з'єднань, частин ЗСУ, Держприкордонслужби, Держспецтрансу, Держспецзв'язку, НГУ, СБУ, СЗР, УДО [189].

Військове командування в умовах воєнного стану має єдину компетенцію: запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб.

Рада національної безпеки і оборони України здійснює контроль за діяльністю військового командування, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану.

Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади та інші органи державної влади продовжують здійснювати свої повноваження, передбачені Конституцією України та актами національного законодавства, з особливостями, встановленими Законом № 389-VIII.

Указом № 68/2022 було утворено 24 обласні та Київську міську, а також районні військові адміністрації. Вони сформовані шляхом набуття відповідними державними адміністраціями статусу військових адміністрацій.

Військові адміністрації підпорядковуються Генеральному штабу Збройних Сил України. Районні військові адміністрації також підпорядковуються відповідним обласним військовим адміністраціям.

Органі місцевого самоврядування та їх виконавчі органи, які діяли на територіях, де не було утворено військово-цивільних адміністрацій, продовжують мати і реалізовувати встановлені Конституцією та законодавством України повноваження. Вони зобов'язані сприяти діяльності військового командування та військових адміністрацій у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану.

Введення воєнного стану в Україні спрямоване на підвищення стабільності в управлінні державою, забезпечення територіальної цілісності держави, забезпечення прав і свобод людини навіть шляхом їх тимчасового обмеження.

Україна є молодою державою, яка зазнала масштабного збройного конфлікту з Росією. Цей конфлікт є першим у Європі за понад 70 років.

У таких умовах воєнне законодавство України відіграє важливу роль. Воно визначає повноваження органів державної влади та військових сил, а також права і свободи громадян у воєнний час.

На сьогоднішній день Україна має найбільш деталізоване воєнне законодавство серед усіх країн Європи. Воно містить норми, які регулюють широкий спектр питань, пов'язаних з воєнним станом, обороною держави та захистом населення.

Однак воєнне законодавство України потребує грунтовного доопрацювання у сфері захисту прав людини. Причиною цьому стала не відповідність законодаства умовам рельної повномасштабної війни, яка показала колізії та прогалини в управлінській діяльності всіх структур: Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органів місцевого самоврядування та інших органів виконавчої влади. Тому не дивно,

що при законотворенні та правозастосуванні, як спеціального воєнного, так і звичайного законодавства, органи публічної влади допускають порушення прав людини. Однак, як ми вже зазначали, війна не може бути підставою для зниження якості закону, якості управління державою та якості виконання позитивних зобов'язань держави перед людиною.

3.2 Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану.

Конституція України визначає найвищий пріоритет політики держави в галузі забезпечення прав людини і громадянина. Цей пріоритет полягає в тому, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [25].

Тема прав людини, закріплення їх механізму реалізації та судового захисту, є визначальною в сучасному суспільстві. Конституційні права і свободи є основою правового статусу людини і громадянина, і всі інші права повинні відповідати їм. Це свідчить про верховенство прав і свобод людини і громадянина, оскільки всі інші норми повинні відповідати їм, а вони виступають правовою базою для прийняття інших прав і свобод, які деталізують цю основу. Права і свободи є нормами, які діють безпосередньо, і вони мають гарантований захист [190, с. 119, 123].

здобуттям Україною незалежності право кожного на судовий захист стало одним із найважливіших прав людини. Це право закріплено в Конституції України та багатьох інших конституціях розвинутих країн. Воно є основою конституційно-правового статусу людини та важливим фактором у розвитку суспільства.

Право на судовий захист для людини і громадянина визнається громадянським правом та включає в себе юридичні гарантії від будь-яких проявів сваволі, як з боку окремих осіб, так і зі сторони держави. Конституцією України надається ряд гарантій, серед яких ключовою є право на судовий захист, визначене статтею 55 Конституції України, яка стверджує, що суд захищає права і свободи людини і громадянина. Це гарантує, що кожному надається можливість захисту своїх прав і свобод через судовий процес. Суд не може відмовити у правосудді, якщо особа, будь то громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, вважає, що їхні права порушені або створено перешкоди для їх реалізації, чи відбувається інше ущемлення їхніх прав та свобод. Відмова суду у розгляді позовів та інших заяв, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке, згідно зі статтею 64 Конституції України, не підлягає обмеженню [191]. Крім того, та сама стаття гарантує кожній особі право оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Це передбачає, що громадянин України, іноземець чи особа без громадянства мають право оскаржити в суді рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо ці дії порушують їхні права і свободи або перешкоджають їх здійсненню. Такі скарги розглядаються в судах незалежно від порядку, встановленого раніше законом, і можуть бути подані безпосередньо до суду, обходячи інші інстанції чи органи [192].

Отже, статтею 55 Конституції України встановлено основний принцип забезпечення судового захисту для всіх порушених прав людини і громадянина. Гарантування громадянам можливості реалізації судового захисту щодо порушених конституційних прав є неодмінною складовою законності в державі. Можливість отримати судовий захист для порушених чи оскаржуваних суб’єктивних прав чи охороняються законом інтересів є важливим аспектом прав особистості, що визначає її позицію у суспільстві. Таким чином, реалізація права на судовий захист має не лише юридичне, а й значуще соціально-політичне

значення. Кожному, хто має право на судовий захист і відчуває таку необхідність, надається можливість скористатися цим правом. Будь-яка особа, яка вважає, що її право порушено, може звернутися за судовим захистом і довести свою правоту, навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану. Право на правосуддя відображається в основних засадах судочинства та характеризує себе через сукупність елементів: доступність правосуддя; право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; незалежність і неупередженість суду; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; право на захист; публічність судового розгляду; розгляд справи в найкоротший строк, що передбачений законом [193, с.19].

Таким чином, статтею 55 Конституції України закріплено фундаментальний принцип судового захисту всіх порушених прав людини і громадянина. Надання громадянам права на реалізацію судового захисту їх порушених конституційних прав є невід'ємним елементом законності у державі. Можливість отримати судовий захист порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу є одним з найважливіших прав особистості, що суттєво визначає її місце у суспільстві. Тому реалізація права на судовий захист має не тільки юридичне, але й суттєве соціально-політичне значення. Судовий захист надається кожному, хто має на нього право та потребує його. Будь-яка особа, що вважає своє право порушеним, має можливість звернутися за судовим захистом та доводити свою правоту навіть під час дії правового режиму воєнного стану.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 року містить особливості діяльності судів, органів та установ системи правосуддя під час воєнного стану. Згідно зі статтею 12^2 цього Закону, система правосуддя діє виключно на підставі, в межах повноважень та способів, визначених Конституцією України та законами, і повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені [15].

Фактично, ця норма підтверджує недоторканість повноважень системи правосуддя навіть у воєнний період, повністю відповідаючи ст. 19 Конституції. Крім того, ст. 26 цього ж Закону підкреслює важливу роль судів у здійсненні правосуддя та забороняє скорочення або прискорення будь-яких форм судочинства та створення надзвичайних або особливих судів під час воєнного стану.

Однак Закон № 389-VIII допускає можливість зміни територіальної підсудності судових справ, які розглядаються в судах на території, на яку введено воєнний стан, у разі неможливості здійснення правосуддя судами. Також, у встановленому законом порядку може бути змінено місцезнаходження судів під час воєнного стану, згідно з частиною 3 статті 26 вищезазначеного закону.

Конституція України гарантує здійснення правосуддя і під час війни. Як і у мирний час, правосуддя здійснюється виключно судами. Передача цих функцій іншим органам чи створення надзвичайних та особливих судів не допускається [25].

Забороняється і скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства. Тому суди продовжують здійснювати правосуддя, але з врахуванням реальної ситуації та щоденного ризику, що спричинюють військові дії. На цьому також наголошує і ст. 26 Закону № 389-VIII, зокрема: правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами, які створені відповідно до Конституції України; скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється; створення надзвичайних та особливих судів не допускається [15].

На жаль, вже понад рік в Україні тривають повномасштабні бойові дії, які є наслідком збройної агресії Російської Федерації проти нашої країни. Зрозуміло, що запровадження воєнного стану вплинуло на усі сфери життєдіяльності українського суспільства. Не стала винятком і національна судова система.

У березні 2022 року жоден суд не здійснював правосуддя, за винятком невідкладних питань. Деякі суди опинилися на окупованій території, деякі були пошкоджені з перших днів війни, в деяких судах судді та працівники долучилися

до Збройних Сил України або евакуювалися. Однак через місяць багато судів запрацювало у новому «воєнному» форматі.

Система відправлення правосуддя змінилась та продовжує змінюватись на шляху до оптимізації своєї діяльності в умовах воєнного стану. Тому цікаво розглянути та проаналізувати такі зміни.

По-перше, щодо особливостей та специфіки визначення територіальної підсудності. 03.03.2022 р. було прийнято ЗУ «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» [194], яким ч. 7 ст. 147 зазначеного Закону [195] було викладено в наступній редакції: «У разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя (далі – ВРП), що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду (далі – Голова ВС), шляхом її передачі до суду, який є найближчим до суду, який не може здійснювати правосуддя. У разі неможливості здійснення ВРП такого повноваження воно здійснюється за розпорядженням Голови ВС. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється» [196].

Враховуючи вище зазначене, можемо зробити висновок, що така редакція норми дає змогу пришвидшити процес зміни територіальної підсудності, закріпивши відповідні повноваження за Головою ВС. Тож, маючи такі повноваження, Голова ВС видав розпорядження щодо зміни територіальної підсудності судів, які знаходяться на тимчасово окупованій території України. У зв'язку з цим, усі справи які розглядалися такими судами, були передані іншим визначеним судам [197].

По-друге, щодо особливостей передачі матеріалів справи під час воєнного стану, слід відзначити, що 13 березня 2022 року були створені рекомендації

Голови Верховного Суду щодо діяльності судів першої та апеляційної інстанції. Ці рекомендації спрямовані на організацію евакуації з будівель судів, вивезення справ, серверів, бухгалтерських документів, та знищення документів із державною таємницею в умовах захоплення населеного пункту або загрози захоплення ним, або захоплення суду.

Зазначається, що при можливості слід забезпечити вивезення судових справ, переважно тих, які перебувають на розгляді суддів, або хоча б вивезення найважливіших (резонансних) справ, таких як матеріали кримінальних проваджень, у яких особа тримається під вартою, провадження щодо неповнолітніх, провадження щодо особливо тяжких злочинів, та інші, розгляд яких може мати суттєве значення для прав учасників процесу. В разі відсутності такої можливості необхідно забезпечити зберігання таких справ у сейфах в приміщенні суду [198].

Отже, існує можливість, що деякі справи (наприклад, цивільні) не будуть переміщені до іншого суду, що може ускладнити завершення слухань у цих справах. Проте відновлення втраченого судового провадження є можливим згідно з нормами процесуального законодавства. Крім того, якщо рішення ще не було прийнято, особа не губить право знову звернутися до суду із позовом.

По-третє, з 24 лютого 2022 року Рада суддів України та Голова Верховного Суду ухвалили низку рішень та рекомендацій, які врегульовують особливості розгляду справ у період воєнного стану. Одним з нововведень є можливість припинення судочинства в разі загрози життю та безпеці людей. Працівники судів переведені на дистанційну роботу. Розгляд справ може бути відкладений або перенесений до режиму відеоконференції. Доступ сторонніх осіб до судових засідань обмежений. Невідкладні справи розглядаються за письмовою згодою всіх учасників. Справи про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не підлягають відкладенню.

Воєнний стан вважається поважною причиною для поновлення процесуальних строків. Особливості відліку та перебігу строків під час воєнного стану такі: строк починається перебіг після закінчення обставин, які його

зупинили. Поважною причиною пропуску строків може вважатися воєнний стан, але суддя має право самостійно оцінити цю причину в кожному конкретному випадку [198].

В контексті вищезазначеного вважаємо за доцільне наголосити, що воєнний стан не є автоматичною підставою для поновлення процесуальних строків. Суд має право самостійно оцінити, чи є воєнний стан поважною причиною для пропуску строку. Тому не варто нехтувати встановленими строками, а в разі наявної можливості своєчасно подавати документи.

По-четверте, у Верховній Раді був зареєстрований законопроект № 8359 [199], що містить пропозиції щодо забезпечення проведення судового засідання в умовах воєнного чи надзвичайного стану, коли повне фіксування ходу засідання технічними засобами стає неможливим. Проблема полягає в тому, що процесуальні кодекси вимагають повного фіксування засідання, що призводить до безальтернативного оголошення перерв у засіданнях та навіть до їх відкладення. Крім того, відключення електроенергії може порушити умови статті 3 Закону «Про доступ до судових рішень», які вимагають вчасного внесення рішення до Єдиного державного реєстру судових рішень [200].

Пропозиції, що містяться у законопроекті, полягають у доповненні статті 222 ГПК, статті 247 ЦПК та статті 229 КАС положеннями про те, що у разі об’єктивної неможливості здійснення повного фіксування засідання технічними засобами, секретар судового засідання фіксує хід засідання письмово у протоколі судового засідання, в якому відображаються істотні моменти розгляду справи в тій послідовності, в якій вони мали місце в засіданні. Ці зміни дозволять забезпечити проведення судових засідань в умовах, коли технічні засоби фіксації недоступні, і уникнути безальтернативного оголошення перерв у засіданнях або їх відкладення.

На думку авторів, запропонована зміна є практичним рішенням, яке дозволить продовжувати судові розгляди навіть у складних обставинах, наприклад під час збройного конфлікту чи надзвичайної ситуації. Це також

гарантувало б, що відсутність електрики чи підключення до Інтернету не завадить суду виконувати свої функції.

Здатності судді виконувати вимоги статті 3 Закону України «Про доступ до судових рішень» можуть перешкоджати відключення електроенергії, як постійні, так і періодичні. Це пов'язано з проблемою оперативного внесення судових рішень до Єдиного державного реєстру судових рішень. Проте важливо зазначити, що суди відносяться до об'єктів критичної інфраструктури, як зазначено в частині 4 статті 9 Закону України «Про критичну інфраструктуру». Перебійна робота судів може мати негативні наслідки для національної безпеки України. У зв'язку з цим суди мають отримати пріоритетний доступ до електроенергії перед об'єктами некритичної інфраструктури. Враховуючи нещодавні ракетні удари Російської Федерації по енергетичній інфраструктурі по всій Україні, споживачі електроенергії піддаються як стабілізації, так і аварійним відключенням.

Державною судовою адміністрацією України вживаються заходи щодо віднесення судів до переліку об'єктів критичної інфраструктури відповідно до Порядку віднесення об'єктів до критичної інфраструктури, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 року № 1109 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року № 1384) [201].

Водночас віднесення судів до об'єктів критичної інфраструктури не може на сьогодні повною мірою вирішити питання безперебійного електропостачання в судах, що впливатиме на хід та тривалість процесуальних дій.

У разі відключення електроенергії суди не можуть проводити засідання та здійснювати правосуддя, що негативно впливає на доступ громадян до правосуддя, затягує розгляд справ та дестабілізує судову систему під час воєнного стану. Але аудіо- та відеофіксація судового засідання є важливою гарантією прав усіх учасників, тому спрощення процедури фіксації шляхом внесення змін до процесуальних кодексів вимагає доопрацювання.

Крім того, щодо розширених обов'язків секретарів судових засідань, надання їм повноважень вести письмовий протокол судових засідань у судовому протоколі під час військового конфлікту сприяло б безперешкодному доступу до правосуддя та забезпечувало дотримання статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, залишаючись при цьому єдиним життєздатним підходом до дотримання принципу безперервності судочинства, викладеного у статті 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Проте це рішення може посилити навантаження на секретарів судових засідань, яких і без того не вистачає, насамперед через неналежну оплату праці.

Потрібно зазначити, що зміна процесуальних кодексів в Україні не вирішить повною мірою питання неналежного електропостачання в судах. Важливість електроенергії виходить за рамки запису судових засідань і включає використання електронних судових інструментів, таких як зв'язок із судом та учасниками процесу. Тому доцільніше Державній судовій адміністрації закупити генератори та термінали супутникового зв'язку для забезпечення безперебійного електропостачання судів. Враховуючи обмеження Державного бюджету, адміністрація повинна активно шукати фінансової допомоги від міжнародних партнерів.

По-п'яте, розглянемо особливості та специфіку здійснення дистанційного правосуддя.

Дистанційне правосуддя набуло популярності в 2020 році, під час пандемії COVID-19. Верховна Рада України прийняла закони, які дозволили учасникам судових засідань брати участь в них дистанційно, не порушуючи при цьому права на справедливий судовий розгляд.

Державна судова адміністрація розробила порядок проведення судових засідань за допомогою відеозв'язку. Було передбачено використання системи EasyCon або інших засобів, які забезпечують проведення судових засідань в режимі відеозв'язку. Цей механізм дозволив нормалізувати здійснення правосуддя в умовах карантину.

Але умови воєнного стану ускладнюють дистанційне відправлення правосуддя. Планові та аварійні відключення електроенергії не дозволяють учасникам судових засідань брати в них участь дистанційно. Наразі в Україні відсутнє абсолютно безпечне місце, і майже щодня в різних регіонах нашої країни оголошують повітряні тривоги, що вимагає від осіб (суддів, учасників справи або працівників суду) виходу в укриття. Ігнорування тривоги становить загрозу для життя та здоров'я. Про це ілюструє ракетний удар Російської Федерації по адміністрації Миколаївської області, в якій розташовувався Господарський суд Миколаївської області. Під час прямого попадання ракети в будівлю загинули працівники суду, які знаходились на робочих місцях під час повітряної тривоги. Тобто, під час повітряних тривог необхідно переривати судові засідання та направлятися до найближчого укриття. Кількість та тривалість таких вимушених «перерв» за день може бути різною, тому дана проблема потребує подальшого вивчення та вирішення з урахуванням імперативних принципів судочинства та необхідності забезпечення безпеки працівників суду та учасників справи. Розвиток сфери дистанційного судочинства також передбачає створення відповідної технічної та нормативної бази. Ініціативні групи продовжують працювати в цьому напрямку з метою забезпечення можливості здійснення дистанційних участь у судових засіданнях як для учасників справи, так і для суддів [198].

Щодо судових повісток, варто відзначити, що у зв'язку з нестабільною ситуацією на всій території України, відправка судових повісток поштою деякими судами була тимчасово припинена на початку повномасштабного вторгнення. У той же час інформацію щодо дати та часу судового засідання можна було отримати в особистому кабінеті в системі «Електронний суд» або безпосередньо на сайті відповідного суду [202; 203]. У таких умовах багато осіб були змушені залишити свої домівки, не повідомивши суд з очевидних причин про зміну місця проживання. Це, в свою чергу, створило ситуації, коли суд або учасник справи висилає документи іншому учаснику справи за відомою поштовою адресою. Учасник справи, який тимчасово проживає в іншому місці,

у такому випадку не може отримувати відповідні документи. Як було вказано раніше, система «Електронний суд» надає широкі можливості для учасників справи як для подання документів, так і для ознайомлення з матеріалами справи, отримання інформації щодо ходу розгляду справи тощо [202].

Щодо доступу до інформації про стан розгляду справ та до судових рішень, то з початку повномасштабного військового вторгнення Росії на територію України певний час діяло обмеження загального доступу до Єдиного державного реєстру судових рішень, сервісів «Стан розгляду справ» та «Список справ, призначених до розгляду», оскільки дані веб-сторінки масово піддавалися хакерським атакам. Але зараз деяка інформація знову перебуває у відкритому доступі**.**

Також 3 січня 2023 року у Верховній Раді зареєстровано законопроект № 7033-д «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання розголошенню окремих відомостей у текстах судових рішень» [204], котрим пропонується відтермінувати загальний та повний доступ до окремих судових рішень, які внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень. Це означає, що окремі відомості, які містяться у судових рішеннях, можуть бути обмежені у доступі для громадськості та інших зацікавлених осіб. Так, може бути обмежений доступ до відомостей про адреси місця розташувань критично важливих органів, установ, організацій та державних об’єктів України, зокрема ДК «Укроборонпром».

Однак на нашу думку, доцільніше внести доповнення до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про доступ до судових рішень» такого змісту: «адреси місць розташування (фактична та юридична адреса місцезнаходження) та найменування підприємств-членів Акціонерного товариства «Українська оборонна промисловість» (з огляду на реорганізацію підприємства); та «будь які відомості, у т.ч. назва, товарно-матеріальних цінностей військового призначення у провадженнях, де стороною є виконавець державного замовлення».

Запропоновані зміни до закону «Про доступ до судових рішень» мають на меті збалансувати право на доступ до публічної інформації з необхідністю

захисту національної безпеки та інтересів держави. Право на доступ до інформації є важливою складовою будь-якого демократичного суспільства, оскільки воно забезпечує прозорість і підзвітність у процесі прийняття рішень. Однак також важливо визнати, що доступ до певної інформації може знадобитися для захисту національної безпеки, оборони та критичної інфраструктури.

Запропоновані зміни спрямовані на обмеження доступу до інформації під час воєнного стану в Україні для захисту від загроз національній безпеці. Проте зміни передбачають, що така інформація стане доступною через рік після закінчення воєнного стану. Крім того, доступ до інформації, яка не стосується національної безпеки, як-от назви військових органів та інституцій, усе ще можна отримати за допомогою цифрових чи літерних позначень, зберігаючи прозорість і підзвітність.

Загалом, хоча запропоновані зміни обмежують доступ до певної інформації, вони необхідні для забезпечення безпеки України. Порівнюючи право на доступ до публічної інформації з необхідністю захисту національної безпеки та державних інтересів, зміни сприяють збереженню прозорості та підзвітності, забезпечуючи безпеку українського народу.

Навіть дані про суддів та керівників судів зараз недоступні на відповідних сайтах, насамперед на сайті судової влади. Це зумовлено необхідністю забезпечити безпеку їх життя та здоров’я. Також раніше Рада суддів рекомендувала обмежити доступ до судових засідань інших осіб окрім учасників. Це не означає заборону участі у важливих справах, наприклад, журналістів, але така потреба іноді виникає [196; 205].

У Верховній Раді 26 квітня 2022 року було зареєстровано «Проект закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) № 7316.

Метою ухвалення цього законопроекту було впровадження ефективних механізмів проведення судових засідань у умовах воєнного чи надзвичайного стану. Це передбачало надання можливості іншим працівникам апарату суду виконувати обов'язки секретаря судового засідання, а також виконання цих обов'язків дистанційно. Зокрема, вводилася можливість додаткового повідомлення учасників судового процесу про розгляд справи різними доступними засобами комунікації (телефонограма, СМС-повідомлення, електронна пошта, повідомлення у месенджерах і т.д.), а також через оприлюднення на офіційному веб-порталі судової влади України. Крім того, розширювалася сфера застосування письмового провадження при розгляді судових справ у судах різних юрисдикцій та розгляд судових справ за особливих умов воєнного чи надзвичайного стану, схожих до тих, що застосовувалися під час введення карантину для запобігання поширенню COVID-19 [206].

Однак цей законопроект було відхилено з об'єктивних причин. Покладання обов'язків секретаря судового засідання на інших працівників апарату суду виявляється недоцільним з ряду причин. По-перше, для зайняття цією посадою необхідна вища освіта за спеціальністю «Правознавство» або «Правоохоронна діяльність» з освітньо-кваліфікаційним рівнем не нижче молодшого спеціаліста. По-друге, залишається непонятним, яким чином працівники суду будуть виконувати ці повноваження: чи через внутрішнє сумісництво, переведення з іншої посади, заміщення чи наділення працівників апарату (секретаріату) суду додатковими повноваженнями. Не всі працівники апарату суду можуть успішно поєднувати виконання своїх основних обов'язків із завданнями секретаря судового засідання.

Законопроект вносить зміни, що стосуються встановлення правил повідомлення учасників справи та інших учасників судового процесу, які не мають офіційної електронної адреси, про дату, час і місце першого судового засідання у справі на період дії воєнного чи надзвичайного стану (згідно зі ст. 131-1 КАСУ, 128-1 ЦПКУ, 120-1 ГПКонституції України). Нововведенням є використання месенджерів для надсилання повідомлень. Однак пропозиція

використовувати месенджери для надсилання судових викликів та повідомлень може стати об’єктом зловживань з боку користувачів месенджерів, оскільки будь-яка особа, яка технічно отримає доступ до відповідного користувача у месенджері, може підтвердити факт отримання судового повідомлення чи повістки. На нашу думку, для цього більш підходить застосунок «Дія», оскільки він забезпечує вищий рівень безпеки завдяки використанню електронного цифрового підпису [206]. Зазначимо, що «Дія» вже використовується судами для надсилання повідомлень учасникам справи, але як додатковий засіб інформування сторін про час та місце розгляду судової справи через обмежені можливості пошти в умовах воєнного стану. Внесені зміни до законодавства призначені для полегшення доступу учасників спору до правосуддя. [207].

Зазначений законопроект також передбачав додаткові можливості розгляду справи судом у формі письмового провадження. Згідно зі статтею 194 частини 8 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ), стороні, яка не є суб’єктом владних повноважень, мали право подати клопотання про розгляд справи в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, або подати клопотання про розгляд справи в порядку загального провадження в приміщенні суду. Однак у тому ж абзаці статті 194 КАСУ було встановлено, що розгляд справи без повідомлення (виклику) учасників справи в порядку письмового провадження можливий лише за наявності в справі матеріалів, а також у разі отримання судом підтвердження про отримання сторонами повідомлення про такий розгляд. Виникає питання щодо доцільності отримання судом підтвердження від суб’єкта владних повноважень про факт отримання повідомлення про розгляд справи в порядку письмового провадження, особливо в разі відсутності права суб’єкта подати клопотання про розгляд справи в режимі відеоконференції поза межами суду або в приміщенні суду під час дії воєнного чи надзвичайного стану. Таке зауваження також поширюється на зміни до частини 4 статті 311 КАСУ щодо розгляду справи в апеляційному провадженні [206].

Отже, проаналізувавши вищевикладене, можемо зробити висновок, що судочинство продовжується в умовах воєнного стану. Окрім того, сьогодні ми можемо констатувати єдність судової системи України і прагнення суддів та працівників працювати з якнайбільшою віддачею, аби в цей важкий для держави час забезпечити для українців доступ до правосуддя, використовуючи, в тому числі, кращий міжнародний досвід. Однак простої єдності не достатньо під час постійних відключень електроенергії та повітряних тривог. Судова система вимагає перебудови внутрішніх процесів відповідно умов війни. На нашу думку, подальша оптимізація та діджиталізація зможуть налагодити безперебійну та повну діяльність судів.

3.3 Роль неурядових громадських організацій у сфері захисту прав людини в умовах воєнного стану.

Неурядові громадські організації (далі – НГО) відіграють важну роль у захисті прав людини під час воєнного стану. Вони надають допомогу постраждалим особам та виступають як посередники між громадянами та владою.

Конституційно-правовий статус НГО визначається законодавством кожної країни окремо. У більшості країн, включаючи Україну, НГО визнаються як важлива складова громадянського суспільства, яка доповнює діяльність державних органів та забезпечує здійснення громадянських прав і свобод.

Потрібно відзначити, що основною метою громадських та благодійних організацій є узгодження та реалізація інтересів та завдань конкретних громадян та соціальних груп, що визначає основну спрямованість їхньої діяльності. У кожній демократичній, соціальній та правовій державі необхідно гарантувати та підтримувати право на об’єднання. Це стає важливим з урахуванням значущості розвитку громадянського суспільства та природної потреби людини в взаємодії з іншими членами суспільства [74, с. 17].

Рекомендується розпочати дослідження з теоретичних основ. Згідно з Рекомендаціями CM/Rec (2007)14, під терміном «неурядова організація» слід розуміти добровільний самоврядний орган або організацію, що базується на членстві або без членства, створену для досягнення некомерційних цілей засновників або учасників [208]. Варто зауважити, що цей термін є широко використовуваним і не єдиним в правових системах Європейського Союзу, і він стосується різних інституційних форм, таких як асоціації, громадські організації, коаліції, благодійні організації, фонди, неприбуткові корпорації, товариства, трасти тощо.

Закріплення права на об'єднання у Загальній декларації прав людини свідчить про значення неурядових організацій на міжнародному рівні. Свобода мирних зборів та асоціацій є правом кожної людини, і їхнє здійснення не підлягає обмеженням, за винятком випадків, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки. Крім того, існують гарантії свободи об'єднання для певних верств суспільства, таких як діти, захисники прав людини, державні службовці, національні меншини, біженці і особи без громадянства, захисники природи, а також для неурядових організацій міжнародного характеру [209].

Також важливо врахувати, що неурядові організації можуть відігравати значну роль у формуванні та реалізації демократичних процесів в суспільстві. Наприклад, вони можуть здійснювати моніторинг дотримання прав людини, забезпечувати доступ до інформації, здійснювати експертну діяльність, організовувати громадські обговорення та консультації тощо. Крім того, неурядові організації можуть бути важливими партнерами держави та інших організацій у реалізації різноманітних соціальних та гуманітарних проектів.

Рада Європи визнала неурядові організації як важливі на національному та міжнародному рівнях, як зазначено в Європейській конвенції про визнання правового статусу міжнародних неурядових організацій від 24 квітня 1986 року [210]. Громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства грають важливу роль у дотриманні прав людини, демократії та верховенства

права. У Копенгагенському документі 1990 року, що є документом ОБСЄ, вказується на важливість всіх видів об'єднань та груп, що відстоюють спільні інтереси для демократії та розвитку країни [211]. Цей документ також наголошує на праві кожної людини самостійно або спільно з іншими досліджувати та обговорювати питання дотримання прав людини та свобод, а також на готовності висловлювати міркування про поліпшення захисту прав людини та забезпечення дотримання міжнародних стандартів в цій сфері.

Шляхом об'єднання зусиль світового волонтерства, 14 вересня 1990 року на XI Конгресі Міжнародної Асоціації Волонтерів була ухвалена Загальна декларація волонтерів [212]. У січні 2001 р. у місті Амстердам (Нідерланди) на XVI Всесвітній конференції волонтерів була прийнята Загальна декларація про волонтерську діяльність [213]. У ній висловлюється заклик до ООН, лідерів урядів, бізнесу, преси, закладів освіти, релігійних і громадських організацій сприяти розвитку волонтерського руху у світі як ефективного інструменту для зміцнення інститутів вільного громадянського суспільства.

В рамках цього питання слід відзначити ряд міжнародних організацій, які здійснюють благодійну діяльність, включаючи волонтерську, та мають вплив на порядок денний у цій області. Координаційний комітет міжнародних волонтерських організацій (CCIVS), заснований в 1948 році під егідою ЮНЕСКО, координує діяльність понад 250 національних волонтерських організацій у 100 країнах світу. Асоціація волонтерських організацій (AVSO), в свою чергу, координує діяльність європейських волонтерських організацій та представляє інтереси волонтерства на рівні урядів, соціальних інститутів і громадських організацій [214].

В Україні конституційний статус громадських організацій закріплений у статті 39 Конституції України, згідно з якою кожен має право на створення та участь у діяльності громадських організацій для захисту своїх прав і свобод, задоволення своїх інтересів.

Також волонтерська діяльність закріплена ЗУ «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 року № 3236-VI як добровільна, соціально

спрямована та неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Варто звернути увагу на те, що згідно закону волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності [215].

У березні 2015 року було прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності» № 246-VIII. Пріоритетним завданням цього документу законотворець визначив забезпечення ефективного регулювання правовідносин, що виникають в процесі провадження волонтерської діяльності в Україні, і як результат, сприяння розвитку волонтерського руху в Україні [216].

Фізичні та юридичні особи здійснюють благодійну діяльність відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 5 липня 2012 року № 5073-VI [217]. Однак, для юридичних осіб, необхідно вказати цілі та сфери благодійної діяльності у своєму установчому документі.

Громадські організації можуть займатися волонтерською діяльністю, створивши при цьому юридичну особу, якщо це прописано в їх статуті як мету допомоги громадянам, армії та іншим сферам. Правові та організаційні засади щодо свободи об’єднання, утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об’єднань встановлюються ЗУ «Про громадські об’єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI [218].

Також, Верховною Радою України прийнято Законопроект від 28 вересня 2022 року №8084, щодо унормування діяльності та державної реєстрації громадських організацій. Його мета полягає у спрощенні процедур реєстрації та усуненні розбіжностей у застосуванні законодавства. Законопроект передбачає введення нововведень, зокрема:

– Єдиної організаційно-правової форми для громадських організацій.

– Детального регулювання процедури проведення засідань вищого керівного органу громадської організації та оформлення прийнятих рішень.

– Можливості здійснення діяльності громадською організацією на підставі модельного статуту.

– Скасування процедури підтвердження всеукраїнського статусу громадського об’єднання [219].

Під час воєнного стану НГО відіграють важливу роль у допомозі та захисті прав людини. Вони надають гуманітарну допомогу населенню, включаючи внутрішньо переміщених осіб. Також вони підтримують військових і моніторять порушення прав людини, звертаючи увагу на незаконний утиск та насильство. Це допомагає забезпечити прозорість та відповідальність у військових конфліктах та захистити права постраждалих осіб.

Гуманітарна допомога є найпоширенішою та найефективнішою діяльністю неурядових громадських організацій (НГО) в умовах воєнного стану. Ця форма допомоги спрямована на задоволення найбільш критичних потреб населення, яке постраждало від конфлікту. НГО забезпечують життєво необхідні ресурси, включаючи харчування, водопостачання, медичну допомогу та притулок, для тих, хто опинився в уразливому становищі.

Гуманітарна допомога НГО виявляється особливо ефективною, оскільки вони мають гнучкість, оперативність та прямий доступ до потребуючих. Вони можуть оперативно реагувати на зростаючі потреби населення та пристосовувати свої програми допомоги відповідно до змінюючоїся ситуації на місцевому рівні. Також вони виконують важливу роль у наданні допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) в умовах війни, відповідаючи на виклики, поставлені міжнародним законодавством щодо захисту прав та добробуту цих осіб. Враховуючи міжнародні норми, НГО здійснюють ряд заходів для підтримки та захисту ВПО, зокрема:

– Забезпечення гуманітарної допомоги: Відповідно до міжнародного гуманітарного права, НГО мають забезпечувати доступ ВПО до необхідних матеріальних благ, таких як їжа, вода, медична допомога. Вони мобілізують ресурси та координують розподіл гуманітарної допомоги, дотримуючись принципів нейтралітету, незалежності та гуманітарної дії.

– Захист прав ВПО: Міжнародне право визнає права ВПО, зокрема право на життя, безпеку, свободу вираження, освіту, медичну допомогу та захист від

насильства та дискримінації. НГО працюють над захистом цих прав шляхом моніторингу, документування порушень, лобіювання та надання правової допомоги ВПО.

– Сприяння соціальній реінтеграції: Враховуючи принципи міжнародного права про відновлення та реабілітацію, НГО допомагають ВПО відновити свої соціальні зв'язки та реінтегруватися у суспільство. Це може включати надання психологічної підтримки, професійного навчання, розробку програм інклюзивної освіти та інші заходи, спрямовані на забезпечення ВПО можливостей для самореалізації та життєвого успіху.

– Співпраця з міжнародними організаціями: НГО активно співпрацюють з міжнародними гуманітарними організаціями, такими як Міжнародний комітет Червоного Хреста, Управління Верховного комісара ООН з питань біженців (УВКБООН), Європейський Союз та інші, для забезпечення координації допомоги та обміну найкращими практиками.

Роль неурядових громадських організацій (НГО) у наданні допомоги військовим на фронті в умовах конфлікту має важливе правове значення. Враховуючи повномасштабне вторгнення РФ, можна визначити ряд правових проблем, з якими НГО можуть стикатися при здійсненні своєї діяльності.

Перш за все, безпека є ключовим аспектом, який вимагає правового захисту. Робота НГО на передовій та в зонах бойових дій зумовлює необхідність забезпечення безпеки їхніх співробітників та волонтерів.

Друга проблема пов'язана з отриманням доступу до конфліктових зон. Законодавство має визначати процедури, які дозволять НГО отримувати необхідні дозволи та документи для виконання своїх завдань у зоні воєнного конфлікту. Важливо враховувати політичні та безпекові аспекти, а також забезпечувати швидкий та ефективний процес отримання дозволів.

Фінансування є третьою правовою проблемою, з якою можуть стикатися неурядові громадські організації. Законодавство має передбачати механізми фінансової підтримки та стимулювання НГО, які здійснюють допомогу

військовим. Це можуть бути державні субсидії, благодійні внески або фінансування з інших джерел.

Крім того, ефективна координація та співпраця між НГО, військовими структурами та державними органами є важливими з правової точки зору. Законодавство повинно сприяти створенню механізмів для обміну інформацією, координації дій та спільного планування допомоги. Правові норми повинні передбачати можливість взаємодії та співпраці між різними суб'єктами з метою ефективного та координованого надання допомоги військовим.

Загалом, правова основа для діяльності НГО, що надають допомогу військовим на фронті, має бути чітко визначена та орієнтована на забезпечення їхньої безпеки, доступу до зони конфлікту, фінансування та ефективну координацію.

Під час воєнного стану, Неурядові громадські організації (НГО) виконують важливу місію у допомозі та захисті прав людини. Один із найефективніших засобів забезпечення цього захисту є активна реалізація гуманітарної допомоги. НГО надають населенню, зокрема внутрішньо переміщеним особам, необхідні життєво важливі ресурси, такі як харчування, водопостачання, медична допомога та притулок. Це не лише відповідає на нагальні потреби людей, але й сприяє їх безпеці та гідному існуванню. Гуманітарна допомога знаходиться в центрі боротьби за збереження та захист прав людини під час збройних конфліктів, є потужним інструментом у досягненні цих цілей.

Нормативно-правове закріплення надання гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану в Україні визначається ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 р. № 1192-XIV [220]. Організації та фізичні особи, які надають гуманітарну допомогу, зобов'язані діяти відповідно до законодавства України та міжнародних договорів, які регулюють гуманітарну допомогу.

Відповідно до принципів, закріплених у міжнародному праві, гуманітарна допомога – це заходи із захисту та догляду за людьми в умовах гуманітарної кризи, що виходять за межі первинної медичної допомоги. Відповідно, основними завданнями гуманітарної допомоги є: порятунок людського життя;

надання допомоги для задоволення основних потреб людини (вода, їжа, проживання); забезпечення базової гігієни та медичної допомоги [221].

Система забезпечення гуманітарною допомогою в умовах воєнного стану складається з таких елементів: гуманітарна допомога; набувачі допомоги (фізичні особи, визначені законодавством юридичні особи); отримувачі гуманітарної допомоги; донори (міжнародні та українські); державні органи, які виконують функцію координації та контролю; перевізники гуманітарної допомоги; логістичні хаби та склади; інструменти (спеціальні рахунки, приватні рахунки для збору грошової допомоги, IT-рішення та ініціативи); правила функціонування системи, як врегульовані нормативними актами, так і неформально впроваджені; зв'язки між елементами системи. Визначення складових елементів системи є важливим для розуміння процесів та циклів реалізації гуманітарної допомоги відповідними суб'єктами. Так, якщо для деяких суб'єктів характерним є формування повного циклу забезпечення гуманітарною допомогою, який починається зі збору потреб від набувачів гуманітарної допомоги та закінчується отриманням такої допомоги набувачами, для інших притаманні лише окремі функції у даному процесі, такі як координація та контроль на різних етапах циклу реалізації гуманітарної допомоги [222; 223].

Міжнародні партнери демонструють свою готовність знаходити креативні рішення для надання допомоги Україні в умовах воєнного стану. Один з прикладів – механізм фінансування через «ковідний» фонд, який вже був розроблений і використовується EADRCC (Європейський механізм реагування на надзвичайні ситуації цивільної оборони) для скорочення процедур бюджетного планування.

Програми агентств системи ООН та ЄС, які раніше працювали в Україні, оперативно переорієнтувались на боротьбу з гуманітарною катастрофою, що виникла внаслідок воєнного конфлікту. Для забезпечення специфічних потреб були створені спеціальні фонди, наприклад, для постачання енергетичного обладнання. Для реалізації таких проектів були підписані угоди з Енергетичним співтовариством та іншими партнерами.

Щодо гуманітарної допомоги із-за кордону, то на митну територію України дозволяється її ввезення лише за умови, що ці товари не загрожують життю і здоров'ю набувачів допомоги та задовольняють їхні потреби. Під такими товарами відповідно до Закону України №1192-14 розуміються: а) товари, включаючи транспортні засоби, продукти харчування, медикаменти, одяг, ковдри, намети, збірні будинки, пристрої для очищення та збереження води, інші товари першої необхідності, що направляються як допомога потерпілим від катастрофи природного та/або техногенного походження; б) транспортні засоби, інструменти та устаткування, спеціально навчені тварини, продукти харчування, припаси, особисті речі та інші товари для осіб, які виконують завдання з ліквідації наслідків катастрофи, необхідні їм для роботи та проживання на території, яка зазнала впливу цієї катастрофи, протягом усього часу виконання зазначених завдань [220].

Окрім того, вважаємо за доцільне зазначити про те, що Уряд прийняв Постанову від 16 листопада 2022 року №1288 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» [224], яка спрощує імпорт генераторів та іншого енергетичного обладнання. Цей документ доповнює шість постанов Кабінету Міністрів про затвердження певних технічних регламентів, дія яких може поширюватись на відповідні товари. Новим положенням щодо ввозу на митну територію України тимчасово (до припинення або скасування воєнного стану та протягом наступних 90 календарних днів) передбачається не застосовувати до таких товарів вимоги про наявність декларації про відповідність та маркування знаком відповідності технічним регламентам. Прийняття Постанови сприятиме забезпеченню потреби внутрішнього ринку обладнанням для відновлення та стабілізації електро- та газопостачання споживачам, яка зумовлена викликами в енергетичній сфері в умовах воєнного стану в України. В контексті зазначеного доцільно зауважити про виникнення питання, як саме деякі речі, визначені у цій постанові, в умовах воєнного стану зможуть поліпшити умови функціонування електромережі, забезпечити безперебійну подачу тепла, наприклад, перукарські інструменти. Вважаємо, що

законодавцю слід було більш виважено формувати перелік товарів, які в умовах воєнного стану підлягають спрощеному переміщенню через кордон.

Україна успішно керує міжнародною гуманітарною допомогою та активно працює над підвищенням її прозорості. Отримання гуманітарної допомоги вимагає додаткових зусиль з боку української держави. Країни-донори вже відчули підтримку та інтерес до співпраці з Україною. Для кращого управління гуманітарною допомогою, Офісом Президента створено спеціальний портал [225]. Регіональні потреби збираються в онлайн-режимі, де формуються митні декларації, що містять категорії гуманітарної допомоги та унікальний код для відстеження її перетину кордону України та спрощення митного оформлення. Вже працює єдина класифікація гуманітарної допомоги та обмін даними між основними логістичними хабами. Ці заходи спрямовані на забезпечення максимальної прозорості та управління потоками гуманітарної допомоги. Деякі логістичні хаби в прикордонних країнах, наприклад, Румунія, вже мають систему відстеження вантажів попалетно, надану організацією ISRAAID [226].

Окрім того, в межах розкриття теми діяльності НГО в умовах воєнного стану, потрібно звернути на увагу існування кола проблем у процедурах забезпечення державою гуманітарної допомоги, серед яких ключовими є: відсутність достовірних відомостей про осіб, які потребують допомоги; відсутність системи управління запитами та наскрізного логістичного процесу – від визначення потреби до її задоволення; у постраждалих осіб немає достатньої інформації про те, куди та за якою процедурою можна повідомити про потребу в допомозі (як наслідок недостатньої комунікаційної політики держави та місцевих органів влади) у зв’язку із цим частину функцій з надання гуманітарної допомоги здійснюють неурядові громадські організації, які є ближчими до населення; відсутність єдиної інформаційно-аналітичної системи, яка би давала змогу агрегувати існуючі потреби, аналізувати наявні ресурси та визначати оптимальні джерела їх задоволення (закупівля, фінансування за кошти гуманітарного рахунку, гуманітарна допомога, благодійна допомога); втрата

довіри міжнародних донорів та зменшення розмірів гуманітарної допомоги, що надається державі [227; 228].

Також проблемним видається широка варіативність систем розподілу гуманітарної допомоги у різних регіонах. Така різниця виникає залежно від інтенсивності конфлікту на певній території, потреб населення та наявних ресурсів у кожному регіоні. Відмінності в бюрократичних процедурах та тлумаченні урядових наказів плутають всіх учасників гуманітарної допомоги, а особливо міжнародні організації. У більшості випадків обласні адміністрації та служби реагування значною мірою покладаються на неформальні мережі та попередні контакти, і міжнародним респондентам важко підключитися до цих мереж [227].

Відповідно до окресленої вище ситуації в управлінні процесами гуманітарної допомоги можна визначити такі проблеми: відсутність загальноприйнятих стандартів гуманітарної діяльності в середовищі українських неурядових організацій, які б могли впровадити каркас для розуміння процесу взаємодії; переривистий зв’язок в ланцюжку постачання гуманітарної допомоги призводить до недостатньої координованості учасників між собою та неефективному використанню ресурсів та часу; недостатність фаху в питаннях гуманітарної допомоги значної частини українських організацій та волонтерів призводить до вигорання та створює ще більший хаос, що в свою чергу призводить до втрати мотивації до подальшої діяльності у оточення. Такі вигорання, а як наслідок регулярні збої по всьому логістичному ланцюжку формують безперервну «кризу», яка вимагає ручного управління, що призводить до непередбачуваної втрати часу.

Вищеописані проблеми призводять зменшення рівня довіри до суб’єктів, що включені до існуючої системи з надання гуманітарної допомоги, та як результат заміщення кооперації відчуттям конкуренції, що знижує потенціал всієї мережі гуманітарної допомоги.

Відсутність/неповнота обліку призводить до неможливості формування звітності для донорів, що негативно впливає на повторні пожертви і стимулює

нецільове використання та крадіжки, що також ускладнює залучення додаткових ресурсів. Відсутність скоординованого обліку, як вхідних ресурсів, так і їх використання не дозволяє робити оцінку, формувати статистику, прогнозувати потреби, оптимально розподіляти ресурси та моніторити актуальні товарні запаси, як у вузлових, так і розподільних хабах. Відсутність налагоджених «бізнес-процесів» призводить до неоптимального використання транспорту в умовах його дефіциту, перевитрати паливно-мастильних матеріалів, не оптимальному завантаженні сервісних та ремонтних потужностей. Недостатнє оперативне оновлення інформації про зміни обстановки: митних регулювань, законодавчої бази, маршрутів доставки/прийому гуманітарної допомоги, супутніх ризиків, складських запасів на місцях, тощо. Фрагментарність інформаційних інструментів, які часто не забезпечують комплексного виконання задач. Перенасиченість комунікаціями з різних каналів зв'язку [228].

У контексті міжнародної гуманітарної допомоги для України, варто звернути увагу на проблему втрати довіри міжнародних донорів та зменшення розмірів гуманітарної допомоги, що надається державі. Ця проблема може бути обумовлена різними факторами.

Так, варто відзначити, що ключовими причинами цього є: відсутність єдиного центру прийняття рішень з питань забезпечення гуманітарною допомогою та розуміння повноважень державних органів у системі забезпечення гуманітарною допомогою; непрозорість механізмів доставки, зберігання та розподілу гуманітарної допомоги, внаслідок чого гуманітарна допомога може не надходити до визначеного отримувача; відсутність політики прозорого звітування щодо розподілу та використання гуманітарної допомоги, а також відсутність належної реакції держави на факти неправомірного використання гуманітарної допомоги, немає комунікаційної політики щодо вжиття ефективних заходів для запобігання таким випадкам [228].

У ході аналізу проблем в міжнародній гуманітарній допомозі Україні, виникає необхідність звернути увагу на ситуацію, яка призвела до втрати довіри міжнародних донорів та зменшення обсягів наданої державі гуманітарної

допомоги. Зокрема, такі випадки включають продаж гуманітарної допомоги відомими комерційними суб'єктами, зокрема ТОВ «АТБ-МАРКЕТ», яке входить до Корпорації «АТБ», та ТОВ «СІЛЬПО-ФУД», що належить Fozzy Group.

Така інформація набула розголосу, у зв'язку з тим, що покупці звернули увагу на те, що на полицях супермаркетів мереж «АТБ» та «Сільпо» з'явилися консерви польського походження, виготовлені не для продажу. Так, на кожній такій консерві міститься індивідуальний код, який дозволяє визначити походження такої консерви та мету використання. Зазначені індивідуальні коди були аналогічні тим, які Україна отримала від Польщі як гуманітарну допомогу, підозри у покупців також спричинила відсутність українського маркування на товарі [229].

Доцільно зазначити, що обов'язковість надання споживачам інформації про продукт українською мовою передбачена положеннями ст. 15 ЗУ «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 №1023-12, а також Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження технічного регламенту щодо правил маркування харчових продуктів» від 28.10.2010 №487 [230]. Враховуючи викладене, ми можемо зробити висновок про те, що розміщення на імпортних товарах відповідних індивідуальних кодів дозволяє ідентифікувати їх та визначити, з якою метою і для чого вони були ввезені на митну територію України. У той же час, обізнаний споживач у будь-який час може ідентифікувати нецільове використання гуманітарної допомоги.

У сфері захисту прав людини та оцінки гуманітарної ситуації в регіонах конфлікту важливою складовою є моніторинг. Цей процес передбачає систематичний збір та аналіз інформації, а також публікацію звітів та доповідей щодо стану прав людини та гуманітарної ситуації. Цей процес спрямований на забезпечення дотримання прав людини в умовах конфлікту та створення об'єктивної картини ситуації з метою прийняття ефективних заходів для покращення гуманітарної ситуації та захисту прав людини.

Міжнародне гуманітарне право складається з набору правил, принципів і норм, які застосовуються під час війни та конфлікту з метою захисту основних

прав людини та обмеження наслідків війни. Умови воєнного стану ставлять під загрозу дотримання цих принципів, тому моніторинг прав людини є особливо важливим.

Основними документами міжнародного гуманітарного права, які згадує Міжнародний центр ресурсів з юстиції, є Гаазька конвенція 1907 року, чотири Женевські конвенції та наступні додаткові протоколи до них. Ці документи забезпечують захист прав людини в умовах конфліктів, та включають:

– Гаазька конвенція 1907 року (Конвенція (IV) про закони та звичаї сухопутної війни і додаток до неї: Положення про закони та звичаї сухопутної війни. Гаага, 18 жовтня 1907 року) [120].

– Конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих воїнів у діючих арміях, Женева, 12 серпня 1949 року [231].

– Конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі, Женева, 12 серпня 1949 року [232].

– Конвенція (III) про поводження з військовополоненими, Женева, 12 серпня 1949 року [233].

– Конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни, Женева, 12 серпня 1949 року [234].

– Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), 8 червня 1977 року [235].

– Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв неміжнародних збройних конфліктів (Протокол II), 8 червня 1977 року [236].

– Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової розпізнавальної емблеми (Протокол III), 8 грудня 2005 року [237].

В умовах воєнного стану моніторинг прав людини стає особливо важливим і необхідним. Застосування міжнародного гуманітарного права та дотримання

його положень повинні бути ретельно контрольовані з метою запобігання порушень та захисту прав людини у зоні конфлікту.

Моніторинг прав людини в умовах воєнного стану включає систематичний аналіз дотримання гуманітарних норм, спостереження за порушеннями прав людини, документування фактів порушень та звітування про них. Це дозволяє виявляти та припиняти порушення прав людини, залучати винних до відповідальності та забезпечувати захист постраждалих.

Так, наприклад, Харківська правозахисна група веде хроніку подій у Харкові та Харківській області під час російсько-української війни, де збирає дані з офіційних джерел, таких як Харківська обласна військова адміністрація, ГУ ДСНС України у Харківській області та інших. Основним предметом їхніх записів є артилерійські та ракетні обстріли та їхні наслідки, зокрема збитки серед цивільного населення [238].

Також, варто виділити діяльність Bellingcat – незалежного міжнародного розслідувального колективу, який засновано в 2014 році. Вони здійснюють розслідування в сфері конфліктів, війни, злочинів проти людства, тероризму та інших подій, використовуючи відкриті джерела та цифрові методи дослідження.

Bellingcat здійснює свої розслідування, використовуючи великий обсяг публічно доступної інформації, такої як фото та відео з соціальних мереж, аудіозаписи, документи та інші цифрові джерела. Вони також застосовують геолокацію та відкриті джерела інформації для встановлення місць подій та ідентифікації осіб, залучених до конфліктів та злочинів.

Більш відомий за всіх інших, Bellingcat став завдяки своїм розслідуванням щодо конфліктів, таких як війна в Сирії, катастрофа малайзійського літака MH17 над Україною, військова агресія Росії проти України та інших подій у світі [239].

Їхні розслідування стали вагомим доказом в міжнародному правосудді, а їхні дані і висновки використовуються в якості доказів у судових процесах і міжнародних слідчих діях. Bellingcat здійснює важливу роботу у просуванні прозорості, правдивості та відповідальності за злочини війни та порушення прав людини.

У січні 2022 року команда Bellingcat спільно з Centre for Information Resilience (CIR) запустила проєкт «Eyes on Russia» (Спостереження за Росією) з метою збирання, верифікації та відображення на карті відео, фото, супутникових знімків та інших матеріалів з відкритих джерел, що пов'язані з російським повномасштабним вторгненням в Україну. Цей проєкт надає кожній людині можливість отримати доступ до надійної та точної інформації про найбільший конфлікт в Європі з часів Другої світової війни [240].

Умови воєнного стану не звільняють сторони конфлікту від зобов'язання дотримуватися міжнародного гуманітарного права та забезпечувати захист прав людини. Моніторинг прав людини в цих умовах допомагає забезпечити прозорість, відповідальність та запобігання порушенням, сприяючи створенню більш безпечного та захищеного середовища для всіх осіб, задіяних у конфлікті.

Однак, поблеми, які можуть виникати у неурядових громадських організацій при моніторингу порушень прав людини в умовах воєнного стану, можуть бути пов'язані з обмеженнями на доступ до деяких територій, небезпекою для спостерігачів та перешкодами для збору доказів. Також можуть виникати проблеми з публікацією результатів моніторингу через обмеження свободи слова та інформаційних потоків. Додатково, низький рівень правової культури деяких військовослужбовців та правоохоронних органів може ускладнювати виявлення та документування порушень прав людини. Такі проблеми можуть вимагати від НГО додаткових зусиль та спеціалізованих знань для ефективного моніторингу порушень прав людини в умовах воєнного стану.

Умови воєнного стану створюють особливі виклики для неурядових громадських організацій, які займаються гуманітарною діяльністю. В таких умовах, де конфлікт та насильство загрожують безпеці та благополуччю населення, роль НГО стає особливо важливою.

Діяльність НГО в умовах воєнного стану вимагає гнучкості, розуміння контексту та глибокого знання міжнародного гуманітарного права. НГО повинні бути готовими до оперативної реагування на гуманітарні потреби, забезпечення захисту прав людини та надання допомоги постраждалим.

Однією з основних особливостей діяльності НГО в умовах воєнного стану є необхідність забезпечення безпеки своїх співробітників та волонтерів. Це означає врахування ризиків, встановлення заходів безпеки та співпрацю з військовими та цивільними структурами для мінімізації ризиків та забезпечення безпеки під час виконання гуманітарних завдань.

Також важливим аспектом діяльності НГО в умовах воєнного стану є прозорість та відповідальність. НГО повинні добре документувати свою роботу, звітувати перед донорами та громадськістю про використання ресурсів та досягнуті результати. Це сприяє встановленню довіри та підтримці громадськості, а також запобігає можливим зловживанням або нецільовому використанню ресурсів.

Отже, НГО грають невід'ємну роль у гуманітарній діяльності під час воєнного стану. Їхня присутність та діяльність сприяють захисту основних прав людини та мінімізації наслідків воєнного конфлікту. Проте, успіх їхньої роботи залежить від гнучкості, готовності до реагування та співпраці з іншими гуманітарними акторами. Тільки шляхом спільних зусиль можна досягти стабільності, безпеки та благополуччя у воєнній ситуації.

Висновки до розділу ІІІ

Захист прав людини в умовах воєнного стану є складним завданням, яке вимагає не лише наявності деталізованого воєнного законодавства, але й його гармонізації з високими міжнародними стандартами. На жаль, в Україні, незважаючи на наявність обширного законодавства, існують колізії та прогалини, які породжують порушення прав людини. Виявлені невідповідності законодавства реальним умовам повномасштабного воєнного конфлікту свідчать про необхідність перегляду та доповнення законодавства з метою його оптимізації та адаптації до викликів, які ставляться перед державою у часи війни.

Судова система України, в умовах воєнного стану функціонує, але для її повноцінної та ефективної роботи необхідні внутрішні перетворення. Подальша оптимізація та впровадження цифрових технологій у роботу судів можуть виявитися ключовими чинниками для забезпечення безперебійної і справедливої юстиції в умовах війни.

Неурядові громадські організації грають важливу роль у гуманітарній діяльності в умовах воєнного стану. Їхня присутність та діяльність спрямовані на захист основних прав людини та мінімізацію наслідків військового конфлікту. Однак, для досягнення максимальної ефективності, НГО повинні бути гнучкими, готовими до невідкладного реагування та взаємодії з іншими гуманітарними акторами.

Таким чином, адаптація судової системи та підтримка гуманітарних організацій до війни, є ключовими аспектами для забезпечення стабільності та захисту прав в умовах військового конфлікту.

ВИСНОВКИ

В дисертації здійснено теоретичне узагальненння та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає в отримані наукових висновків щодо правового забезпечення та реалізації конституційних прав і свобод особи під час введеного воєнного стану, виявлення проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також надання обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення. Зокрема сформульовано наступні висновки:

1. У підсумку, військовий стан відрізняється унікальним набором характеристик, які визначають його як самостійний та винятковий надзвичайний режим. За своєю природою він виявляється більш жорстким у порівнянні з іншими правовими режимами надзвичайного стану чи ситуаціями екологічного характеру. Основна його особливість полягає у тому, що він наділяє органи влади найширшими повноваженнями для обмеження різних прав та свобод людини. Однак в той самий час його головною метою є захист життя та здоров'я громадян шляхом усунення загроз існуванню держави, і це досягається за допомогою різких, в тому числі військових, заходів. Тому важливо чітко визначити всі аспекти його функціонування: від процедур введення та форми, до термінів і меж його дії, а також переліку конкретних заходів, які можуть обмежити права та свободи громадян. Необхідно також чітко визначити компетенції органів влади, які будуть виконувати цей режим, та встановити механізми забезпечення необхідних гарантій для захисту прав і свобод населення в умовах воєнного стану.

2. Обмеження основних прав людини зумовлені дією правового режиму воєнного стану, відповідно до принципу верховенства права, націлені на законне втручання держави у особисту автономію індивіда з метою досягнення загального блага. Навіть при визнанні абсолютної важливості захисту прав та свобод людини, необхідно ураховувати юридичні обмеження для забезпечення виживання суспільства в цілому. Однак будь-яке обмеження повинно відповідати принципу верховенства права та пройти перевірку за трьома

критеріями. У воєнний період особливо важливим є чітке законодавче визначення переліку прав і свобод, які тимчасово призупиняються або обмежуються. Такий підхід сприяє високому рівню юридичного захисту особи.

3. Введення воєнного стану в Україні розширює повноваження влади для забезпечення безпеки держави та громадян перед загрозою військової агресії чи інших надзвичайних ситуацій. Однак ці заходи можуть суттєво вплинути на статус осіб в особливо зазначених зонах, де оголошено воєнний стан. Однією з ключових наслідків введення воєнного стану є обмеження прав та свобод громадян, зокрема у сферах свободи переміщення, права на мирні збори, здійснення професійної діяльності, а також можливість обмеження володіння майном. Ці обмеження можуть бути впроваджені з метою захисту безпеки громадян і держави, але одночасно можуть порушувати права людини. В залежності від конкретних обставин, воєнний стан може призводити до обмежень у доступі до освіти та охорони здоров'я, виконання ділових та інших професійних обов'язків, а також у виконанні релігійних обов'язків. Тому введення воєнного стану є серйозним кроком, який може суттєво вплинути на життя громадян і функціонування держави. Тому рішення про введення воєнного стану повинно бути обґрунтованим, ґрунтовним та відповідати міжнародним стандартам.

4. Запровадження воєнного стану призводить до того, що державні органи та їх посадові особи отримують додаткові повноваження, але водночас збільшується й юридична відповідальність за їх дії. Юридична відповідальність є необхідною для захисту прав та свобод людини, щоб уникнути зловживань владою в умовах воєнного стану. Тому громадяни та посадові особи, які порушують права та свободи людини в умовах воєнного стану, повинні нести відповідальність за свої дії. Гарантії прав і свобод людини є необхідною складовою конституційного механізму захисту прав людини, який забезпечує доступ до судової захисту та захист від дій державних органів та їх посадових осіб. Юридична відповідальність громадян та посадових осіб органів публічної

влади в умовах воєнного стану є необхідною для захисту прав та свобод людини і забезпечення правової держави.

5. Обидві сторони в збройному конфлікті, а саме окупаційна держава та держава, територію якої окупували, несуть відповідальність за дотримання прав людини. Важливо підкреслити, що позитивна відповідальність, яку несе держава, включає не лише розробку, але й ефективне впровадження механізмів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Це важливий етап, оскільки він передбачає не лише запобігання порушенням прав, а й активну реакцію на такі випадки. Позитивні обов'язки також включають у себе створення ефективних правових механізмів та систем контролю. Це передбачає розробку і впровадження чітких та прозорих процедур, спрямованих на постійний моніторинг дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту. Важливо зазначити, що ці механізми повинні забезпечити ефективну роботу, а також взаємодію з міжнародними структурами та організаціями, спрямованою на зміцнення та захист прав людини в конфліктних ситуаціях. Такий комплексний підхід дозволить забезпечити більш високий ступінь безпеки та захисту для всіх громадян, незалежно від їхнього статусу чи місця проживання, у періоди збройних конфліктів.

6. Хоча спостерігається певний позитивний розвиток законодавства та його реалізації від державних органів щодо захисту та реалізації прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, ці процеси вимагають подальшої деталізації та структуризації. Міжнародна підтримка, зокрема з боку Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та інших міжнародних організацій, відіграє важливу роль у наголошенні на важливості дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту та впровадженні ефективних механізмів захисту. У подальших зусиллях з удосконалення законодавства та практичної реалізації важливо враховувати міжнародний досвід та вивчати найкращі практики для забезпечення високого рівня захисту та підтримки ВПО в Україні.

7. Необхідно ретельно переглянути та модернізувати великооб'ємне військове законодавство України, зокрема в контексті захисту прав людини.

Нинішня ситуація свідчить про те, що законодавство не відповідає реаліям повномасштабної війни, викриваючи колізії та прогалини в управлінській діяльності всіх структур – від Президента України та Верховної Ради України до Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування. Внаслідок цього при розробці та застосуванні як воєнного, так і цивільного законодавства органи влади часто порушують права людини. Однак, як відзначалось раніше, війна не може бути виправданням для зниження якості законів, управління країною та виконання позитивних зобов'язань держави перед людиною.

8. В умовах воєнного стану в Україні судочинство продовжує свою діяльність. Сьогодні можна відзначити, що судова система країни є єдиною, а судді та працівники судів намагаються працювати на максимально високому рівні, щоб забезпечити громадянам доступ до правосуддя, використовуючи при цьому кращий міжнародний досвід. Однак умови воєнного стану вносять свої виклики, такі як постійні відключення електроенергії та повітряні тривоги. Тому необхідна перебудова внутрішніх процесів судової системи відповідно до умов війни. У нашому розумінні, подальша оптимізація та діджиталізація можуть забезпечити безперебійну та повну діяльність судів, зробивши їх більш ефективними в умовах викликів, які виникають внаслідок збройного конфлікту.

9. Важливим аспектом роботи НГО в умовах воєнного стану є підтримка прозорості та відповідальності. Організації повинні ретельно документувати свою діяльність та звітувати перед донорами та громадськістю щодо використання ресурсів та досягнених результатів. Це сприяє встановленню довіри та отриманню підтримки від громадськості, а також запобігає можливим випадкам зловживання або невідповідному використанню ресурсів. Їхня присутність та діяльність сприяють захисту основних прав людини та мінімізації наслідків воєнного конфлікту. Проте, успіх їхньої роботи залежить від гнучкості, готовності до реагування та співпраці з іншими гуманітарними місіями.

Підсумовуючи, механізми захисту прав людини в умовах воєнного стану є невід'ємною складовою глобальних зусиль спільноти для забезпечення основних прав та свобод громадян. Міжнародне співтовариство, органи ООН та інші

гуманітарні суб’єкти активно впроваджують заходи для мінімізації впливу воєнного стану на права людини. Зокрема, визначаючи необхідні обмеження для забезпечення безпеки держави та громадян, а також забезпечуючи прозорість та відповідальність організацій, які діють в умовах воєнного конфлікту.

Гармонізація внутрішньодержавного законодавства з міжнародними стандартами прав людини є ключовою для створення ефективних механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану. Робота НГО в цьому контексті сприяє прозорості та відповідальності, що є важливим для встановлення довіри та забезпечення гармонії в умовах воєнного конфлікту.

В цілому, розвиток та впровадження ефективних механізмів захисту прав людини в умовах воєнного стану залишається актуальним завданням на міжнародній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. 150 мудреців та філософів (життя. доля. вчення) : Інтелект. енциклоп. довід. у 2-х т. / ред. П. Таранов. Запоріжжя : Нарус-М, 2001. Т. 1. 848 с.

2. Гессен В. Исключительное положение : монографія. Санкт-Петербург : Издание Юридичес. книж. склада «Право», 1908. 410 с.

3. Марчук В., Марчук Г. Історія політичних і правових вчень : навч. посібник. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.

4. Олейніков С. Публічна влада та державно-правовий режим. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/18978 (дата звернення: 23.02.2023).

5. Мінка Т. Онтологічна характеристика правового режиму. *Право і суспільство.* 2012. № 3. С. 123–127. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/3_2012/26.pdf (дата звернення: 23.02.2023).

6. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «правовий режим». *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 196–201. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/12/37.pdf (дата звернення: 23.02.2023).

7. Walters M. D. A. V. Dicey and the Common Law Constitutional Tradition: A Legal Turn of Mind. University of Cambridge ESOL Examinations, 2021. 350 p.

8. Основи політології : підручник / ред. М. Вегеш. Київ : Знання, 2008. 554 с.

9. Ніколенко В. «Левіафан», або нарис учення про державу Т. Гоббса. *Науково-теоретичний альманах «Грані».* 2020. Т. 23, № 8. С. 26–36. URL: https://doi.org/10.15421/172072 (дата звернення: 26.02.2023).

10. Agamben G. HOMO SACER. sovereign power and bare life / trans. by D. Heller-Roazen. Stanford : Stanford. University. Press, 1998. 148 p.

11. Блюнчли И. Общее государственное право / ред. О. Дмитриев ; пероку Н. Ляпидевский. Москва : В Университ. типографии (Катков и Ко), 1865. 453 с.

12. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації : Інформаційний бюлетень / Європейський суд з прав людини. 2020. URL: https://rm.coe.int/factsheet-derogation-in-time-of-emergency/1680a2868e (дата звернення: 26.02.2023).

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (станом на 1 серп. 2021 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.02.2023).

14. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III (станом на 16 черв. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text (дата звернення: 26.02.2023).

15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIIII (станом на 31 груд. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 26.02.2023).

16. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 р. № 1908-III (станом на 28 груд. 2015 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text (дата звернення: 26.02.2023).

17. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (станом на 15 черв. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення: 26.02.2023).

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 26.02.2023).

19. Facts and case summary – Korematsu v. U.S. United States Courts. URL: https://www.uscourts.gov/educational-resources/educational-activities/facts-and-case-summary-korematsu-v-us (дата звернення: 02.08.2023).

20. Separate opinions of the judges in the case of Trump v. Hawaii. Supreme Court of the United States. URL: https://www.supremecourt.gov/opinions/17pdf/17-965_h315.pdf (дата звернення: 02.08.2023).

21. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI (станом на 23 груд. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text (дата звернення: 26.02.2023).

22. Коссе Д. Д. Значення та сутність правового режиму в правовій системі України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 25–29.

23. Покарання за вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану буде наближеним до максимальної межі, передбаченої КК України / Верховний Суд. Офіційний сад. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1261723/ (дата звернення: 28.02.2023).

24. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (станом на 27 січ. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 04.03.2023).

25. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (станом на 1 січ. 2020 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 28.02.2023).

26. Мерник А., Кузьмина В., Бурлаков В. Обмеження прав і свобод людинив сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 2. С. 42–46. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/9 (дата звернення: 28.02.2023).

27. Dicey A. V. Introduction to the study of the law of the constitution. 8th ed. New York : The Macmillan Company, 1915. 577 p.

28. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20.06.2019 р. № 6-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text (дата звернення: 28.02.2023).

29. Фігель Ю. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Національного університету «Львівська політехніка».* 2016. № 837. С. 357–361. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_59.

30. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Організації Об'єднаних Націй від 16.12.1966 року (станом на 19 жовт. 1973 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 28.02.2023).

31. Загальна декларація прав людини (рос./укр.) : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 28.02.2023).

32. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : Постанова Верховний Ради України від 21.05.2015 р. № 462-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text (дата звернення: 28.02.2023).

33. Рішення Великої палати у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» : рішення Ради Європи від 08.07.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344#Text (дата звернення: 28.02.2023).

34. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : протокол Ради Європи від 20.03.1952 р. (станом на 17 лип. 1997 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 28.02.2023).

35. Рішення по справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства : рішення ЄСПЛ від 13.06.1995 р. № 8/1994/455/536. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57947 (дата звернення: 28.02.2023).

36. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29.06.2010 року № 17-рп/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text (дата звернення: 28.02.2023).

37. Гом'єн Д. Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. 3-тє вид. Київ : Фенікс, 2006. 192 с.

38. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 09.01.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text (дата звернення: 28.02.2023).

39. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20.06.2019 року № 6-р/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text (дата звернення: 28.02.2023).

40. Дахова І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського суду з прав людини. *Форум права.* 2018. № 4. С. 17–25. URL: https://forumprava.pp.ua/files/017-025-2018-4----------4-.pdf (дата звернення: 28.02.2023).

41. Савін проти України / Харківська правозахисна група. URL: https://khpg.org/1329377446 (дата звернення: 28.02.2023).

42. Дудаш Т. Практика Європейського Суду з прав людини : навч. посібник. Київ : Алерта, 2013. 367 с.

43. Буткевич В., Речицкий В. Права і свободи та обов'язки людини і громадянина. *Національна безпека і оборона*. 2015. № 4-5. С. 44–49.

44. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частин від 25.01.2012 р. № 3-рп/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text (дата звернення: 28.02.2023).

45. Погребняк С. Принцип пропорційності як загальний принцип права. *Право України.* 2017. № 7. С. 39–46.

46. Рішення по справі «Кумпене і Мазере проти Румунії» від 17.12.2004 року № 33348/96 / Європейський суд з прав людини. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO3351 (дата звернення: 28.02.2023).

47. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 01.06.2016 року № 2-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text (дата звернення: 28.02.2023).

48. Стефанчук Р. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. Київ : КНТ, 2008. 626 с.

49. Інтернований. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL : http://sum.in.ua/s/inter№vanyj (дата звернення: 28.02.2023).

50. Internment. The Practical Guide to Humanitarian Law. URL: https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/internment/ (дата звернення: 28.02.2023).

51. Давиденко П. Історія становлення виключного стану в Англії. *Право.ua.* 2021. № 1. С. 25–30.

52. Закон про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування питань, пов’язаних із військовополоненими та інтернованими особами в особливий період : проєкт Закону від 05.11.2020 р. № 4327. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70352 (дата звернення: 01.03.2023).

53. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24) : Кодекс України від 07.12.1984 року № 8073-X (станом на 27 січ. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text (дата звернення: 01.03.2023).

54. Про затвердження Інструкції про порядок утримання іноземців та осіб без громадянства в пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 29.02.2016 року № 141 (станом на 8 лип. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0748-16#Text (дата звернення: 01.03.2023).

55. Про затвердження Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23.04.2012 року № 353/271/150 (станом на 12 черв. 2020 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0806-12#Text (дата звернення: 01.03.2023).

56. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду по справі 160/13566/22 від 06.10.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/106640339 (дата звернення: 01.03.2023).

57. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду по справі 160/12012/22 від 14.10.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106764392 (дата звернення: 01.03.2023).

58. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 р. № 573 (станом на 16 груд. 2020 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-п#Text (дата звернення: 01.03.2023).

59. Рішення Голосіївського районного суду міста Києва по справі 752/5504/22 від 27.06.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/104963093 (дата звернення: 01.03.2023).

60. Постанова Попільнянського районного суду Житомирської області по справі № 288/2315/22 від 08.12.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107751130 (дата звернення: 01.03.2023).

61. Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порушення окремих вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного

стану : проєкт Закону від 04.10.2022 р. № 8096. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40574 (дата звернення: 03.03.2023).

62. Рішення Рівненського адміністративного суду по справі № 460/3330/22 від 08.12.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107754806 (дата звернення: 03.03.2023).

63. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду по справі № 380/8136/22 від 08.11.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107210619 (дата звернення: 03.03.2023).

64. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду по справі № 420/7997/22 від 15.09.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106261563 (дата звернення: 03.03.2023).

65. Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1455. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1455-2021-п#Text (дата звернення: 03.03.2023).

66. Постанова Івано-Франковського суду по справі № 349/1091/22 від 12.10.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106789039 (дата звернення: 03.03.2023).

67. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII (станом на 5 лют. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 03.03.2023).

68. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні : Закон України від 11.12.2003 р. № 1382-IV (станом на 10 жовт. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text (дата звернення: 03.03.2023).

69. Козир О. Конституційне право особи на недоторканність житла : дис. … д-ра філософії в галузі права : спеціальність : 12.00.02. Харків, 2010. 198 с.

70. Renucci J.-F. Introduction to the European Convention on Human Rights. The rights guaranteed and the protection mechanism. Strasbourg : Council of Europe Publishing, 2005. 128 c. URL: http://echr.coe.int/Documents/Pub_coe_HFfiles _2005_01_ENG.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

71. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення зміни до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо військово-квартирної повинності для фізичних і юридичних осіб» від 02.09.2020 р. № 16/3-2020/147377. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/251534 (дата звернення: 03.03.2023).

72. Конституційне право України : підручник / ред.: Т. Слінько, Л. Летнянчин, Ф. Веніславський. Харків : Право, 2019. 592 с.

73. Київська обласна військова адміністрація. Telegram. URL: https://t.me/kyivoda/4842 (дата звернення: 03.03.2023).

74. Мельник Р. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. Київ : BAITE, 2015. 168 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/0/e/233491.pdf (дата звернення: 03.03.2023).

75. Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.12.2022 р. № 1364 (станом на 2 лют. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-п#Text (дата звернення: 03.03.2023).

76. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 09.06.1998 р. № 12-рп/98. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KS98012?an=17617 (дата звернення: 03.03.2023)

77. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції

України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 07.07.2004 р. № 14-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v014p710-04#Text (дата звернення: 03.03.2023).

78. Хартія основних прав Європейського Союзу : Хартія Європейського Союзу від 07.12.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення: 03.03.2023).

79. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 : Конвенція Міжнародної організації праці від 28.06.1930 р. № 29 (станом на 10 серп. 1956 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text (дата звернення: 03.03.2023).

80. Конвенція про скасування примусової праці № 105: Конвенція Міжнародної організації праці від 25.06.1957 р. (станом на 5 жовт. 2000 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text (дата звернення: 03.03.2023).

81. Жернаков В. Поняття примусової праці за законодавством України. *Право України*. 1997. № 10. С. 35–39.

82. Занфірова Т. Забезпечення принципу свободи праці в умовах воєнного стану. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 77–80.

83. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753 (станом на 22 груд. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-п#Text (дата звернення: 03.03.2023).

84. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці : Закон України від 21.09.2022 р. № 2622-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-IX#Text (дата звернення: 03.03.2023).

85. Армія відновлення: 200 млн грн заробили залучені до суспільно корисних робіт українці / Міністерство економіки України. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=c94a75a7-5f80-435e-8ba0-9801bd321ce4&title=ArmiiaVidnovlennia-200-MlnGrnZarobiliZaluchenoDoSuspilnoKorisnikhRobitUkraintsi (дата звернення: 03.08.2023).

86. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012 р. № 4765-VI (станом на 29 верес. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text (дата звернення: 03.03.2023).

87. Про відчуження земельних ділянок, інших об’єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17.11.2009 р. № 1559-VI (станом на 10 лип. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17#Text (дата звернення: 03.03.2023).

88. Справа «Трегубенко проти України» (заява № 61333/00) : Рішення Ради Європи від 02.11.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws /show/980_355#Text (дата звернення: 03.03.2023).

89. Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium: Case of European Court of Human Rights № 17849/91 from 20 November 1995. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056 (дата звернення: 03.08.2023).

90. Справа «Кривенький проти України» (Заява № 43768/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 16.02.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d48#Text (дата звернення: 03.08.2023).

91. Holy Monasteries v. Greece: Case of European Court of Human Rights № 13092/87; 13984/88 from 14 December 1994. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57906 (дата звернення: 03.08.2023).

92. Справа «Колишнього короля Греції та інших проти Греції» (Заява № 25701/94): рішення Європейського суду з прав людини від 10.06.2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_007#Text (дата звернення: 03.08.2023).

93. Гессен В. О правовом государстве. *Правовое государство и народное голосование.* 1906. № 2. С. 9–62.

94. Тодика Ю. Конституція України: проблеми теорії і практики : монографія. Харків : Факт, 2000. 608 с.

95. Коссе Д. Правовий режим та механізм правового регулювання: ознаки та співвідношення / Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернандського. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10158/03-Kosse.pdf?sequence=1 (дата звернення: 04.03.2023).

96. Заворотченко Т. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. … канд. юрид. наук : спеціальність : 12.00.02. Київ, 2002. 222 с.

97. Конституційне право: підручник / за загальною редакцією М.І. Козюбри. / Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. Київ : Ваіте, 2021. 528 с.

98. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29.12.1999 р. № 11-рп/99 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text (дата звернення: 04.03.2023).

99. Правосуддя перехідного періоду в Україні: механізми та перспективи / Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-ukrajini-mehanizmy-ta-perspektyvy/ (дата звернення: 03.08.2023).

100. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР (станом на 7 трав. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text (дата звернення: 04.03.2023).

101. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII (станом на 15 черв. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text (дата звернення: 04.03.2023).

102. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII (станом на 5 лют. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text (дата звернення: 04.03.2023).

103. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII (станом на 6 лют. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 04.03.2023).

104. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII (станом на 1 трав. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text (дата звернення: 04.03.2023).

105. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII (станом на 4 груд. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text (дата звернення: 04.03.2023).

106. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII (станом на 7 трав. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text (дата звернення: 04.03.2023).

107. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII (станом на 1 січ. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 04.03.2023).

108. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції : Закон України від 03.03.2022 р. № 2110-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text (дата звернення: 03.08.2023).

109. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 15.03.2023 р. у справі № 727/1819/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109605949 (дата звернення: 03.08.2023).

110. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 05.06.2023 р. у справі № 753/6889/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111344469 (дата звернення: 03.08.2023).

111. Рішення Конституційного Суду України від 21 грудня 2021 року № 3-р\2021 URL: https://ccu.gov.ua/site/default/files/docs/3_p_2021_2.pdf (дата звернення 17.08.2023).

112. Летнянчин Л. Вплив війни на розвиток офіційної конституційної доктрини України. Вплив війни на систему управління. *Роздуми в контексті збройної агресії Російської Федерації проти України* : монографія / ред.: P. Stetsyuk, K. Eckhardt. 43-тє вид. Rzeszów, 2023. С. 69–91. URL: https://cutt.ly/JwhWfd0v (дата звернення: 17.08.2023).

113. Богданьок О. Як судитимуть російське керівництво за війну в Україні? *Суспільне.Медіа*. URL: https://suspilne.media/417714-tribunal-dla-putina-ak-suditimut-rosijske-kerivnictvo-za-vijnu-v-ukraini-suspilne-videonovini/ (дата звернення: 03.08.2023).

114. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 55–64.

115. Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium: Case of European Court of Human Rights № 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64 from 23 July 1968. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57525 (дата звернення: 03.08.2023).

116. Христова Г. Впровадження доктрини позитивних зобов'язань держави щодо прав людини в національний правопорядок. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : зб. наук. ст. Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15 верес. 2012 р. / за заг. ред. С. Ківалова. Одеса, 2005. С. 426–437. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9593/Khrystova%20426-437.pdf (дата звернення: 03.08.2023).

117. Бадида А., Лемак В. Позитивні зобов'язання держави в контексті розуміння прав людини. *Публічне право: науково-практичний юридичний журнал.* 2017. № 2 (26). С. 245-253.

118. Справа «Ейрі проти Ірландії» : рішення Ради Європи від 09.10.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332#Text (дата звернення: 15.03.2023).

119. General Comment № 31. The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Partiesto the Covenant. Human Rights Committee, Eightieth session. Adopted on 29 March 2004 URL: http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/hrcom31.html (дата зверненя: 15.03.2023)

120. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція, Україна, від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 15.03.2023).

121. Osman v. the United Kingdom: Case of European Court of Human Rights № 87/1997/871/1083 from 28 October 1998. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-58257 (дата звернення: 03.08.2023).

122. Справа «Лоізіду проти Туреччини» : рішення Ради Європи від 18.12.1996 р. URL: https://cutt.ly/N4reEeB (дата звернення: 15.03.2023)

123. Legal remedies for human rights violations on the Ukrainian territories outside the control of the Ukrainian authorities : Resolution of 12.10.2016 № 2133. URL: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23167 (date of access: 15.03.2023).

124. McCann and Others v. the United Kingdom: Case of European Court of Human Rights №18984/91 from 27 September 1995. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943 (дата звернення: 17.11.2022)

125. Рекомендація Rec(2006)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб від 05.04.2006 р. № Rec(2006)6 / Рада Європи. URL: https://rm.coe.int/16806b5ab1 (дата звернення: 15.03.2023).

126. Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, а також інших платежів з рахунків, відкритих в органах Казначейства : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.11.2014 р. № 595 (станом на 2 жовт. 2019 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2014-п#Text (дата звернення: 03.08.2023).

127. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 365 (станом на 28 лют. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-п#Text (дата звернення: 03.08.2023).

128. Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.11.2014 р. № 637 (станом на 19 квіт. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-п#Text (дата звернення: 03.08.2023).

129. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20.12.2018 р. у справі № 826/12123/16. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/78808062 (дата звернення: 03.08.2023).

130. Лук’яненко Ж. Проблемні питання реалізації прав мешканців територій, що зазнали негативних наслідків конфлікту на сході України. *Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції*: матеріали міжнар. круглого столу, м. Київ, 27 жовт. 2016 р. Київ, 2016. С. 26–36.

131. Постанова Верховного Суду по справі № 426/245/17 від 16.05.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104330096 (дата звернення: 15.03.2023).

132. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.06.2016 р. № 376 (станом на 18 лют. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-п#Text (дата звернення: 15.03.2023).

133. Akandji-Kombe Jean-Francois. Positive obligations under the European Convention on Human Rights. Council of Europe: Human rights handbooks, № 7. Belgium, 2007. 68 p.

134. Христова Г. Про позитивні зобов'язання держави в умовах збройного конфлікту та тимчасової втрати контролю над частиною своєї території. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2017. № 2 (89). С. 54–67.

135. Krähenmann S. Positive obligations in human rights law during armed conflicts : Research Handbook on Human Rights and Humanitarian Law / Edited by Kolb R., Gaggioli G. Cheltenham: Edward Elgar Pub. 2013. P. 170-187.

136. Паламарчук В. Проблеми захисту конституційних прав і свобод громадян України під час врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє* : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. 2021. 10 грудня. С. 48–52.

137. Постанова Верховного Суду у справі № 242/1186/18 від 19.10.2022 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106964504 (дата звернення: 15.03.2023)

138. Коверзнев В., Пономарьов С. Правові механізми відшкодування збитків, завданих мілітарним впливом економіці України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2022. № 2 (16). С. 50–66.

139. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах (укр./рос.) : Конвенція Співдружності незалежних держав від 22.01.1993 р. (станом на 27 груд. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дата звернення: 15.03.2023).

140. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Київ : Київ. шк. економіки, 2023. 50 с. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf (дата звернення: 03.08.2023).

141. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України,

та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text (дата звернення: 15.03.2023).

142. Економічна правда. «Метінвест» подав позови проти Росії до Європейського суду з прав людини: що вимагає / Економічна правда. Офіційний сайт. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/25/693041/ (дата звернення: 03.08.2023).

143. Коляр О. Внутрішньо переміщені особи: міжнародні орієнтири захисту. Ужгородський національний університет. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право».* 2015. № 4. С. 432–435. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/07/4_2015.pdf#page=432 (дата звернення: 15.03.2023).

144. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf (дата звернення: 15.03.2023).

145. Європейська правда. Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України / Європейська правда. Офіційний сайт. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/ (дата звернення: 03.08.2023).

146. Tak Polska pomaga Ukrainie. Wyprzedza nas tylko światowa potęga. money.pl. URL: https://www.money.pl/gospodarka/tak-polska-pomaga-ukrainie-wyprzedza-nas-tylko-swiatowa-potega-6802072927988288a.html (дата звернення: 04.08.2023).

147. Економічна правда. За рік війни Польща надала Україні допомоги на майже 11 мільярдів євро / Економічна правда. Офіційний сайт. URL: https://www.epravda.com.ua/ news/2023/04/15/699156/ (дата звернення: 04.08.2023).

148. Judicial cooperation. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. URL: https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/instruments /joint-investigation-teams (дата звернення: 04.08.2023).

149. Державне будівництва і місцеве самоврядування в Україні: підручник / за ред. С. Г. Серьогіної. Харків.: Право, 2005. 256 с.

150. Про звільнення І. Венедіктової з посади Генерального прокурора : Указ Президента України від 19.07.2022 р. № 518/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/518/2022#Text (дата звернення: 01.06.2023).

151. Про надання згоди на звільнення Президентом України Венедіктової І. В. з посади Генерального прокурора : Постанова Верховної Ради України від 19.07.2022 р. № 2433-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2433-20#Text (дата звернення: 01.06.2023).

152. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (станом на 31 берез. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text (дата звернення: 01.06.2023).

153. Про право на цивільну вогнепальну зброю : проєкт Закону від 23.02.2022 р. № 5708. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27190 (дата звернення: 01.06.2023).

154. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 р. № 2114-IX. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text (дата звернення: 01.06.2023).

155. Опитування громадської думки, Україна, березень 2018. Sociostream. URL: https://sociostream.com/cases/174-2 (дата звернення: 01.06.2023).

156. Interfax-Ukraine. Майже 60% українців підтримують ідею надання населенню права на володіння вогнепальною зброєю – соцопитування групи «Рейтинг» / Інтерфакс-Україна. Офіційний сайт. URL: https://interfax.com.ua/news/general /834233.html (дата звернення: 01.06.2023).

157. На захисті країни усі рівні. Роз’яснення для засуджених / Офіційна сторінка Міністерства юстиції України у Facebook. URL:

https://www.facebook.com/minjust.official/posts/355256539973778 (дата звернення: 04.08.2023).

158. Як і чому українські в'язні йдуть воювати проти Росії – BBC News Україна / BBC News Україна. Офіційний сайт. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-62801106 (дата звернення: 04.08.2023).

159. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР (станом на 29 лип. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text (дата звернення: 04.08.2023).

160. Про застосування та внесення змін до персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) : рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18.03.2023 р. (станом на 21 берез. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0017525-23#Text (дата звернення: 04.08.2023).

161. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України) від 17.10.2002 р. № 17-рп/2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02#Text (дата звернення: 01.06.2023).

162. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року» (справа про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України») від 24.12.2004 р. № 22-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v022p710-04#Text (дата звернення: 01.06.2023).

163. Висновок № 11 (2008) Консультативної Ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи «Щодо якості судових рішень». URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf (дата звернення: 01.06.2023)

164. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія) Мірило правовладдя. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Rule_of_Law_Checklist_UKR.pdf (дата звернення: 01.06.2023)

165. Рішення Конституційного Суду України від 12.10.2022 р. № 7-р(II)/2022 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-rii2022_0.pdf (дата звернення 17.08.2023)

166. Постанова ВПВС від 7 липня 2022 року у справі № 990/6/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/105301916?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01 (дата звернення 01.06.2023)

167. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 06.12.2016 р. № 1774-VIII (станом на 22 трав. 2021 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-19#Text (дата звернення: 01.06.2023).

168. Савчин М. Основні конституційні критерії обмеження прав людини й основоположних свобод. *Вибори та демократія*. 2008. № 2 (16). С. 21–29.

169. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/v015p710-04#Text (дата звернення: 01.06.2023).

170. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29.06.2010 р. № 17-рп/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text (дата звернення: 01.06.2023).

171. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини – щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини /

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Головна. URL: https://ombudsman.gov.ua/report-2022/ (дата звернення: 01.06.2023).

172. Сас С. Засади парламентського контролю та забезпечення його здійснення через положення регламенту Верховної Ради України. *Парламентський контроль: українські реалії та світовий досвід* : матеріали Наук.-практ. конф. Київ, 2005. С. 16–21. URL: https://reglament.rada.gov.ua/uploads/documents/29260.pdf (дата звернення: 01.06.2023).

173. Про внесення змін до пункту 5 Положення про Єдиний державний автоматизований реєстр осіб, які мають право на пільги : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.01.2023 р. № 37. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2023-п#Text (дата звернення: 01.06.2023).

174. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання трудових відносин з нефіксованим робочим часом : Закон України від 18.07.2022 р. № 2421-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2421-20#Text (дата звернення: 01.06.2023).

175. Про внесення зміни до пункту 18 статті 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо надання військовослужбовцям відпусток під час дії воєнного стану : Закон України від 01.12.2022 р. № 2822-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2822-20#Text (дата звернення: 01.06.2023).

176. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення окремих положень досудового розслідування в умовах воєнного стану : Закон України від 27.07.2022 р. № 2462-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2462-20#Text (дата звернення: 01.06.2023).

177. Парламентський контроль: практичні поради та рекомендації для підвищення ефективності / United Nations Development Programme. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/PRP_Guide_Parliamentary_Oversight-UKR.pdf (дата звернення: 01.06.2023).

178. Про затвердження Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1456. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-п#Text (дата звернення: 01.06.2023).

179. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 р. № 753 (станом на 22 груд. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-п#Text (дата звернення: 01.06.2023).

180. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII (станом на 31 берез. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text (дата звернення: 01.06.2023).

181. Джонсон Б. Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію / пер. з англ. Ю. Гірича. Харків: Віват, 2019. 400 с.

182. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 р. № 141-VIII (станом на 20 берез. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/141-19#Text (дата звернення: 01.06.2023).

183. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 68/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405.

184. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР (станом на 31 берез. 2023 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text (дата звернення: 01.06.2023).

185. Самоусуватися. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: http://sum.in.ua/s/samousuvatysja (дата звернення: 01.06.2023).

186. Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України : Постанова Верховної Ради України від 22.02.2014 р. № 757-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757-18#Text (дата звернення: 01.06.2023).

187. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 р. № 2259-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text (дата звернення: 01.06.2023).

188. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III (станом на 1 серп. 2021 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text (дата звернення: 01.06.2023).

189. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL : https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 01.06.2023).

190. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : монографія / відп. ред. В. Погорілко. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. 652 с.

191. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міс від 25.12.1997 р. № 9-зп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text (дата звернення: 01.06.2023).

192. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадян) від 25.11.1997 р. № 6-зп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-97#Text (дата звернення: 01.06.2023).

193. Аракелян М. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом. *Право України*. 2006. № 3. С. 19-21.

194. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових

справ : Закон України від 03.03.2022 р. № 2112-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text (дата звернення: 01.06.2023).

195. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (станом на 23 груд. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 01.06.2023).

196. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL:https://supreme.court.gov.ua). (дата звернення: 01.06.2023).

197. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення: розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 р. № 6/0/9-22. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VSS00828 (дата звернення: 01.06.2023).

198. Особливості здійснення судочинства в умовах воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211140_osoblivost-zdysnennya-sudochinstva-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення: 01.06.2023)

199. Закон про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення проведення судового засідання у разі неможливості його повного фіксування технічними засобами в умовах воєнного чи надзвичайного стану : проєкт Закону від 13.01.2023 р. № 8359. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41153 (дата звернення: 01.06.2023).

200. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV (станом на 31 берез. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text (дата звернення: 01.06.2023).

201. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1109 : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1384. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1384-2022-п#Text (дата звернення: 01.06.2023).

202. Робота судів України в умовах воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення: 01.06.2023).

203. Судова система України в умовах війни. URL: https://areslex.com/novini/2229-sudova-systema-ukrainy-v-umovakh-viiny (дата звернення: 01.06.2023).

204. Закон про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання розголошенню окремих відомостей у текстах судових рішень : проєкт Закону від 13.01.2023 р. № 7033-д. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41159 (дата звернення: 01.06.2023).

205. Як українська судова система працює під час війни. URL: https://dejure.foundation/tpost/vsoov6dhy1-yak-ukranska-sudova-sistema-pratsyu-pd-c (датазвернення: 01.06.2023).

206. Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану) : проєкт Закону від 26.04.2022 р. № 7316. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489 (дата звернення: 01.06.2023).

207. Які наслідки надходження судової повістки через застосунок «Дія»?. Юридична фірма GOLAW. URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/yaki-naslidki-nadhodzhennya-sudovoyi-povistki-cherez-zastosunok-diya/ (дата звернення: 01.06.2023).

208. Recommendation CM/Rec (2007)14 of the Committee of Ministers to Member States on the legal status of NGOs in Europe. (Adopted by the Committee of Ministers on 10 October 2007 at the 1006th Meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://www.osce.org/odihr/33742?download=tru (дата зверненя 02.06.2023).

209. Чернявська Б. Значення неурядових (громадських) організації як показник рівня демократії та розвитку громадянського суспільства у державі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 222–227. URL: https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/907944.pdf (дата звернення: 02.06.2023).

210. Європейська конвенція про визнання юридичними особами міжнародних неурядових організацій : Конвенція Ради Європи від 24.04.1986 р.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_683#Text (дата звернення: 02.06.2023).

211. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ : витяг Організації по безпеці та співробітництву у Європі від 29.06.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text (дата звернення: 02.06.2023).

212. Загальна декларація волонтерів, прийнята на XI Конгресі Міжнародної Асоціації Волонтерів 14 вересня 1990 р. URL: www.volunteer.kiev.ua (дата звернення 02.06.2023).

213. Декларація про волонтерську діяльність, прийнята на XVI Всесвітній конференції волонтерів у січні 2001 р. URL: https://www.unv.org/publications/unga-resolution-5217-declaration-2001-international-year-volunteers (дата звернення 02.06.2023).

214. Говорун Н. Хто ти є, волонтер?. poruch.ua. URL: http://poruch.ua/wp-content/uploads/2016/10/Hto-ti-ye-volonter.pdf (дата звернення: 02.06.2023).

215. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI (станом на 31 берез. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення: 02.06.2023).

216. Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності : Закон України від 05.03.2015 р. № 246-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-19#Text (дата звернення: 02.06.2023).

217. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI (станом на 11 груд. 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text (дата звернення: 02.06.2023).

218. Про громадські об’єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI (станом на 31 берез. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text (дата звернення: 02.06.2023).

219. Закон про внесення змін до деяких законів України щодо унормування діяльності та державної реєстрації громадських організацій :

проєкт Закону від 28.09.2022 р. № 8084. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40561 (дата звернення: 02.06.2023).

220. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22.10.1999 р. № 1192-XIV (станом на 31 берез. 2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text (дата звернення: 02.06.2023).

221. Гуманітарна катастрофа чи гуманітарна голка – дві сторони однієї медалі: доступ до гуманітарної допомоги в умовах збройного конфлікту на сході України / за заг. ред. А.П. Бущенка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2016/06/Press_Humanitarian_aid_ reportUKR.pdf (дата звернення: 02.06.2023).

222. Механізми надання гуманітарної допомоги. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/Mehanizmy-nadannya-derzhavnoyu-gumanitarnoyidopomogy-v-umovah-voyennogo-stanu.pdf (дата звернення: 02.06.2023).

223. Гуманітарна катастрофа чи гуманітарна голка – дві сторони однієї медалі: доступ до гуманітарної допомоги в умовах збройного конфлікту на сході України / за заг. ред. А.П. Бущенка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2016/06/Press_Humanitarian _aid_reportUKR.pdf (дата звернення: 02.06.2023).

224. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2022 р. №1288. URL:https://ips.ligazakon.net/document/view/kp221288?an=8 (дата звернення: 02.06.2023).

225. Створено сайт для надання адресної гуманітарної допомоги в Україні – сайт Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/news/ stvoreno-sajt-dlya-nadannya-adresnoyi-gumanitarnoyi-dopomogi-73753 (дата звернення: 02.06.2023).

226. Отримання благодійної та гуманітарної допомоги. URL: https://decentralization.gov.ua/news/14667?page=2 (дата звернення: 02.06.2023).

227. ACAPS Thematic Report – Ukraine Bridging humanitarian response, 25 May 2022. Format: Analysis; Source. ACAPS. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/acaps-thematic-report-ukraine-bridging-humanitarian-response-25-may-2022 (дата звернення: 02.06.2023).

228. Корупційні та інші ризики у процедурах забезпечення державою гуманітарною допомогою в умовах воєнного стану. URL : https://drive.google.com/file/d/187TRkwQhxSsjjjGENc3NaYlmhzHV-zOB/view (дата звернення: 02.06.2023).

229. Бесп'ятов Т. АТБ та Сільпо обурені звинуваченнями у продажі гумдопомоги після масових обшуків у Запоріжжі. URL: https://delo.ua/retail/atb-ta-silpo-obureni-zvinuvacennyami-u-prodazi-gumdopomogi-pislya-masovix-obsukiv-u-zaporizzi-403434/ (дата звернення: 02.06.2023).

230. Про затвердження технічного регламенту щодо правил маркування харчових продуктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2010 р. № 487. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-11. (дата зверненя: 02.06.2023).

231. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (укр./рос.) : Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 12.08.1949 р. (станом на 8 лют. 2006 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (дата звернення: 02.06.2023).

232. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (укр./рос.) : Конвенція Організації Об'єдних Націй від 12.08.1949 р. (станом на 8 лют. 2006 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення: 02.06.2023).

233. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос) : Конвенція ООН від 12.08.1949 р. (станом на 8 лют. 2006 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 02.06.2023).

234. Питання виконання Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.05.2022 р. № 434-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/434-2022-р#Text (дата звернення: 02.06.2023).

235. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від від 08.06.1977 р. (укр/рос) (станом на 8 груд. 2005 р.) / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws /show/995_199#Text (дата звернення: 02.06.2023).

236. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. (укр./рос.) (станом на 8 груд. 2005 р.) / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 02.06.2023).

237. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) (укр./рос.) від 08.12.2005 р. (станом на 22 жовт. 2009 р.) / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text (дата звернення: 02.06.2023).

238. Хроніка злочинних дій РФ в Харківській області / Права людини в Україні – сайт Харківської правозахисної групи. URL: https://khpg.org/1300 (дата звернення: 04.08.2023).

239. Розслідування Беллінгкет. Беллінгкет. URL: https://uk.bellingcat.com/ (дата звернення: 04.08.2023).

240. Eyes on Russia Map. Eyes on Russia. URL: https://eyesonrussia.org/ (дата звернення: 04.08.2023).

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дослідження:

1. Давиденко П. Історія становлення виключного стану в Англії. *Право.ua.* 2021. № 1. С. 25–30.

2. Давиденко П., Костін М., Шаповал А. Проблемні аспекти надання міжнародної гуманітарної допомоги Україні в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 122–125.

3. Давиденко П., Рижкова Ю. Механізм захисту постраждалих від війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 79–83.

4. Давиденко П., Уколова В., Уколова Є. Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 84–87.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

5. Давиденко П. Щодо деяких проблем здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. *Парадигми конституційного права: історія та сучасність*. *XII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 1–2 листоп. 2019 р). Харків, 2019. С. 123–124.

6. Давиденко П. Проблеми інституту права власності в умовах воєнного стану. *Юридична осінь 2019 року* : зб. тез наук. доп. та наук. повідомл. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. молодих уч. (м. Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 403–406.

7. Davydenko P. Habeas Corpus and it’s suspension. *Сучасне суспільство і наука: актуальні дослідження молодих науковців* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (м. Харків, 20 травня 2020 р.). Харків, 2020. С. 16–18.

8. Давиденко П. Генеза інституту виключного положення в Англії. *Конституційний дизайн: від макро до мікро рівня. XIII Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків, 2020. С. 177–179.

9. Давиденко П. Особливості запровадження правового режиму воєнного стану. *Юридична осінь 2020 року* : зб. тез наук. доп. та наук. повідомл. учасників Міжнар. науково-практ. конф. молодих уч. (м. Харків, 23 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 98–101.

10. Давиденко П. Право на працю у контексті правового режиму воєнного стану. *Сучасні конституційні доктрини: проблеми формування та застосування в юрисдикційній практиці. XIV Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 11 черв. 2021 р.). Харків, 2021. С. 87–88.

11. Давиденко П. Підвищення обороноздатності України шляхом консенсусу між інтересами держави та суспільства. *Український конституціоналізм: виклики, народжені свободою. XV Тодиківські читання* : зб. тез наук. доп. і повідомл. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 23 груд. 2022 р.). Харків, 2022. С. 97–98.